

ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM. XX.

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

REDIGIT -- SZERKESZTI
VAJON IMRE, V. RAISZ RÓZSA

SECTIO HISTORIAE

TANULMÁNYOK
A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY
KÖRÉBŐL

REDIGIT -- SZERKESZTI
NAGY JÓZSEF

EGER

1991

HU ISSN 1215-4938

Felelős kiadó: Orbán Sándor
főiskolai főigazgató

AZ EGRI ÉRSEKSÉG BIRTOKAINAK ELŐTÖRTÉNETE AZ 1799. ÉVI CONSCRIPTIO TÜKRÉBEN

ABSTRACT: (The prehistory of the properties of Eger archbishopric by the 1799 registration) The study sketches out the prehistory of the properties of Eger archbishopric, founded in 1804, and its economic status by the data of the 1799 Treasury Registration. The analysis explores the income structure and proportion of the property based on the feudal tenants and the domestic economy.

Mention must be made of the most important conclusion: the domestic production of the estate was very low because of the ineffectiveness of the villein services.

A feudális egyházi nagybirtok gazdaságtörténetének megírásában igen fontos hely illeti meg a széküresedés idején készült vagyonelemlékeket, amelyeknek mással nem pótolható szerepét régóta ismeri hazai historiográfiánk.¹ Az említett típusú források sorában máig kellően nem méltatott az egri püspökség 1799. évi cameralis conscriptiója.² A hivatkozott dokumentum információs értéke sokszorosán becses: megismerhetjük belőle a kiterjedt egyházi uradalom gazdasági viszonyait, jövedelemszerkezetét, birtokkormányzati rendszerét. Mindezeket túl bepillantást nyerhetünk a "misera plebs" életébe is.

A forrásunk által nyújtott kincsesár anyagából a válogatás most csak arra a birtokrészre korlátozódik, amely a jogutódként létrejövő egri érsekség uradalmává alakult át 1805-re. Mivel a rendelkezésre álló igen szűk tér kereteit az adatokból levonható következtetések átfogó elemzése messze túlhaladná, ezért – nagyfokú szelektálás után – csak a vizsgált terület majorsági kezelésű részeinek bemutatására, a jobbágyság birtokában levő föld művelési ágak szerinti áttekintésére, a népesség életére vonatkozó néhány adat felvillantására és végül az uradalmi jövedelmek vázolására vállalkozhat a jelen dolgozat.

A vizsgálódás tárgyául vett birtokrészhez 12 falu, 6 pusztta, 1 mezőváros és 1 püspöki város tartozott.

A bemutatást a majorságilag művelt földek községenkénti ismertetésével kezdjük el.

Füzesabonyban³ a majorsági kezelésben lévő földterület 710 hold 708 négyszögöl.⁴

Művelése háromnyomásos módszerrel történik.

Első nyomás: 192 hold 63 négyszögöl

Második nyomás: 256 hold 364 négyszögöl

Harmadik nyomás: 262 hold 203 négyszögöl

E mellett még 339 hold 925 négyszögöl maradványföld is található itt, amelyet a helybeli jobbágyok harmadában művelnek. Az uradalom tulajdonában van még 556 kaszás 602 négyszögöl rét. (Egy kaszás itt = 850 négyszögöl) Ez a rét három részből tevődik össze. Az egyik 131 kaszás 781 négyszögöles, az úgynevezett "négyrendes" rét, a másik az Eger-vize és az országút közötti 261 kaszás 610 négyszögöles terület, míg a harmadik a kerecsendi határ melletti 163 kaszás 61 négyszögöles darab.

Maklár⁵ mezőváros határában az uradalom saját kezelésben 625 hold 146 négyszögöl földterületet birtokol. Erről a forrás úgy tájékoztat: "tres calcaturas divisi", azaz három nyomásra van felosztva.

Az egyes nyomások a következő módon vannak elkülönítve: Az elsőbe tartozik két tábla: 81 hold 200 négyszögöl az egyik, a másik 107 hold 960 négyszögöl. Ennek a neve "Nagyszói Dülő". A harmadik nyomásban 89 hold 940 négyszögöl adja a majorsági kezelés alá vett földterületet. Makláron található még 475 hold 649 négyszögöl terjedelmű maradványföld, amelyet a jobbágyok "tertialitel", azaz harmadában művelnek meg. Fentiek mellett még a falu határában 1121 és fél kaszás nagyságú rét terül el.

Deménd⁶ határában majorságilag művelt szántóföld nincsen, csak két rét áll majorsági használat alatt. Az egyik 110 kaszás 252 négyszögöl (itt egy kaszás = 800 négyszögöl) nagyságú, a második pedig 30 kaszás 320 négyszögölnyi terület, mely egri lakosoknak van árendába adva évi 50 Ft-ért, amiből a tiszta haszon 37 Ft 30 krajcár. A földesúr a faluban lakó és az uradalmi kőbányában foglalkoztatott kőfaragóktól évi 40 Ft jövedelmet kap. A falu határában 1046 hold kiterjedésű erdő található, amelyből 210 hold valójában legelő, tisztás. A tényleges fás terület 836 hold. (itt 1 hold = 1600 négyszögöl) Deménden az uradalomnak 67 hold 445 négyszögöl kiterjedésű maradványföldje van, amelyet a jobbágyok harmadában művelnek meg.

Kerecsend⁷ községben 203 hold 1074 négyszögöl nagyságú szántó van majorsági tulajdonban. Ezt a területet valójában füzesabonyi lakosok művelik harma-

dában. Az általuk átadott termésmennyiség értéke átlagosan 578 Ft 37 krajcár. Szintén majorsági tulajdonban van 236 kaszás 501 négyszögöl rét. (itt egy kaszás = 854 négyszögöl) Ezt a területet szintén füzesabonyiak árendálják évi 615 Ft ellenérték fejében. A majorsági tulajdont még 201 hold 787 négyszögöl szántó adja, amelyet a jobbágyok harmadában művelnek. Uradalmi erdő is található a községben 845 hold kiterjedésben. A község határában 461.772 négyszögöl területen fácános kertet tart fenn az uradalom, amelynek évi tiszta jövedelme 33 Ft 33 krajcár. Az 1799. évi uradalmi leltár szerint a termékeny föld az őszi vetésnek ötszörösét, a tavaszinak négyszeresét teszi ki.

Kápolna⁸ határában 306 hold 40 négyszögöl szántó az uradalom tulajdona, amelyet harmadában műveltet. (A részesművelés átlagjövedelme 186 Ft 56 krajcár.) Ez a földterület szintén három nyomásra van osztva.

Első nyomás: 70 hold 1151 négyszögöl

Második nyomás: 139 hold 170 négyszögöl

Harmadik nyomás: 95 hold 1111 négyszögöl

Az uradalom 156 hold 2 négyszögöl maradványföldet birtokol még, amelyet szintén harmados művelésre enged át a jobbágyoknak. Uradalmi erdő 529 hold területen található, amelyből 5 hold legelőterület. Kápolnán uradalmi kezelésű rét nincsen. Az őszi vetés háromszoros, a tavaszi vetés kétszeres termést ad.

Nagytályán⁹ allodiális művelés alatt 58 hold 860 négyszögöl terület áll, amelyet itt is 3 nyomásra osztanak. Azonban az egyes nyomások nagyságáról nem tájékoztat a vizsgált összeírás. Csak azt közli, hogy a föld művelése évi 22 Ft 44 krajcár, a tiszta jövedelme pedig 45 Ft 28 krajcár. Ezen kívül 35 hold 59 négyszögöl maradványföld is van az uradalom birtokában, amelyet harmadában műveltet. A harmados járadék évi készpénzértéke átlagban 68 Ft 4 krajcár. Külön érdekesség, hogy az összeírók itt dohánytermelésről is említést tesznek, évi 12 font termést említve meg. A falu határában 586 db fácán tartására elkerített urasági terület is van. Uradalmi tulajdonban lévő rét nincs.

Felnémeten¹⁰ allodiális kezelésben 706 pozsonyi mérő (a továbbiakban PM) valószínű átszámítás szerint 1412 hold földterület van. Ezt 3 nyomásra osztva művelik, a művelésre évi 160 Ft 45 krajcár költséget számítanak. A tiszta hasznot 321 Ft 33 krajcár értékben adják meg. A község határában maradványföld is található, aminek pontos kiterjedéséről a forrás nem szól. Ezt a területet a jobbágyok harmadában művelik, pénzre átszámítva 18 Ft 31 krajcár értékű járadék ellenében. A forrás 170 kaszás kiterjedésű rétet is feltüntet még itt. Az uradalmi erdő 2525

hold, amelyből 256 hold legelőterület. Nagy múltja van a felnémeti mészégetésnek. A mészégető, aki a földesúrtól bérbe vette ki a kemencéket, munkadíj fejében minden kemence után 30 Ft-ot kapott, a termék viszont a földesúr volt.

Szarvaskő¹¹ község határában allodiális művelésű földterület nincsen. Csupán 1313 hold erdőterületet tüntet fel a forrás, amelyben 40 hold legelő található a tisztásokon elszórva. A Szarvaskőről származó urasági jövedelem szinte kizárólagosan úrbéri eredetű, illetve a regálé jogból származik.

Egerbaktán¹² az allodiális kezelésű föld 2 nyomásban műveltetik. Kiterjedése 57 PM, azaz feltehetően 114 hold. Ennek évi átlagos tiszta jövedelme 69 Ft 36 krajcár. Uradalmi tulajdonban van 250 kaszás rét, amely három részből tevődik össze. Az egyik a Töviskes nevű 80 kaszás kiterjedésű (egriek bérlík), a másik rész az úgynevezett Alsó-Rét, szintén 80 kaszás nagyságban, míg a harmadik rész – nevét ne adja meg a forrás, csak területét közli – 90 kaszás. A faluban maradványföld is található, amelynek kiterjedéséről nem kapunk adatot, csak azt tudjuk meg, hogy harmadában művelik, évi 21 Ft 34 krajcár értékű terményjáradék ellenében. Az itt található uradalmi erdő 3325 hold kiterjedésű.

A **Fedémesen**¹³ található allodiális földterület 69 PM kiterjedésű, 3 nyomásra osztva művelik. A község határának területén maradványföld is található, amelyet harmadában dolgozzák meg a jobbágyok. Az itt elterülő uradalmi erdő 807 hold.

Felsőtárkány¹⁴ területén 134 PM majorsági tulajdonban lévő, feltehetően maradványföldből származó szántó van, amelyet harmadában művelnek a jobbágyok. A maradványföldként nyilvántartott terület nagyságáról nem kapunk adatot, csupán arról értesülünk, hogy harmadában művelik átlagosan évi 42 Ft értékű termény-szolgáltatás ellenében. 11.185 hold erdő is található itt, amelyből csak 10.707 hold valóban fás terület, a többi rész legelő, tisztás. A község határában allodiális rét nincs.

Gyöngyöspüspökiben¹⁵ 186 PM, átszámítva 372 hold kiterjedésű allodiális földterület található, amelyet kétnyomásos rendszerben művelnek a helybéli jobbágyok harmados munkában, amelynek terményértéke készpénzre átszámítva 206 Ft 16 krajcár. Ebből az uradalom tiszta haszna 137 Ft 31 krajcár értéket tesz ki. A határban 114 kaszás rét található, szintén urasági tulajdonban. Földesúri birtok még a 118 hold kiterjedésű erdő.

Gyöngyössolymoson¹⁶ 309 PM (valószínűleg 618 hold) kiterjedésű a majorsági szántóterület. Ennek művelésre 70 Ft 3 krajcárt fordítanak évente, így a tiszta jövedelem 156 Ft 6 krajcár. A földek 1/3 részét harmados művelés formájában jobbágyok dolgozzák meg. A falu határában az uradalmi rét 99 kaszás területű. Az uraság tulajdonában lévő erdő 8000 hold. A községből befolyó jövedelem jelentős részét a juhtenyésztés adja, 646 juhot tartanak, 258 Ft 10 krajcár évi ráfordítással, 116 Ft 6 krajcár tiszta haszon mellett. A majorsági eredetű jövedelmek mellett a malombérletből befolyó termény- és pénzjáradék igen jelentős, ugyanis 8 malom 968 Ft értéket ad.

A püspöki uradalom vizsgált egységének alkotórészei voltak az eddig említett falvak mellett a puszták is. Ezek területén csak majorsági földesúri tulajdonú föld feküdt, itt jobbágyi birtoklás nem volt. A puszták sorában a legjelentősebb **Pusztaszikszó** volt. Itt külön földesúri kastély állott, ezenkívül egy majorház sárból, kápolna, vele szemben a pesti útban vendégfogadó 6 szobával, a fácánosban vadászház. A pusztához tartozó szántóföld 454 hold 966 négyszögöl volt összesen. Ezt 3 nyomásban művelték. Itt Pusztaszikszón 138 hold 20 négyszögöl rét található (itt 1 hold = 1400 négyszögöl). A szántóterületből 339 hold 325 négyszögöl maradványföld eredetű és a füzesabonyiak árendálják. A szikszói majorsághoz tartozik 295.997 négyszögöl nagyságú fácános kert is, amelynek átlagos évi tiszta jövedelme 14 Ft 20 krajcár. Az állattartás is jelentős. 1038 db juhot tartanak a juhászatban, illetve a tehenészetben 186 db szarvasmarhát.

Kisbuda¹⁷

256 hold 142 négyszögöl kiterjedésű allodiális szántó található itt és egy két részből álló nagy kiterjedésű rét, 157 illetve 182 kaszás kiterjedésben. (itt 1 kaszás = 850 négyszögöl)

A művelés módjáról közelebbi felvilágosítást nem ad a forrás.

Dobi¹⁸

Itt 590 hold uradalmi erdő található, valamint 27.845 négyszögöl rét, amelyet kápolnaiak árendálnak, évi átlagban 71 Ft-ért. A pusztán gazdasági tevékenységként méhésztetés és méhészkedés folyik. Uradalmi épületként egy kerülőházat és a méhest említi a forrás.

Bútelek¹⁹

A pusztá 50 hold szántóból áll és 681 kaszás rétből. Füzesabonyiak árendálják 1793 óta évi 400 R Ft-ért.

Pázmánd²⁰

190 hold 163 négyszögöl szántóterületből áll (1 hold = 1300 négyszögöl itt). Emellett 2 db rétterület található itt. Ebből 258 kaszás 749 négyszögöl területet az említett szántóval együtt a kerecsendiek bérelnék 1783-tól évi 180 pengőforint (a továbbiakban Pft) fejében. A rét másik részét, 235.910 négyszögölnyi területet - egriek árendálják 350 Ft évi bér fejében. Található itt még 764 hold kiterjedésű uradalmi erdő és 1 egriek által árendált méhészet is.

Czegléd²¹

Itt allodiális földterület nincs.

Czegléd-puszta 4 területre tagolódik: Alsó-Czegléd, Felső-Czegléd, Donát, Városoldal. Ezek a területek szőlőhegyek, melyeket bérbe adnak. A bérlők kilenced jogcímén fizetnek: 569 Ft 48 krajcár értéket. Tized fejében pedig 1098 Ft 48 krajcár értéket. Egyéb címen 407 Ft 30 krajcár értéket fizetnek. Van itt egy kőbánya. Ennek tiszta jövedelme 2841 Ft 16 krajcár.

A vizsgált korszakban az uradalom része volt Eger püspöki város is²². Az Egerből befolyó teljes jövedelem 9706 Ft 35. A Fenessy-egyezmény szerint 800 Ft a földesúri szolgáltatás. Ebből 508 Ft 8 jár a püspöknek. A suburbiumok a házak, telkek után 2122 Ft 12 Kr. a pincék után 162 Ft-ot, a vendéglők után 770 Ft-ot, egyebek után 2439 Ft 24 Kr.-t fizetnek. A borkilenced készpénzre átszámított értéke 397 Ft 55. Az allodiális szőlő területe 50 fossal, melyet feles művelésre adnak ki. Az ebből befolyó jövedelem összege 281 Ft 49 Kr. Az uradalmi rétet évi 121 Ft-ért adják ki árendába.

A következőkben tekintsük át a kamarai felvételnek azt a részét, amely a paraszti lakosság életére és az általuk teljesített úrbéri szolgáltatások összegzésére vonatkozik!

Az uradalom elemzett részének falvaiban 1799-ben a népességet is összeírták. Ennek eredményét a következő táblázati összefoglalás mutatja meg:

Község	Összeírt családfők						A lakosság összesen 1799-ben
	Jobbágy		Zsellér		Házatlanzsellér		
	1771.	1799.	1771.	1799.	1771.	1799.	
Füzesabony	138	157	17	47	5	8	1.718
Maklár	135	170	11	11	5	4	1.234
Nagytálya	-	75	3	-	-	-	394
Kerecsend	88	139	4	13	3	3	1.074
Demjén	60	54	11	40	-	3	662
Kápolna	57	86	11	47	7	2	980
Gyöngyöspüspöki	46	67	32	35	7	-	687
Gyöngyössolymos	93	133	7	52	17	12	1.336
Felnémet	62	77	1	35	1	24	907
Felsőtárkány	70	84	8	22	6	2	921
Egerbakta	42	65	6	23	1	8	713
Fedémes	12	15	1	8	-	4	208
Szarvaskő	15	23	-	8	-	-	238
Összesen:	1.145	818	109	344	52	70	11.080

Az adózók gazdasági helyzetéről is informál forrásunk. Feltünteteti a paraszti népesség használatában levő földeket művelési ágak szerinti megoszlásban is.

Község	Belsőség		Szántó		Rét	
	1771.	1799.	1771.	1779.	1771.	1799.
Füzesabony	234	301	4.212	3.510	702	1.404
Maklár	168	323	2.772	2.132	524	984
Deménd	48	120	733	861	227	267
Kápolna	55	131	1.066	1.755	89	702
Nagytálya	-	97	-	642	-	321
Felnémet	57	90	849	1.742	176	335
Szarvaskő	14	17	223	469	67	100
Egerbakta	47	64	617	1.456	237	280
Fedémes	12	23	218	645	27	107
Felsőtárkány	56	116	1.009	1.834	168	393
Gyöngyöspüsp.	27	50	513	525	57	225
Kerecsend	106	261	1.696	2.272	318	426
Összesen:	825	1.593	13.908	17.843	2.792	5.544

A táblázat adatsoraiból rögtön szembetűnik, hogy a "belsőség" jellegű terület az 1771. évi -- az urbáriumban rögzített -- állapothoz viszonyítva minden faluban legalább kétszeresére növekedett. Így követte a családfők létszámában mutatkozó gyarapodást. A szántóterület csak 9 helyen nőtt számottevően, a rét viszont mindenhol igen jelentősen emelkedett.

A földterület mellett a falusi népesség gazdasági életének másik fontos mutatóját, az állatállományuk nagyságát is rögzítették az összeírók.

A telkes jobbágyok tulajdonában lévő állatok

Község	ló	ökör	tehén	juh	méhkaptár
Füzesabony	475	244	1.901	1.939	10
Maklár	209	130	177	1.121	21
Nagytálya	75	-	133	-	-
Kerecsend	286	22	225	1.312	16
Deménd	37	185	60	815	1
Kápolna	267	84	122	1.070	2
Gyöngyöspüspöki	10	74	80	-	-
Gyöngyössolymos	31	288	92	249	4
Felnémet	16	261	78	308	8
Egerbakta	101	176	43	362	7
Felsőtárkány	216	74	107	809	29
Fedémes	38	30	21	100	14
Szarvaskő	10	46	21	100	14
Összesen:	1.771	1.814	3.000	8.185	126

Külön értéke vizsgált összeírásunknak, hogy a zsellérek állatállományát is feltünteti.

Község	Állatok zselléri tulajdonban				
	ló	ökör	tehén	juh	méhkaptár
Füzesabony	28	-	22	109	3
Maklár	3	-	7	10	-
Nagytálya	-	-	3	-	-
Kerecsend	3	-	10	17	-
Deménd	-	4	23	45	7
Kápolna	4	-	43	6	-
Gyöngyöspüspöki	-	-	-	-	-
Gyöngyössolymos	2	2	11	80	-
Felnémet	6	9	15	-	-
Egerbakta	5	-	17	-	1
Felsőtárkány	6	10	8	-	-
Fedémes	-	-	14	14	1
Szarvaskő	-	-	1	-	-
Összesen:	51	24	168	296	12

A következőkben az uradalomrész jövedelmeit tekintjük át egyfajta bontásban.

Az egyes helységekből befolyó jövedelmek:

Helység	Ft	Dénár	%
Eger	9.706	35	10,68
Felnémet	8.296	24	9,13
Felsőtárkány	10.759	17	11,84
Szarvaskő	1.647	48	1,81
Bakta	4.929	47	5,42
Fedémes	797	52	0,87
Maklár	7.546	52	8,31
Nagytálya	3.193	55	3,51
Füzesabony	8.691	49	9,57
Deménd	2.091	56	2,30
Kerecsend	4.969	29	5,47
Kápolna	5.008	92	5,51
Gyöngyöspüspöki	3.217	23	3,54
Gyöngyössolymos	6.380	23	7,02
Szőlőske	7.440	31	8,19
Czepléd	2.841	16	3,12
Kisbuda	690	14	0,75
Bótelek	400	-	0,44
Szikszó	1.033	30	1,13
Pázmánd	832	47	0,91
Dobi	331	01	0 36
Összesen	90.803	41	100,-

Készpénzben szedett jövedelmek:

Jövedelemforrások	Ft	Dénár	%
Cenzus	1.495	-	23,84
Konyháralalók	474	98	7,56
Filatura	551	22	8,78
Méhkilenced	11	74	0,17
Méhtized	226	36	3,60
Vendéglők	268	77	4,27
Kocsmák	1.677	56	26,75
Pálinkafőzés	634	48	10,11
Felesleges belsőségek	367	84	5,85
Pincék	56	48	0,89
Kender stb. földek	424	24	6,76
"Szőlőalja" földek	80	77	1,27
Összesen:	6.269	27	100

A robotbevétel pénzre átszámított értéke:

Jövedelemforrások	Ft	Dénár	Nap
Jobbágyok által telj. robot	9.589	10	28.772
Zsellérek által telj. robot	1.016	-	6.042
Házatlan zsellérek robotja	120	-	720

Mindezekon túl 3.669 nap hosszúfuvar és szintén ugyanennyi fahordás is terhelte a jobbágyokat, de ennek pénzbeni értékét nem lehetett pontosan kimutatni.

A termény jövedelmek pénzbeni értéke:

I. Járadékokból	Ft	Dénár	%
1. Terménykilenced	3.615	5	12,624
2. Báránykilenced	313	23	1,093
3. Borkilenced	2.627	43	9,174
4. Terménytized	3.664	06	12,795
5. Bortized	2.274	93	7 943
Összesen:	12.494	70	43,628
II. Majorsági eredetű			
1. Maradványföldek term	1.154	13	4,029
2. Majorsági szántó	4.612	8	16,106
3. Majorsági rét	5.574	69	19,465
4. Malom	4.803	33	16 772
Összesen:	16.144	23	56,371
Végösszeg:	23.638	93	100

Az összeírásból azonban nem derül ki egészen biztosan, hogy mindig terményben fizettek-e vagy sem, mert sokszor lehetőség volt pénzbeni megváltásra. A földesúri haszonszerzési források között igen előkelő helyen, 17.929 Ft 4 dénár értékben van megjelölve az erdők jövedelme. Azonban a kimutatás olyan bonyolult összevonásokkal terhes, hogy a közölt összegből nagyon nehéz lenne megállapítani, hogy ténylegesen mennyi pénz került be a püspöki uradalom központi pénztárába (pl. a jobbágyok által elszállított fa értéke össze van vonva a tüzelőként, illetve a szerszámfaeként eladott famennyiség értékesítési összegével). Az eddig említett majorsági jövedelmeken túl az állattartásból eredő haszon is föl van tüntetve összeírásunkban. Azonban ez esetben is igen nehéz a pontos, tényleges jövedelmet kiszámítani.

A forrásnak adatait összefoglaló táblázatok igen érdekes képet rajzolnak az elemzett uradalomrész jövedelemszerkezetéről, gazdálkodásáról. Mint látható, az uradalom jövedelme döntően nem sajátkezelésű, majorsági földjeiből képződik, ha-

nem inkább a jobbágyi népességtől földesúri-egyházi jogon szedett járadékokból. A paraszti kézben levő szántó terület ekkor összesen 17.843 hold terjedelmű. Ezen földekről tized és kilenced fejében 7.279 fr. 8 dénár értékben folyik be gabona az uradalmi magtárakba (illetve a pénztárba készpénzben ennek értéke kerül megváltás esetén). Ugyanekkor a majorsági szántók összesítve 4.905 holdat tesznek ki. A termésükből előálló jövedelem 4.612 fr. 8 dénár. Igen elgondolkoztató az arány, ha a járadékok útján nyert értékmennyiség mellé állítjuk ez utóbbit. Mindehhez vegyük hozzá, hogy a 4.612 fr. 8 dénár majorsági termésértéket megközelítőleg 10.725 fr 10 dénárt érő jobbágyi robotmunka felhasználásával érték el. Így igen meglepő következtetésre juthatunk a robotmunka hatékonyságáról. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a vizsgált forrás szerint az uradalom keretei között roboterővel folyó majorsági termelés csak igen szerény teljesítménnyel büszkélkedhet. Így a mérhető, számszerűen is elemezhető adatsorok más forrás hiányában is, de azoktól is jóval beszédesebben megmondják, hogy miért kívánta korábban Eszterházy, a nagy egri püspök a robotmunka tényleges igénybevétele helyett a szerződéses megváltást. Eként kapunk magyarázatot arra is, hogy miért nem volt számottevő az urbárium bevezetése óta az elzselléresedés, sőt miért növekedett a telkes jobbágyok száma, s a kezükön lévő földterület nagysága is.

JEGYZETEK

1. Például hasonló forrásokat használ fel Szentiványi Béla a piarista kusztodiatus gazdaságtörténetének megírásához, valamint Szántó Imre is a veszprémi püspökség sümegi uradalmának áttekintéséhez. (Szentiványi Béla: A piarista kusztodiatus gazdaságtörténete, Bp., 1943. Szántó Imre: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a veszprémi püspökség sümegi uradalmában (1751--1802) Eger, 1961.)
2. CONSCRIPTIO OECONOMICALIS EPISCOPATI AGRIENSIS ANNO 1799. TOMUS I-II-III. (Továbbiakban: CONSCRIPTIO...)
3. CONSCRIPTIO, 3--93 old.
4. A szántók területének nagyságát az összeírás készítői 1200 n.öl-es holdakban tüntették fel.
5. CONSCRIPTIO, 139--229 old.
6. CONSCRIPTIO, 255--295 old.
7. CONSCRIPTIO, 357--436 old.
8. CONSCRIPTIO, 465--556 old.
9. CONSCRIPTIO, 231--293 old.
10. CONSCRIPTIO, 343--410 old.
11. CONSCRIPTIO, 421--283 old.
12. CONSCRIPTIO, 485--574 old.
13. CONSCRIPTIO, 575--616 old.
14. CONSCRIPTIO, 345--416 old.
15. CONSCRIPTIO, 557--638 old.
16. CONSCRIPTIO, 639--769 old.
17. CONSCRIPTIO, 96--105 old.
18. CONSCRIPTIO, 451--464 old .
19. CONSCRIPTIO, 135--137 old.
20. CONSCRIPTIO, 437--450 old.
21. CONSCRIPTIO, 333--344 old .
22. CONSCRIPTIO, 291--343 old.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results obtained. The report concludes with a summary of the work done and the plans for the future.

The second part of the report deals with the financial aspects of the work. It gives a detailed account of the income and expenditure of the organization during the year. It also gives a summary of the financial position of the organization at the end of the year.

The third part of the report deals with the administrative aspects of the work. It gives a detailed account of the work of the various committees and the progress of the work during the year. It also gives a summary of the administrative work done during the year.

The fourth part of the report deals with the social aspects of the work. It gives a detailed account of the work of the various social clubs and the progress of the work during the year. It also gives a summary of the social work done during the year.

The fifth part of the report deals with the cultural aspects of the work. It gives a detailed account of the work of the various cultural clubs and the progress of the work during the year. It also gives a summary of the cultural work done during the year.

The sixth part of the report deals with the sports aspects of the work. It gives a detailed account of the work of the various sports clubs and the progress of the work during the year. It also gives a summary of the sports work done during the year.

The seventh part of the report deals with the health aspects of the work. It gives a detailed account of the work of the various health clubs and the progress of the work during the year. It also gives a summary of the health work done during the year.

The eighth part of the report deals with the general aspects of the work. It gives a detailed account of the work of the various general clubs and the progress of the work during the year. It also gives a summary of the general work done during the year.

**HEVES ÉS KÜLSŐ SZOLNOK TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT VÁRMEGYÉK
ÁLLANDÓ STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGALAKULÁSA ÉS
TEVÉKENYSÉGE 1860-TÓL 1866-IG**

ABSTRACT: (The Statistical Committee of the legally united counties called Heves and Külső-Szolnok. Establishing and functioning between 1860 and 1866) This is a survey of the establishing and the early period of a local statistical committee, which preceded the 1867 foundation of the deservedly well-known Hungarian Central Statistical Office.

Magyarországon az önkényuralom korában 18 esztendőn keresztül a bécsi Közigazgatási Statisztikai Igazgatóság irányította a statisztikai szolgálatot. E 18 év alatt a legmegbízhatóbb és legáltalánosabb mezőgazdasági statisztikai adatokat az az ideiglenes kataszter szolgáltatta, melyet az 1850 március 4-én kelt császári nyílt parancs rendelt el létrehozni, s amely "személyválogatás nélkül az ország összes földbirtokára kiterjedt".¹ A "földadó-ideiglennek" azonban komoly fogyatékosága volt, hogy részletes mérnöki felmérés nélkül készült, s nagyrészt az úrbéri rendezés céljaira vagy egyéb más okból elkészített felméréseket használta fel, s csak ha ilyen nem volt fellelhető, akkor került sor a terület felmérésére. De még ez esetben is csak dülők szerint történt a felmérés, és nem parcellánként. Mindezekből következik, hogy az ideiglenes kataszter adatainak hitelessége erősen megkérdőjelezhető. Ez néhány év leforgása alatt az abszolutista kormányzat számára is nyilvánvalóvá vált, s ezért az 1850-es évek közepén a Császári Királyi Belügyminisztérium, a 60-as évek elején pedig a Császári Királyi Kereskedelmi és Közgazdasági Minisztérium rendeletben kötelezte az akkori koronaországok helytartóságait, hogy a vetések állásáról évenként kétszer jelentést tegyenek, s őszi jelentésükben a termés mennyiségét is tüntessék fel.²

A Helytartó Tanács, hogy feladatának eleget tudjon tenni, állandó megyei statisztikai bizottságok felállítását rendelte el az országban. Így, az 1864 július 16/43562-es és az 1864 július 22/65019-es számon kibocsátott helytartó tanácsi rendeletek értelmében jött létre Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyékben az "állandó megyei statisztikai s magtári bizottmány".³

Az alakuló ülésre 1965. január 26-án délelőtt került sor az egri vármegyeház épületében. Erről Földváry János főispáni helytartó 1864. október 19-i 7408. számú rendelete intézkedett, mely egyben felsorolta a létesítendő bizottság tagjait is. A bizottság tagjai között találjuk Subich György első alispánt, Sávolyi Lajos megyei törvényszéki tanácsost, dr. Nagyfejeő Mihály megyei főorvost, Szabó Károly megyei alszámvevőt, Simáczius Gusztáv megyei első aljegyzőt, Perger János kanonokot, Vohler Alajos jogtanárt, Montedegoi Albert Ferenc tanárt, Boroviczinyi Gyula érsekuradalmi jószágigazgatót, Schik Ignác kompolti uradalmi igazgatót, Bajzáth József kereskedőt, Babics István érsekuradalmi jószágigazgatót és Fülöp József ügyvédet. Az alakuló ülésen Subich György első alispán akadályoztatása miatt nem tudott megjelenni, és dr. Nagyfejeő Mihály megyei főorvos sem személyesen vett részt, hanem dr. Dobányi Ignác, Eger város főorvosa által képviseltette magát. A felállítandó bizottság célja a "megyei termelési viszonyok kellő felderítése, a valóságnak lehetőleg megfelelő adatok egybegyűjtése... nem különben a megyei takarékmagtári ügyek közvetlen vezetése s annak célszerű kezelése feletti őrködés" volt.⁴

A tanácskozást Földváry János főispáni helytartó nyitotta meg, aki miután üdvözölte a jelenlévőket, és örömét fejezte ki, hogy azok elfogadták meghívását, rátért a bizottság feladatainak ismertetésére. Elmondta, hogy a felállítandó statisztikai bizottság fontosságát és nagy horderejét felesleges hosszasan taglalni, hiszen "tudva vagyon, hogy a statisztika a jelenkor legbiztosabb útmutatója, s annak legnélkülözhetlenebb alapja", ennél fogva "minden rendezett állam a legnagyobb figyelmet fordít a statisztikára, mert csak ez által ismerheti meg maga magát, s csak ezzel alapíthatja erejét a felvirágoztatását. De különösen hazánkra nézve nagy fontosságú mezőgazdaság jól felfogott igényei is követelik, hogy a termelési viszonyok kellőleg felderítve legyenek."⁵ A bizottság feladata tehát a megye mezőgazdaságáról valóság-hű statisztikai adatokat gyűjteni, azokat összesíteni, majd a Helytartó Tanácshoz eljuttatni.

Az elnöki megnyitó után a bizottság tagjai előtt is felolvasták a Helytartó Tanács 1864. július 22/35019. számú rendeletét, amit az tudomásul véve azonnal munkához látott. Az újonnan létrehozott bizottság első feladata a megyei számszék által készített előterjesztés megvitatása volt. A szóban forgó előterjesztés az 1864-es év megyei terménykimutatását tartalmazta, melyet a számszék a járási közegek által benyújtott adatok alapján készített. A vita során kiderült, hogy nem egyértelműek azok a szempontok, melyek figyelembe vételével az adatfelvétel történt, s így az előterjesztések csak akkor fogadhatók el, ha az értelmezésükhöz nélkülözhetetlen kulcs a bizottság rendelkezésére áll. Határozat született arról is, hogy a lakosság rendszeres szükségletének meghatározásához mindenekelőtt a megye lakosságá-

nak pontos létszámát kell felderíteni. Erre azért volt szükség, mert a bizottság az 1857-ben végrehajtott népszámlálás adatait nem tartotta felhasználhatónak, s bár a "már nem bírnak kellő hitelességgel", jegyzőkönyvi bejegyzést később "változást szenvedvén"-re finomították, mindenesetre úgy határoztak, hogy a megye lakosságának létszámát "az 1863. évben a katolikus egyház megyei évkönyvek alapján felvett népszám" alapján kell meghatározni. Az így reprodukálható létszámot 306.390 főben állapították meg.⁶

Hasonló problémákat vetett fel a takarmányszükséglet meghatározásánál az állatlétszám pontos megállapítása is, hiszen az 1857-es népszámlálással együtt végrehajtott állatszámolás adatai sem bizonyultak elfogadhatónak, mert, mint azt a bizottság megállapította: "nem csak a sok éven át dühöngött marhavész ritkítá meg tetemesen a marhaszámot, de különösen az 1863. évi aszály szülte terméketlenség, s takarmány hiány a marhalétszámot hihetőleg érezhetően apasztotta". Hogy az állatlétszám apadásában a bizottság egyes tagjai szerint a befejezett határtagositások is szerepet játszhattak, azt az erre vonatkozó, de később törölt jegyzőkönyvi bejegyzés látszik igazolni.⁷ Ugyanakkor azt is kideríthetőnek ítélte a bizottság, hogy a takarmányszükséglet kiszámításánál az egyes községek milyen elvek szerint jártak el. Minthogy az alakuló ülésen több olyan kétely vetődött fel, amely a már rendelkezésre álló adatok értékelhetőségét kétségessé tette, a bizottság szükségesnek ítélte az adatgyűjtésben részt vett tisztségviselők meghallgatását is. Ezért munkáját elnapolta, s az új ülést 1865. február 1-jére tűzte ki, elrendelve egyben, hogy ezen az ülésen Eötvös József Tarna járási főszolgabíró, Gáspárdy Gejza és Nagy Albin alszolgabírókkal, Gáspárdy Gyula alszolgabíró a mátrai járásból, valamint Eger város, Kerecsend, Füzesabony, Verpelét, Szóllát, Felnémet, Maklár, Bakta és Besenyő községek jegyzői és bírái jelenjenek meg, és az adatgyűjtés elveiről számoljanak be.

Az 1865. február 1-jei ülésen a megidézett tisztségviselők meg is jelentek, és a bizottság tagjainak kérdéseire elmondták, hogy kimutatásaik szerkesztésénél nem valamely "meghatározott számadáson alapuló kulcs"-ot használtak, hanem "a valóságot lehetőleg megközelítő, helyi viszonyokon alapuló, a községek előljárói által leginkább esmért adatok"-at vették figyelembe. A termés mennyiségénél az évi aratás eredményeit tüntették fel, a szükségletet pedig úgy határozták meg, hogy a terménymennyiségből levonták a további gazdálkodáshoz szükséges vetőmagot és a helyi szokások szerinti élelmiszerszükségletet. Ezen adatok összevetéséből meghatározták, hogy az illető község hiányt szenved-e valamilyen terményből, vagy felesleggel bír.⁸ A bizottság a meghallgatott tisztségviselők beszámolóiból megállapította, hogy az összegyűjtött adatok a valóságot megközelítő, a helyi viszonyokat tükröző ismeretek alapján kerültek felvételre, s ezért azok alkalmasak az ún. "főkimu-

tatás" elkészítésére. Ezért utasította a bizottság jegyzőjét az összesítő tábla elkészítésére.⁹

A jegyző a községi beadványok alapján el is készítette a megyei "statisztikai átnézetet", melyet az 1865. február 24-i ülésen terjesztett a bizottság elé, ahol azt elfogadták, és a Helytartó Tanácshoz felterjeszteni rendelték. Ugyanakkor a bizottság irataihoz csatolták azt az előterjesztést, amelyet Perger János kanonok készített, és a természükséglet kimutatásakor figyelembe veendő elveket tartalmazta.¹⁰

Hogy végül is milyen elvek kerülnek érvényesítésre a megyei statisztikák összeállításakor, azt a megyei statisztikai bizottság 1865. július 13-i ülésén határozták meg. A jelenlévők úgy foglaltak állást, hogy "szükséges, hogy a községek által a terményre vonatkozó adatok a legnagyobb pontossággal és hitelességgel szolgáltatassanak", és ennek érdekében az alább következő adatok felderítését és rögzítését ítélték fontosnak:¹¹

1. A hiteles földkönyv, vagy ahol az úrbéri rendezés még végre nem hajtatott, a birtokívek alapján a művelés alatti szántóföldek, rétek, legelők és erdők mennyiségét kimutatják 1600 négyszögöles holdakban.
2. Az összeírás vagy birtokívekből kivonják a szőlő és gyümölcsös beültetett tér mennyiségét.
3. A gazdasági s más hasznos házi állatok, nevezetesen: ló, szarvasmarha, juh, sertés, kecske, öszvér és szamár számát részint az illető tulajdonosok állományai táblázataiból állítják össze.
4. A művelési ág és rendszer figyelembe vétele mellett kitudandják a különböző terményekkel bevetve volt földek mennyiségét, úgy a magzaporítás arányát, mi a valóságos termény eredményét előtűnteti.
5. Ugyanez eljárás lesz követendő a rét, szőlő és gyümölcsösök termése kimutatását illetőleg is, figyelve a netalán közbejött elemi csapásokra.
6. A szükséglet kimutatásánál - előre bocsájtva azzal, hogy az itt megállapítandó arány nem tekinthető változhatatlan szabálynak, hanem az a helyi viszonyok különfélesége, a természetmennyek mennyisége s minemőségéhez képes módosítást szenvedend, s mindenkor a helyi szokások lesznek figyelembe tartandók, s következők állapotnak meg tájékozódásul:
a/ a népesség számához aránylag minden főre 7 pozsonyi mérő őszi termény lesz évi élelem gyanánt felszámítható, ez öszletből általjában 2 pozsonyi mérő a tiszta búza s 3 pozsonyi mérő a rozstermesre juthat.
b/ vetőmagnak leszámítható egy 1600 négyszögöles holdra a tiszta búza, rozs és árpából 2 pozsonyi mérő, a zabból 2 1/2 pozsonyi mérő, a tengeriből 1/8 pozsonyi mérő, s a burgonyából 4 pozsonyi mérő.

c/ zsír és aprójózság szükségletre levonható minden lélek után a tengeriből 2 pozsonyi mérő, az árpából 1 1/2 pozsonyi mérő.

d/ a burgonyából számítható élelemre minden lélek után 1 pozsonyi mérő, a répából pedig minden egyes családra 1/2 mérő.

e/ a zab szükségletének meghatározásánál figyelembe lesz tartandó azon lovak száma, melyek általában zabbal szoktak tartani, s a hol ily lovak találtnak, minden lóra 40 pozsonyi mérő zab számítható.

f/ oly vidéken hol gyümölcs természetik, a gyümölcs terményekből egy lélekre évenként 2 véka vehető, a hol főzelék vagy más ilyennemű élelem divatozik, ott a többi leginkább az őszi terményekből aránylag kevesebb szükségletnek felszámítandó, mindezek számításba vétetvén elő tüntetik az évi valóságos szükségletet, mi a termés eredményéből levonatván a felesleg vagy hiány kiderül.

7. A rétek termését figyelve a sarjútermés eredményére is mázsa szám szerint mutatandják ki, ebből a marha szám kiteleltetésére kellő szükségletet, a szalma, kukoricaszár, bükköny, répa, zab s árpaszalma s a szükséges felhasználás azzal tekintettel kiszámítván kiderítik a felesleget vagy hiányt. Tájékoztatóul megemlíttetik, hogy általában egy szarvasmarha, vagy egy ló teletetésére 20 mázsa széna értéket képviselő más takarmány számíttatik, egy birka teletetésére pedig 1 mázsa széna és egy mázsa szénát képviselő más takarmány vehető fel. A szénát képviselő takarmánynak a szénához képesti aránya a következő:

Egy mázsa szénát képvisel:

2 mázsa 60 font búzaszalma

3 mázsa rozsszalma

2 mázsa árpa s rozsszalma

2 mázsa kukoricaszár

4 mázsa takarmányrépa

4 mázsa zöld lóhere

6 mázsa tök

8. A borszükségletbeni mennyiség a helyi szokáshoz mérten, s a tapasztalás szerint vehető fel, gyakorlati útmutatóul szolgálhat erre nézve a fogyasztási adónak a bort illető illetve, mely a szükségletet igen megközelítőleg meghatározza.¹²

Végezetül döntés született arról is, hogy a lakosság számát a lelkészek összeírásából kell kideríteni. Miután a bizottság a követendő elveket kimunkálta és elfogadta, döntött arról is, hogy az adatfelvételt végző közegek ennek megfelelően tá-

jékoztatva legyenek, s hogy azok munkájuk során ezen irányelveket megfelelően érvényesítsék. Ennek eredményeként született, a bizottság iratai között fellelhető 1866-os összesítő tábla, amely jeles forrása a helytörténeti kutatóknak, de jelentősége folytán szélesebb érdeklődésre is számot tarthat, hiszen egy egész megye minden egyes községéről tartalmaz a gazdálkodásra jellemző adatokat. Végezetül álljon itt ízelítőül a Heve és Külső Szolnok Vármegyék állandó statisztikai bizottsága által elkészített 1866-os statisztikai adatok járási összesítője, melyek megfelelően reprezentálják az érdeklődő előtt, milyen információkhoz juthat, ha a statisztikai bizottság iratait a kezébe veszi.

1866-os összesítő táblák:¹³

	A határ területe							Marhaállomány						
	Lakosság száma	szántó	rét	legelő 1600 négyyszögöles	erdő	kertek holdakban	szőlő	ló	iga-vonó	tebén v. heverő	juh	sertés	kecske	szamár v.* öszvér
Eger	18.00	1.582	800	760	1.333	314	4.132	500	-	500	-	1.579	115	50
Gyöngyös	17.000	1.150	60	610	3.131	651	1.196	320	28	250	200	488	67	107
Hatvan	3.294	5.664	1.733	2.055	222	154	445	432	190	324	3.580	320	-	-
Szolnok	13.157	8.500	-	-	-	320	428	450	400	700	1.100	400	-	-
Tarna járás	85.545	113.456	26.133	43.130	15.446	2.532	7.542	10.277	2.838	10.460	107.355	11.018	206	222
Mátra járás	28.002	34.697	10.565	18.896	58.461	984	729	4.178	2.352	3.267	66.439	5.416	1.509	196
Gyöngyösi járás	57.658	69.565	12.133	20.993	32.648	2.176	6.978	4.685	2.922	4.417	52.958	4.759	353	500
Tisza járás	132.841	255.572	80.190	175.987	3.576	3.906	5.743	14.682	5.718	14.958	204.080	19.434	175	251

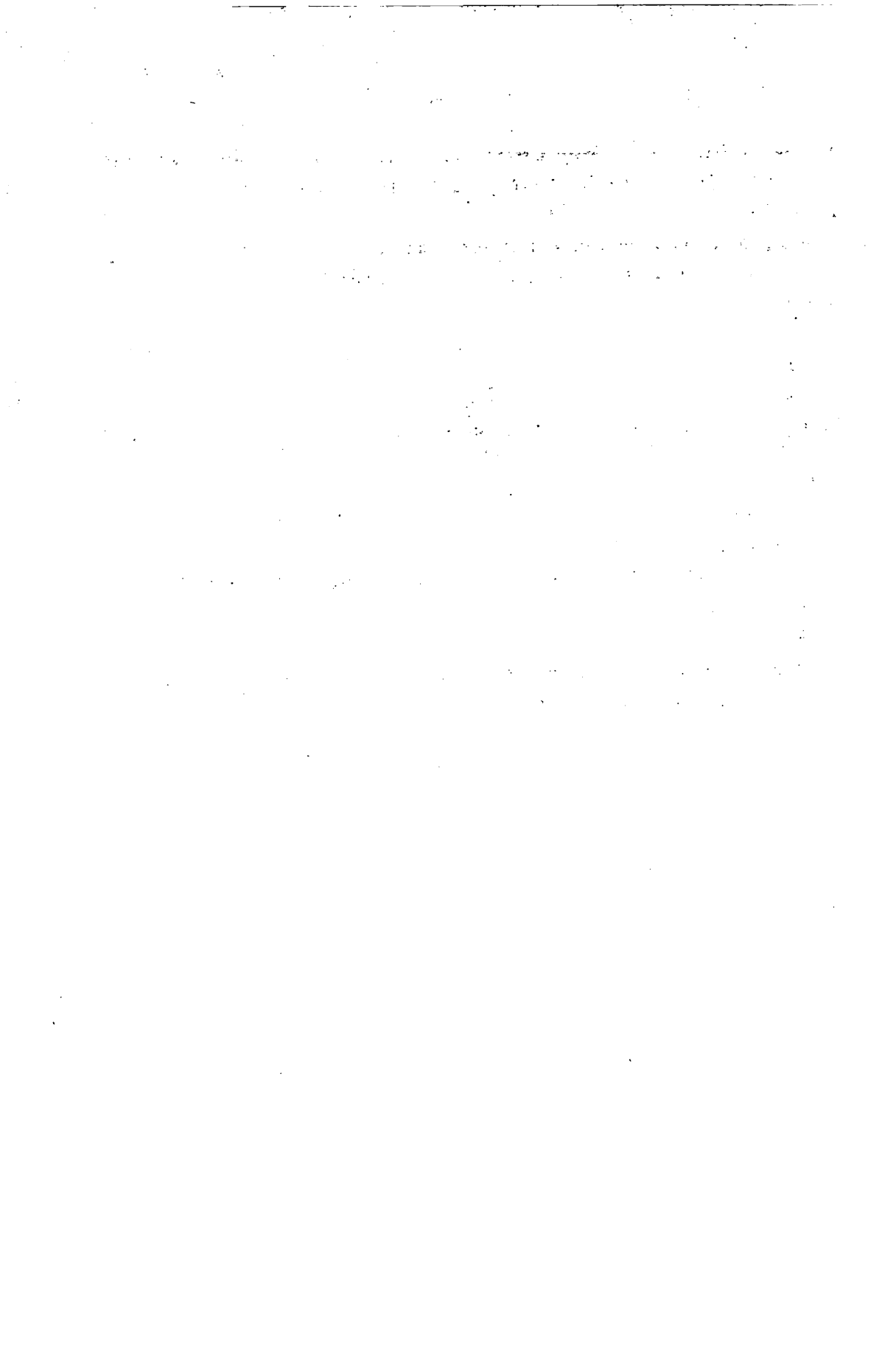
	Őszi termények						Tavaszi termények									
	búza	kétszeres	roz	repce	évi szüks.	mutatkozik főlöslég	mutatkozik hiány	árpa	zab	tengeri	köles	bab és borsó	lencse	évi szüks.	mutatkozik főlös.	mutatkozik hiány
	pozsonyi mérőben						pozsonyi mérőben									
Eger	1.650	1.450	660	-	36.330 43.811 46.711 126.852	-	34.680 42.361 46.051 123.092	1.176	264	2.720	-	350	-	27.294 11.183 7.938 1.160 47.575	-	26.118 10.919 5.218 810 43.065
Gyöngyös	390	1.680	730	-	17.130 43.926 42.926 103.982	-	16.740 42.246 42.196 101.182	200	175	2.020	-	850 213	-	25.580 8.000 34.063 8.500 8.500 84.643	-	25.380 7.825 32.043 7.650 8.287 81.185
Hatvan	7.776	17.952	-	1.800	4.941 17.952 - 22.893	2.835 - - 1.800 4.635	-	1.625	3.456	5.640	-	-	-	4.941 5.880 6.706 - - 17.527	-	3.316 2.424 1.066 - - 6.806
Szolnok	9.300	-	12.300	-	26.314 65.785 92.099	-	17.014 53.485 70.499	6.100	9.300	9.700	-	-	-	22.932 6.250 26.553 - - 55.735	3.050	16.832 16.853
Tarna j.	149.755	97.847	102.922	2.565	613.794	31.554	292.259	58.697	43.199	39.086	300	1.364	240	309.305	12.870	179.289
Mátra j.	22.557	32.757	36.525	-	190.951	2.678	101.790	14.584	21.871	7.341	-	210	8	83.085	2.167	41.238
Gyöngy.j.	87.445	46.916	81.557	4.240	380.743	38.367	198.952	28.258	34.754	21.237	48	2.508	299	223.383	7.549	143.828
Tisza j.	605.603	231.162	110.312	10.758	1.038.409	155.028	235.602	122.896	113.449	219.248	11.050	2.926	260	600.903	63.999	195.073

	Gyökér és gumós növények				Réti és legelői termények								
	burgonya	répa	évi szüks.	mutatkozik főlösleg	hiány	széna	sarjű	lóhere	muhar	bükkönyévi szüks.	mutatkozik főlösleg	hiány	
	pozsonyi mérőben				mázsában								
Eger	3.940	177	19.576 1.000	15.636 823	8.400	2.400	960	1.188	-	38.585	25.637		
Gyöngyös	400	-	17.160	16.760	7.796	-	160	-	-	14.100 120 14.220	6.304		
Hatvan	2.100	900	3.294 900	1.194	24.595	-	5.880	-	1.800	19.500 5.880 1.800 27.180	5.095		
Szolnok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Tarna j.	45.725	2.475	95.088	8.290	55.178	198.656	16.387	7.431	1.272	480	493.976	17.742	28.749
Mátra j.	21.949	1.357	34.581	1.739	13.014	115.750	35.870	2.992	-	1.557	256.640	8.687	10.915
Gyöngyösi j.	13.583	7.580	56.805	20	35.662	114.673	5.351	15.281	200	3.710	233.692	14.332	10.880
Tisza j.	53.684	8.502	78.021	15.274	31.109	567.824	84.423	67.914	332	3.448	780.247	220.592	276.898

	Bor és gyümölcs					Dohány, len, kender					
	bor	gyümölcs	évi szüks.	mutatkozik főlöslég hiány		dohány	len, kender	évi szüks.	mutatkozik főlöslég hiány		
	akó, véka					mázsában					
Eger	16.528	18.164	7.200 36.000 43.200	9.328	17.836						
Gyöngyös	598	240	19.390 17.000 35.552		18.792 16.760						
Hatvan	445	2.225	900 2.225		455						
Szolnok	500		9.867		9.367	1.200	-	-	-	1.200	
Tarna j.	20.397	27.132	67.810	11.982	32.263	60.957	2.134	4.881	61.047	2.837	1.500 fő káposzta
Mátra j.	694	1.360	3.536	181	1.708	-	984	1.832	12	860	1.000 fő káposzta
Gyöngyösi j.	9.107	5.665	52.190	2.841	40.259	1.456	443	3.071	1.456	26.28	28.000 fő káposzta 60.000 fő dinnye
Tisza j.	14.429	20.903	60.901	10.529	36.098	71.672	3.438	3.848	71.911	649	236.700 fő káposzta

Jegyzetek

1. Konkoly Thege Gyula: Magyarország mezőgazdasági statisztikájának szervezete, Kiadja: a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., é.n. 2–3. p.
2. Uo. 4–5. p.
3. Jegyzőkönyv az állandó statisztikai bizottmány 1865. évi január hó 26-ik napján tartott ülésről Heves Megye Levéltára Letétek 2011.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. Uo.
8. Jegyzőkönyv az állandó statisztikai bizottmány 1865. február hó 1-i üléséről. HML. Letétek 2011.
9. Uo.
10. Jegyzőkönyv az állandó statisztikai bizottmány 1865. február 24-i üléséről HML. Letétek 2011.
11. Az állandó statisztikai bizottmány 1865. július 13-án tartott üléséről készült jegyzőkönyv HML. Letétek 2011.
12. Uo.
13. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék állandó statisztikai bizottságának iratai HML. Letétek 2011.

AZ 1917. ÉVI GYÖNGYÖSI TŰZVÉSZ

ABSTRACT: (The great fire of Gyöngyös in 1917) Gyöngyös was often destroyed by fire. E.g. the fire in 1904 burnt down one third of the town. In 1908 the houses between the St. Urbán Church and St. Miklós Church were ruined, and the latter was destroyed as well. But the fire on May 21, 1917 surpassed all the earlier ones: more than half a thousand houses and almost one thousand and five hundred outbuildings were annihilated. Eight thousand inhabitants out of the twenty thousand became homeless, eleven people died and the number of the wounded was over a hundred. The damage exceeded 20 million crowns.

The disaster was so serious, because the male population fought in the front, and only children, women and aged people could put out the fire. The inhabitants from the neighbouring villages rushed to the town to help. After the fire food was carried from the far of Eger and Pásztó, too. The visit of King Charles IV with his wife Zita meant a great help: they lightened the troubles of the poor people not only with consolation, but with 50 thousand crowns.

The reconstruction and the building of the new, modern town began after the 1917 fire. A distinguished role was played by government commissioner Ferenc Harrer, who took care of the homeless people, and elaborated the plans of the town.

The memory of the dreadful fire is still alive. Every year on May 21, the bells ring for the tragic events.

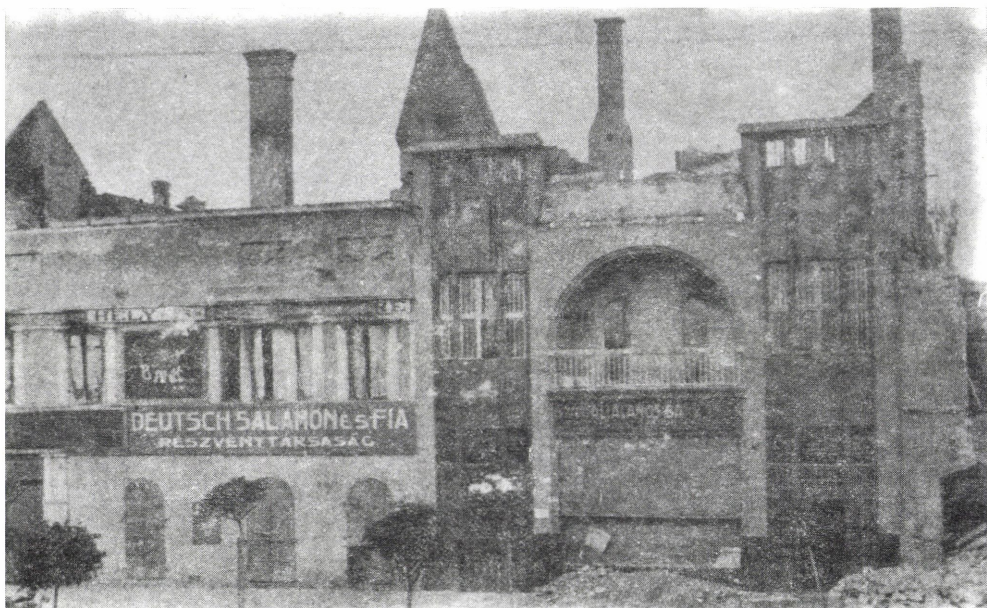
Gyöngyös a nagy tűzvészek városa. Nem múlt el évszázad, sokszor még évtized sem, hogy Gyöngyöst ne pusztította volna kisebb-nagyobb tűz. Az 1872. július 17-i és július 23--24-i tűz 21 házat hamvasztott el, és 125 család vált földönfutóvá. Az akkori tüzekre még a millennium évében is borzadva emlékezett vissza a város polgármestere.¹ Évszázadunk elején, 1904-ben 215, 1908-ban a "tüzek hetében" 36 ház lett a tűz martaléka. Az 1904. augusztus 16-i tűz az ősi ferences kolostort és templomot is elpusztította.² Az 1908. július 14-től 21-ig terjedő napokon az ortodox templomot és környékét emésztette el a tűz.³ Mondogatta is az akkori polgármester, Balogh Gyula: "Ha a tűz helyett a vasút szerette volna annyira Gyöngyöst -- gazdagságunkról, nem pedig szegénységünkről lennének híresek!"⁴ Való, a

város nem tehetett arról, hogy a főnixmadár látogatását kellett fogadnia a fővonalon száguldó szárnyaskerék helyett.

Az iszonyat órái

Az 1917. május 21-én és 22-én dühöngő tűz minden korábbinál pusztítóbb erejű volt.

Délután 3/4 5 órakor félrevert harangok kongása riasztotta a lakosságot. A tűzoltóság már 5 órakor a tűz kiinduló helyénél, a városi kórháznál fékezte a lángokat. De képtelen volt útját állnia, mert óriási száraz vihar tombolt a város felett. A kórház mosókonyhájának tetőzetéről, ahol a szikra lángra kapott, égő zsindelyeket röpített közelre és távolra a szél. Alig telt el egy óra, már házcsoportok lángoltak.⁵ A tűz iránya kiszámíthatatlan volt, ami a mentést egyre nehezítette. A szél alulról fújta az örvénylő forró levegőt és a parazsat a házakra, és még a fáknek is a törzse égett el, a lombja megmaradt. A Piac tér (Fő tér) és a szomszédos utcák aszfaltborításai, a "selyem járdák" lángtengerként égtek. Az oltást a keskeny utcák és vízhiány akadályozta. A belváros 11 kútja kiapadt. A patakokban alig volt víz a hetek óta tartó szárazság miatt.⁶

1. ábra A Piac tér (Fő tér) kiégett palotái

Este 3/4 6 órakor Gyöngyös építészeti büszkesége, a Szent Bertalan Nagytemplom már olyan iszonyatos erővel égett, hogy a robaja fülsiketítő volt. Két torony óriási fákljaként lobogott. A harangok dörrenve megrepedtek, aztán megolvadtak, és a földre zuhantak.⁷

Alkonyat után lobogó lángnyelvek és füstfelhők mutatták a tűz tovaterjedésének útját. Az égre szálló sűrű füst szétterjedt a környéken. Még a Jászságban is látszott a Mátrát körvonalazó vöröslő égbolt. A szünni nem akaró vihar messze vitte és szórta a zsarátnokot. A szomszédos községekben is talpon voltak azon az éjjel, mert féltő volt, hogy a hulló szikraeső azokban is lángot lobbant. Másnap reggel Gyöngyöshalász, Atkár, Vámosgyörk, sőt Karácsond határa is feketélt a pernyétől. Hullott korom még Hevesre és Jászberényre is.⁸

Emberfeletti küzdelem

A város felnőtt férfiai a harctereken szolgáltak, a nők és a fiatalabbak nagy része a határban dolgozott. Távollétük is – véletlenül! – oka volt a tűz gyors terjedésének, hiszen a lakosságból főleg az idősek és a gyerekek tartózkodtak itthon a délutáni órákban, akik akaratuk ellenére is gyengének bizonyultak a mentésben. Ennek ellenére, akik a tüzet oltották, "valamennyien hőökké váltak" – amint azt a kassai katonai parancsnok a kormánybiztoshoz írta egy későbbi jelentésében.⁹ Szintén ő állapította meg, hogy "a szörnyű katalizma közben is szervezett és megfontolt, együttes cselekvést" tapasztalt.¹⁰ A zűrzavart a víz utáni futkosás, vagy egy-egy utca elzáródása okozta, amikor az összeomló falak az elvonulást akadályozták. Olykor százával rekedtek a lángoktól övezett utcarészen vagy téren.

Kozmári János, aki a városi tűzoltókat irányította, csak a hatodik napon tért vissza a még mindig füstölgő, elégett házába. A diák tűzoltók (38-an voltak) kis csapatából 30 életveszélyesen megsérült. Heteken át a kórház főorvosa gyógyította őket. Azért sérültek olyan sokan közülük, mert a legveszélyesebb helyeken segítettek. "Az általános rémületben a diák tűzoltók nem vesztették el fejüket, hanem hasonlóan a testület tagjaihoz, ők is csoportokra oszolva igyekeztek menteni a még menthetőt" – jelentette elismeréssel Kemény János polgármester későbbi beszámolójában gr. Keglevich Gyula főispánnak.¹¹ Egyik csoportjuk a gimnázium igazgatójának, Erdős Tivadarnak a vezetésével a Kossuth Lajos utcában megmentette a vasudvar emeletes épületét. Másik csoportjuk Gyöngyöspüspökiben, a harmadik a Vahot Sándor utcában tevékenykedett. Az egyik diák, Szabó Imre két orosz hadifogoly segítségével egy asszonyt és leányát hozta ki a pincéből, amelynek falépcsői már tüzet fogtak.¹²

Az esti órákban a polgármester kérésére a helybeli huszár katonai készség megszűntette a 141 főnyi, többségében orosz hadifogoly őrzését. A parancsnok, Scholtz Kálmán őrnagy és 88 huszár azonnal a legveszélyesebb helyeken fogott az oltáshoz. Ezt látva, a háborús sebesültek kivételével a hadifoglyok is az oltáshoz kezdtek – együtt a huszárokkal.¹³

A segédszolgálatos pótszázad 30 katonája is oltotta a tüzet. Egy éppen Gyöngyösre látogató honvédhadnagy ahhoz a csoporthoz csatlakozott, amely embereket mentett a lángoló épületekből. Az egyik házban tüzes gerendák zúdultak rá, és égették el felismerhetetlenül. Soha nem tudták meg a gyöngyösiek, ki volt az a tiszt, aki életét áldozta; 22-én reggel csupán a kardját találták meg a visszatért mentőalakulat tagjai.¹⁴

A Nagy-templom sokévszázados egyházi kincseit dr. Bozsik Pál plébános hozta ki a lángokból. Guba Pál tisztelendő a Mátra Múzeum gyűjteményének kiemlésekor olyan súlyosan megsérült, hogy abba kellett hagynia a munkát. Ezért a gyűjtemény jelentős hányada megsemmisült.¹⁵

A ferences templom és kolostor egy részét a rendtagok és a papnövédek védték meg Kohán Bertalan házfőnök vezetésével. Vizes pokrócokat terítettek vállukra, vagy nedves csuhát öltöttek magukra, és takarták kámzsával a fejüket, hogy a nagy melegben oltani bírják a tüzet. Aztán 25-en közülük vizes vagy borba mártott ruhában a tetőre feküdtek, és testükkel fogták fel a tüzesőt. Mindegyiküknél volt egy-egy vizes rongy vagy szivacs, és amint a parázs rászállt szétterített ruhájukra, azonnal elnyomták. A templomtetőre vizes ponyvákat és zsákokat terítettek.¹⁶

A református templom és gyűjtemény a híveknek köszönhette, hogy csak kevésbé sérült. (A paplak leégett).¹⁷

Sajnos, a város egyik építészeti büszkeségét, az izraelita templom óriási épületegyüttesét is elemészttette a tűz. A mellette folyó Nagy-patakot hiába torlaszolták el, "csak néhány rocska víz gyűlt össze", amely elégtelen volt az oltáshoz.¹⁸

Rábel Mihály alparancsnok, valamint Rosenfeld Emil és tűzoltó társai a Petőfi Sándor utcában oltottak – dr. Gyurtsik László a városházát, Tóth János tűzoltószer-táros a sóházi (Jókai utcai) iskolát és környékének házait mentették. Kemény polgármester a városházán tárolt 9 vagon rézgálicot óvta meg a tüztől, amely a következő évi szőlőtermést biztosította.¹⁹

Víz nem lévén, borral oltották a tüzet. (A különféle méretű boroshordók ezreit még hónapok múltán is látni lehetett az utcákon és tereken.²⁰) A vasútállomás távírója szüntelenül kopogta: "Elfogyott a vizünk. Halt. A város tovább ég. Halt. Gyöngyös lángokban áll. Halt."²¹ A m. kir. katonai parancsnok egy vízszállító vonatszerelvényt küldött Kassáról, amely 22-én hajnali 4 órára érkezett a vasútállomásra.

másra. A hatvani vasúti csomópont állomásfőnöke az ott veszteglő étolajszállító üres tartálykocsikat kimosatta, majd vízzel töltve Gyöngyösre küldte. Amikor a telefon- és távíróhuzalok elolvadtak, a polgármester huszár lovasfutárokkal továbbította Vámosgyörkre a segélykérő táviratokat.²²

"Bis dat, qui cito dat"

Jöttek oltani egyenként és csoportosan is. A gyöngyöspüspöki tűzoltók a gyöngyösiekkel azonos órában fogtak az oltáshoz. Az adácsi tűzoltók már május 21-én este itt voltak. Gyöngyösorosziból 18, Markazról 24, Visontáról 12, Gyöngyöspatáról 14, Visznekről 8, Ecsédről 15, Gyöngyöshalászáról 14, Karácsondról 30, Hatvanból 12, Nagyrédéről 8, Abasárról 9, Pálosvörösmartról 6, Jászárokszállásról 6, Budapestről 50 tűzoltó érkezett az éjféλι és május 22-én a hajnali órákban. A megyeszékhely és testvérváros, Eger tűzoltói és sok más önkéntes (összesen 160-an) különvonatot kértek az állomásparancsnoktól, és azzal jöttek Diviacki Károly tűzoltóparancsnok vezetésével.²³ Br. Harkányi János kereskedelemügyi miniszter rendelkezésére a Keleti Pályaudvarról 8 kocsival kórházvonat indult Gyöngyösre. A szerelvény vasúti tisztje a mozdonyvezető mellett a következő feljegyzést írta füzetébe: "... Gödöllő, 1917. május 21., 22 óra 10 perc. Megállás nélkül folytatjuk utunkat. Balról, Kelet felől derengő pír ... Hatvannál már vöröslik az égbolt ... Vámosgyörkről izzó katlan látható a Mátra alatt. Tudjuk, oda kell érnünk mielőbb, mert ott ég Gyöngyös..."²⁴ Két nap múlva már fordult is vissza a szerelvény Budapestre a súlyosan sérültekkel.

A vármegye polgári és egyházi vezetői már 22-én Gyöngyösön voltak. IV. Károly király és Zita királyné különvonata gr. Tisza István miniszterelnökkel és kíséretével 23-án 16 óra 5 perckor érkezett Gyöngyösre. Egy óra öt perces itteni tartózkodása során végighajtott a polgármester hintóján a járható utcákon, elbeszélgetett a város vezetőivel és sok tűzkárosulttal. Különösen a királynét rendítették meg a látottak. Útja során megnézte a Szt. Bertalan Nagy-templom főbejáratánál az elégett ajtó nyílásán át az összeomlott templom belsejét is. Sokáig emlegették a gyöngyösiek, hogy Zita királynét a látvány megdöbbsentette. Könnyezett.²⁵ Madár Lajos súlyosan sérült tűzoltónak a király a saját arcképével díszített ezüst kitüntetést tűzött a mellére. A királyi pár a város megsegítésére 50 ezer koronát adott, majd a tömeg ovációjától kísérvé eltávozott. "A veszedelem rettenetes napjaiban örökké felejthetetlen fog maradni IV. Károly királyunk és Zita királynénk látogatása. Megjelenésükkel bebizonyították, hogy hűséges magyar népükkel örömben és bajban egyaránt osztoznak" – hangsúlyozta a polgármester gr. Keglevich Gyula főispánhoz írt jelentésében.²⁶

2. ábra A királyi pár a városház udvarán

Bár a lakosság élelem és lakóhely nélkül maradt, nem tört ki éhínség. A budapesti Vásárcsarnok 3 vagon lisztet, babot, szalonnát küldött, a hatvani cukorgyár 5 q cukrot. Gyöngöspata, Markaz és Kiszána 15–15 sertést, Pásztó és Hatvan 25–25, Atkár és Vécs 20–20 birkát, Gyöngyösoroszi, Verpelét, Vámosgyörk 400–400 baromfit, Nagyréde, Hatvan, Domoszló, Visonta és Gyöngyöshalász 3–3 tehenet, Eger 20, Szücsi 2 vágómarhát ajándékozott. Ingyenadományként az országból 800 tonna búza, 1400 tonna liszt és 16 q zsír érkezett. Kisiparosok és szervezett, szociáldemokrata munkások közreműködésével 24-re 4, a nyáron további 16 baraképületet emeltek a szomszédos községekből beszállított ingyen faanyagból, hogy előbb a betegek és gyerekek, aztán a felnőttek is fedél alá kerülhessenek. Az építésben Pálosvörösmart, Abasár, Gyöngyössolymos, Gyöngyösoroszi és Gyöngyöshalász önkéntes asztalos, ács, tetőfedő, valamint kőműves iparosai, munkásai segítettek.²⁷

A pénzadomány sorra jött gazdagtól, szegénytől az ország vármegyéiből. Hivatalok és intézmények is adakoztak. A Pester Lloyd hírlap 85 ezer, Török Kálmán prépost kanonok 25 ezer, a Magyar Földhitel Intézet 20 ezer, az Országos Gyermekekvédő Liga és Szmrecsányi Lajos egri érsek 10–10 ezer, Bécs, a császárváros

szintén 10 ezer, a Pesti Hírlap 7 ezer, Párvy Sándor szepesi püspök (az ő szülőháza is leégett) 5 ezer, az Osztrák–Magyar Államvasút társaság és Fiume városa 3–3 ezer, gr. Apponyi Sándor diplomata és tudós bibliográfus 1 ezer koronát adott. Zágráb, Lendva, Modor, Zsolna, Nagyszombat, Besztercebánya, Kassa, Miskolc, Kecskemét, Arad, Kolozsvár, Temesvár, Rónaszék, Brassó, Nagyszeben és Gödöllő 2–2 ezer, további 20 város (Kőszeg, Diakovár, Szabadka, Trencsén, Nyíregyháza) 1–1 ezer, Haas Aladár (Körmend) 500, rákospalota és a jánosházi Vörös Kereszt csoportja 300–300, 61 község 200, ugyanúgy a Beretvás és Sarló Cég (Budapest 200 koronát küldött vagy gyűjtött. 609 helyről 10–50 korona, (Buccari, Varasd, Zalaegerszeg, Érsekújvár, Rozsnyó, Losonc, Sztropkó, Ungvár, Nagykároly, Szarvas, Pancsova, Karánsebes, Zalatna) 441 helyről 1–10 korona érkezett. (Námesztó, Lubló, Bátaszék, Dárda, Técső, Borszék, Csáktornya, Torockó, Prázsmár, Temerin, Bród) Öt helyről (Sopronból, Aranyosmarótról, Aszódról, Rimaszombatból, Désről) 1–2 forintot küldtek "Egy gimnazista" vagy csak N. N. aláírással. Magyarország valamennyi egyháza elküldte pénzadományát, amely meghaladta a 100 000 koronát. Horvátország és Dalmácia róm. kat. egyháza 1000–1000 koronát juttatott el.²⁸

*A leégett Gyöngyös.
A királyi pár a lakosság között.*

3. ábra A királyi pár a lakosság között

Sokat jelentett az erkölcsi segítség is. Br. Szurmay Sándor altábornagy, honvédelmi miniszter, Csernoch János hercegprímás, Lánczy Leó gyáros, Rákosi Jenő író részvétsorai mellett sok közéleti ember levelét is megtalálhatjuk. "Az ország könnytengerben úszik – utalt a háborúra üzenetében Blaha Lujza, a nemzet csalógánya –, s nem tudtuk eloltani a tüztengert, ami a mi drága Gyöngyösünket elpusztította. Most tüzes lelkesedéssel kell a jótékonyság munkájához látnunk, hogy legalább a gyöngyösi könnyeket felszárítsuk." Móricz Zsigmond verse az újjáépülésben már ott sejtette a hamarosan elkövetkező lelki megújulást is:

"Május 21

Tűz emészti a világot,
Sehol mást, csak vért és lángot!
S tűz támadja Gyöngyöst...

...

Tüzlángokkal teremti át
vén tüzfészek-Európát
Újat hozni másként..."²⁹

A hírlapok tájékoztatása folytán a megye és az ország lakossága azonnal megtudhatta a szörnyű katasztrófát. "Irtózatlan lángoszlopok csapnak fel az égre, és Gyöngyös fölött fekete, vészujjzó felhő ül. A tüzet a közeli falvakban egész jó látják" – írta másnap az Egeri Újság tudósítója.³⁰ Hevesvármegye Hivatalos Lapja Óriási tűzvész Gyöngyösön címmel számolt be a vésről.³¹ A Mátravidék nevű gyöngyösi hetilap így összegezte a tűz pusztítását: "Rettenetes, szívfacsaró látvány mindenfelé."³²

Felsorakoztak az országos vagy fővárosi hírlapok is. Már május 23-án részletesen beszámoltak a katasztrófáról, és az olvasók figyelmét a gyöngyösiek megsegítésére hívták fel. A Népszava és még nyolc lap munkatársa gyorssegélyt hozott. Az Est riportere tíz fényképet készített a romos városról postai képeslap céljára, amit több ezer példányban kinyomtatva a városnak engedett át saját bevételű terjesztésre. (A lebonyolítója Steinitz Gábor helybeli papírkereskedő volt.)³³

Szólunk a várost jelképező Nagy-templom felépítésére vonatkozó Bozsik- és Kemény-féle kérelemlevélről is, amelyet minden róm. kat. plébániához eljuttattak. Válaszul kereken 200 egyházközség küldött 2–3200 korona közötti adományt.

LEVELEZŐ-LAP

Handwritten text in cursive script, likely a letter or postcard message.

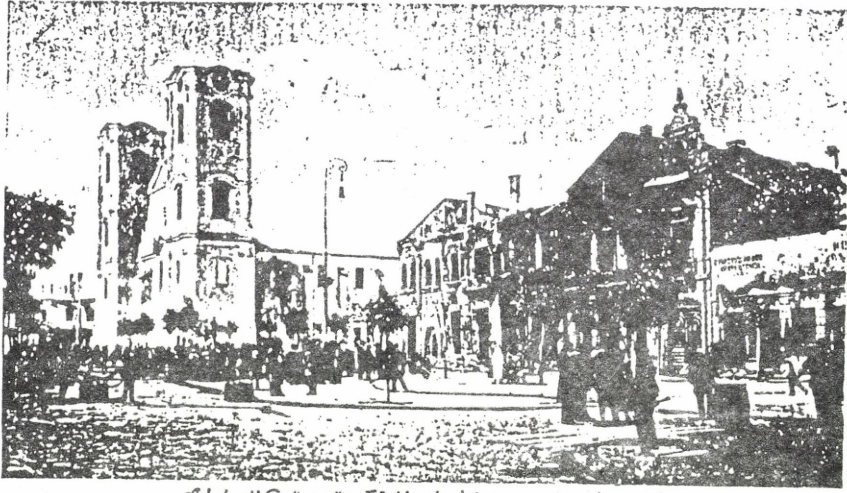
Handwritten address: Künye Gellőris...

Handwritten address: Budapest...

Handwritten address: Pest...

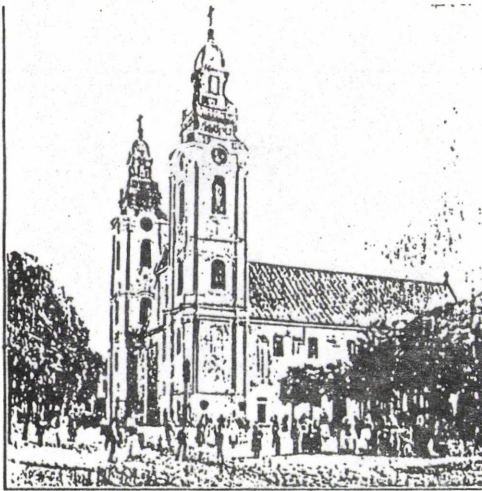
Handwritten address: Kőrös utca...

1917 „Az Est” folyóirat. Klatzje Steinitz Gábor papírkorrekciója, Gyöngyös.

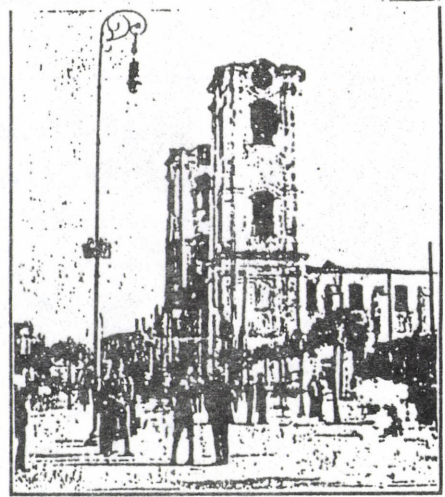

A leégett Gyöngyös, Fő-tér részlet a nagy templommal

4. ábra A fényképet 1917. május 23-án, IV. Károly király távozása után készítette Az Est riportere. A még itt-ott látható hordók borával az előző napokon tüzet oltottak

A gyöngyösi főtemplom a tűzvész előtt.

A gyöngyösi főtemplom a tűzvész után.

KÉRELEM.

A Gyöngyös városát május hó 21.- és 22.-én elpusztító rettenetes tűzvész nem kímélte meg a gyöngyösi bűszkeségét, a szent Bertalan-főtemplomot sem.

A régi, gótikus jellegű gyöngyösi templomból nagy áldozatkésztséggel kifejlesztett impozáns szent Bertalan-egyház romokban hever. Tornya, tetőzete leégett, a nagy hőségben boltozata megrepedezett, külső falburkolata tönkrement s belső díszitményei is annyira megrongálódtak, hogy a templomot kívülről-belülről teljesen újjá kell alakítani.

Gyöngyös városának a kegyuraságot gyakorló képviselőtestülete és vallásos népe nem riad ugyan vissza semmi áldozatkésztségtől, hogy templomát rendbehozza, azonban pusztán a magunk erejéből e nagy költséggel járó munkát elvégezni belátható időn belül nem leszünk képesek. Gyöngyös lakosainak épen vagyonosabb része a tűzvész következtében úgyszólván koldussá lett; házuk földig leégett s életükön és a rajtuk lévő ruházaton kívül a hihetetlen gyorsasággal terjedő tűzvészből semmit sem tudtak kimenteni. Magának a városnak is igen nagy kára van s a városrendezéssel járó feladatok megoldása oly terheket ró reánk, melyeknek nyomasztó súlyát évtizedekig érezni fogjuk.

Bizalomteljes tisztelettel fordulunk azért a főtisztelendő Plébániai Hivatalhoz, méltóztassék a gyöngyösi katolikusok szomorú sorsát nemeslelkű hívei előtt ecsetelni s nevünkben megkérni őket, hogy gyöngyösi testvéreiknek tehetségükhöz képest siessenek segítségére s kegyes adományaikkal tegyék lehetővé, hogy templomunk minél előbb kiemelkedjék a romokból s Gyöngyös hitbuzgó népe a saját templomában végzett imából megpróbáltatásai közepette vigasztalást mérthessen.

A híveknek a szent Bertalan-főtemplom felépítésére szánt kegyes adományát a gyöngyösi felsőplébánia címére méltóztassék küldeni.

Gyöngyös, 1917. június hó 30.

Kiváló tisztelettel

Dr. Bozsik Pál s. k.,
plébános.

Kemény János s. k.,
kir. tanácsos, polgármester.

5. ábra A kérelem

A katasztrófa számadásai

A városhoz befolyt segélyek összege másfélmillió koronát tett ki. De hol volt ez az örökre elpusztult ingó és ingatlan javak pénzben kifejezhető összegéhez képest! Csak a leégett házak száma Gyöngyösön 559, Gyöngyöspüspökiben 21 volt, összesen 580 és 1400 melléképület. Az erősen megrongálódott, de lakható állapotban maradt házak száma 216. A kárfelvételi és statisztikai bizottság megállapítása alapján Gyöngyösön 29 121 296 K-t, Gyöngyöspüspökiben 447 350 K-t ért el az ingó és ingatlan károk értéke.³⁴ Ezzel szemben a biztosítás útján térített összeg nem haladta meg a kétmillió koronát, a segélyadomány pedig összesen 1 400 000 korona volt. Ha figyelembe vesszük az egyre erősödő inflációt, a segélyösszeg még a felhasználás előtt, a háborút követő években szertefoszlott. Az infláció, majd az 1920-as évek végén bekövetkezett gazdasági válság miatt a város arculatára nagyon jellemző 36 egy- és kétemeletes épület már többé nem épülhetett fel.³⁵

Amit soha nem lehetett megtéríteni: az az emberi élet volt. Az első két napon 11-en égtek el. Az egy évvel később készült polgármesteri bizalmasan kezelt összesítés 22 halottról szólt. 29-en váltak nyomorékká.³⁶ Tíz év múltán még mindig 12 elmezavarodottat ápoltak a helybeli tébolydában (a kimutatás szerint 1917-ben 60-an voltak!), akik a katasztrófa idején örültek meg. Akadtak zavarodottak, akiket éveken át otthon, a családjuk gondozott. Városszerte ismerték azt a négy lányt, akik kelengyéjük után kutattak a hamuban még hónapok múlva is. Az egyik legény elhamvadt házuk porából néhány összeégett vasszöveget szedett össze, és forgóként a kalapjára tűzdelté mondván – arannyá változtak. Másik legény éppen a házát építette, amikor a katasztrófa bekövetkezett. Még az 1920-as évek végén is üszkös gerendával a vállán bolyongott naphosszat a város utcáin. Voltak családok, amelyek elköltöztek új életet kezdeni. Akik maradtak, egy évig gyászolták Gyöngyöst.³⁷

Ki a felelős?

Gr. Eszterházy Móric miniszterelnök dr. Harrer Ferenc fővárosi tanácsost június 26-án Gyöngyös kormánybiztosává nevezte ki, aki ezt a nagy, de rendkívül felelős tisztséget június 30-án foglalta el, és azonnal a tűzgyekek összefogásához látott.³⁸ Hivatalba lépése alkalmával megszűnt a május 23-tól intézkedő 5 tagú katonai bizottság, amely már addig is több gondot megoldott. Például 40 katonával és a helybeli Közélelmezési Hivatallal 4 000 ember napi étkeztetését szervezte meg és bonyolította le egy héten keresztül. Felügyelte a ruha- és élelmiszersegély szétosztását. Megtörte a városban induló lakászsorát, és katonai ellenőrzéssel gondosko-

dott a maximált élelmiszer- és egyéb árak megtartásáról.³⁹ De volt, amit a katonai bizottság sem tudott megoldani. Amikor a fronton harcoló gyöngyösi katonák a hírlapokból és levelekből megtudták a tragédiát, sorra dezertáltak. Hazajöttek. Mégsem állította a bizottság egyiküket sem statárium elé, mert a király és a honvédelmi miniszter elrendelte a gyöngyösiek 6 hetes, majd 3 hónapos szabadságolását.⁴⁰ Első gondolatuk az volt, hogy ki okozta a tüzet. Hazatérve "a háború poklából a pokol kihűlt katlanába érkezve még csak nem is szóltak egy szót sem. Nem fogták fel, hogy a látvány itthon, övéik körében fogadja őket. Zavaros szemmel, öklüket rázva kiabáltak: »Urak! Gazok! Ti tettétek!« Láttam azokat, akik az üszkösen és csonkán meredő Nagy-templom felé fordulva eszelősen esküdöztek. Talán bosszút? Lehetséges! De kin?" – írta bizalmas jelentésében a polgármester.⁴¹ Így érthető, a szabadságolt katonáktól még a szuronyt is elvette a katonai őrség, nehogy "meggondolatlan actioba kezdjen a helyi elkeseredett proletariával".⁴²

A katonai bizottság, aztán Harrer is hozzálátott a tűz okának kiderítéséhez. A kórház egyik segédorvosának esküvel megerősített vallomása újból és újból (utoljára 1920-ban) állította, a kipattanó szikra valamely, a konyhaépület környékén levő kéményből kerülhetett a tetőzetre. A tudatos gyújtogatás lehetőségét a tűzoltóság országos szakértői is kizárták.⁴³

A tűz okának összetett, gazdasági és társadalmi összefüggései voltak. Már az egykorú ellenzéki polgári körök hangsúlyozták, Gyöngyös a tipikusan vidéki közigazgatás mulasztásának lett az áldozata. Az 1904. évi tűz után az ésszerű várostervezés ellenére a befolyásos családok érdekei valósultak meg, nem pedig a város közös java. Annak utána a folyósított segélyeken újjáépítették a díszes palotákat, lakóépületeket emeletek, még új utcákat is nyitottak, de a csatornázással és főleg a vízellátással nem törődtek. A jó magisztártus örvendett, hogy végan folyik be az adó a filoxera-vészt követően ismét termő szőlők után, de a vízzel nem gondolt senki.⁴⁴ A Népszava már május 24-én ekképpen fogalmazta meg a tűzvész tanulságát: "Gyöngyös városának lakossága elmondhatja, hogy áldozata a magyar közigazgatás elmaradottságának."⁴⁵

"A szebb Gyöngyösért!"

"Uraim! A szebb Gyöngyösért tenni jöttünk össze!"⁴⁶ Ezzel kezdte június 30-án a városi tanács előtt a bemutatkozását a kormánybiztos. Közigazgatási jártassága, urbanisztikai szakismerete és emberi nagysága tudatos határozottsággal, kitarító tenniakarással párosult. Mindezek a tulajdonságok eleve eldöntötték, illetve meghatározták tevékenységét, amelynek során nemcsak megálmodta, hanem alakította is a modern Gyöngyöst.

GYÖNGYÖSI PHÖNIX

AZ 1917 MÁJUS 21-ÉN GYÖNGYÖSÖN
PUSZTÍTOTT TÜZVÉSZ EMLÉKÉRE

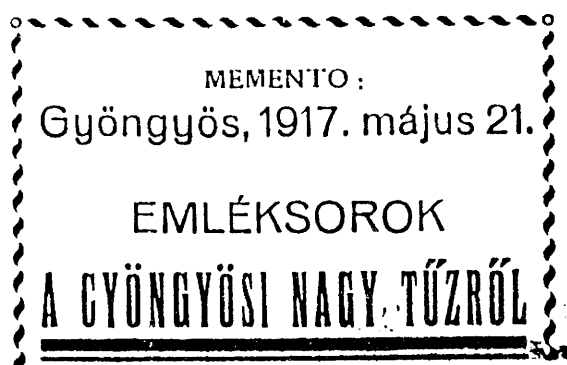
SZERKESZTI:
SZÉKELY JENŐ

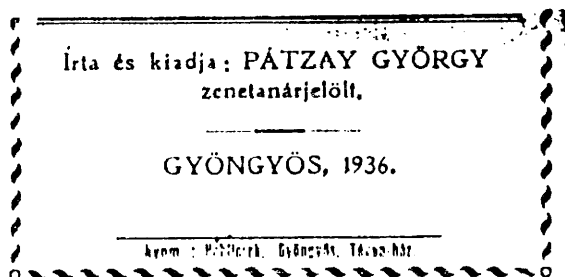
GYÖNGYÖS, 1918.

6. ábra

Harrer elképzeléseit többségében a kiváló szakembertársa, Warga László, Budapest főmérnöke vetette papírra.⁴⁷ Warga hihetetlenül rövid idő alatt, 1917. november 21-re elkészítette "Gyöngyös város belső részének szabályozási és beépítési tervét", 1918. május 15-ig pedig 10 hatalmas méretű, impozáns külsejű középület tervét (városháza, kórház, vásár- és árucarnok, elemi iskola, polgári iskola, mezőgazdasági felső iskola, zeneiskola, színház, múzeum szobor- és képcsarnokkal, vasúti személypályaudvar), illetve ezek helykijelölési tervét. Harrer a Warga-féle tervet ezzel a megjegyzéssel nyújtotta át Kemény János polgármesternek: "Az a célunk, hogy Gyöngyös rendezésének és fölépítésének minden előnye a kárvallott gyöngyösieknek jusson."⁴⁸

Levétel az emlék táblára fordítottak

7. ábra

Harrer és Warga gyöngyösi együttműködése példás volt. Mi Harrernek azt a kitartását hangsúlyozzuk, amellyel a város újjáépítésének ügyét kézben tartotta (megnyerve hozzá Wekerle Sándor miniszterelnök támogatását), és végül 1918. augusztus 3-án Gyöngyös újjáépítését az országgyűlés törvénnyé emelte.⁴⁹ A vég-

rehajtási rendeletet már gr. Károlyi Mihály írta alá. Sajnos, Harrer elképzeléseiből csak néhány vált valóra. Szerencsére a legfontosabb, a vízellátás megoldódott; az 1926-ban felépült nyolcemeletes víztorony (nemcsak Gyöngyös, hanem Heves megye évtizedeken át legmagasabb középülete, amely ma is nagyszerű látvány) és a hozzákapcsolt 18 km hosszú vízvezeték 143 köz- vagy utcai nyomókútja minden további tűz veszedelmét kizárta. Nem Harreren és Wargán múlt az, hogy a modern Gyöngyös nem épülhetett fel.⁵⁰

A gyászos emlék

A tűz emléke mélyen bevésődött a gyöngyösi tudatába. Már az 1910-es évek végén harmadik sorscsapásként, a vasúti fővonal elvesztése és a filoxera-vész mellett említették. Félelemmel gondoltak rá. 1918 óta minden évben megemlékeztek róla. A tűzoltók május 21-én a Nagy-templom elé sorakoztak, és Balogh Károly, a csapat kürtöse megfújta a vészeli napokban állandóan harsogó trombitát. Egyperces Vigyázz!-állásban tisztelegtek a tűz áldozataira emlékezve. A parancsnok maga elé szólította a mentés királyi kitüntetettjét, Madár Lajost, aki a gimnáziumi tűzoltó csapat parancsnokával végigment a városi csapat sorfala előtt. Ezután a városházára vonultak, ahol a tanács emlékülést tartott. Ott a polgármester az említett három személyt, majd a képviselő-testület egyik tagját, Lehotai Jánost kéznyújtással üdvözölte. Lehotai a tűz napján szerzett szomorú hírnevet. Elégett házának romjai előtt állt, amikor a király a polgármester kíséretében odaérve megszólította:

- Látom, itt is kegyetlen volt a tűz.

- Tekintetes Királyom és Nagyságos Polgármester Úr! – válaszolt Lehotai. – Jól látja. Itt is nagyon, nagyon, nagyon kegyetlen volt a tűz.⁵¹

A tűz minden emléknapján, azaz a tűznapon délután 3/4 5 órakor megkondgatták a Nagy-templom harangjait, aztán minden negyedórán a többi templom harangjait, amelyek egy órán keresztül siratták 1917. május 21-ét.⁵²

1930. július 16-án fennállása 40. évfordulóját ünnepelte a gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület: A vész után épült tűzoltópalotában múzeumot rendeztek be az 1872., 1904., 1908. és főleg az 1917. évi tüzek emléktárgyából, amelyet délelőtt dr. Puky Árpád polgármester nyitott meg. Emlékérmeket nyújtott át az 1917. évi tűz hősi tűzoltóinak, és megköszönte Kiss Kálmánnak, a testület tiszteletbeli alparancsnokának azt az ügybuzgalmat, amellyel elkészítette a 40 év történetének leírását. Utána a Nagy-templom főbejárata elé vonultak, ahol a déli harangszó után 3 percig némán gondoltak a katasztrófa napjára, majd Rosenfeld Emil, a tes-

tület elnöke emlékezett a nap eseményeire.⁵³ Július 16. után városi és járási tűzoltógyakorlatokat rendeztek a tűzoltók. A megemlékezéseket az október 26-án megtartott évi rendes közgyűlésen és vármegyei tűzoltóversenyen zárták. Erre az alkalomra a testület megjelentette Kiss Kálmán tűzoltótörténeti írását.⁵⁴

Utoljára 1936-ban jelent meg kiadvány az 1917. évi tűzről. A kis füzet szerzője Pátzay György, aki átélte a katasztrófa napjait, 17 oldalnyi verses elbeszélésben emlékezett 1917. május 21-re.⁵⁵

Utoljára 1946-ban volt látványos megemlékezés a tűznapon.

1947-ben a képviselő-testület a tűz emlékművének felállításáról tanácskozott, de határozatot nem hozott.⁵⁶

Lehet, soha nem lesz Gyöngyösön emlékoszlopa a nagy tűznek. Állandóan az iszonyú katasztrófára emlékeztetnek.

Jegyzet

1. Gyöngyösi Város Tanács VB Irattára, Polgármesteri Iratok 1867–1950. Barna János-féle gyűjtemény. Az 1872. és az 1896. évi iratok. Töredék. (GYVT VB I, PI, Barna-féle gy.) L. még: Egri Népújság, 1872. aug. 3., 343. Főkövy Antal Gyöngyös város polgármestere: A szerencsétlenség és emberbaráti érzelem nevében. Gyöngyös, 1872, júl. 25. A 100.000 forint kárból országos közadakozással 1874. dec. 31-ig 96 610 forint gyűlt össze.
2. Bachó László, Dezséri: A gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület története 1890–1940. Herzog E. KNy., Gyöngyös, 1941, 42–43. Gyöngyösön 1.285.853, Gyöngyöspüspökiben 165.267 korona kárt okozott, amiből 850.000, illetve 100.000 korona térült meg. (Bachó)
3. Uo. 44–46.
4. Molnár József: Gyöngyös polgármesterei. Kézirat, Nagyréde, 1971. (Molnár Balogh Gyula polgármestersége, 4. Utalás arra, hogy Gyöngyöst kikerülte a Budapest–Miskolc–Kassa vasúti fővonal.
5. Ifj. Madár Lajos: Apám, Madár Lajos, a tűzvész hőse. Kézirat, Gyöngyös, 1960. 4. (Madár) és Bachó, 54–56.
6. Chila Jánosné Szaniszló Mária közlése és Kiss Kálmán: A gyöngyösi önkéntes tűzoltó- és mentőtestület XL éves története. Herzog Ny., Gyöngyös, 1930, 14. (Kiss)
7. Bacho, 58.
8. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 2–3.

9. Uo., az 1917. aug. 12-i jelentés
10. Uo. Hasonlóan szól erről Bachó, 59.
11. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 8. és Bachó, 59-60.
12. Bachó, 56.
13. Madár, 4. és Molnár: Kemény János polgármestersége, 3. (Molnár, Kemény)
14. Székely Jenő: Gyöngyösi Phönix. Rovó A. Ny., Budapest, 1918, 46. (Székely)
15. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 9. és Véber János:
A gyöngyösi tűzvész. Gyöngyösi Kalendárium, VIII. évf., 1937. Kertész J.
KNY., Karcag, 1936, 86. (Véber)
16. Véber, 89.
17. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 10.
18. Uo.
19. Uo. és Székely, 46.
20. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg, 10.
21. Uo., az M. Kir. Gyöngyösi Posta és Vasútállomás táviró kivonatai, 1917. máj.
21-26.
22. Székely, 46.
23. Uo.
24. Madár, 2. Az eredeti feljegyzés ifj. Madár Lajos tulajdonában.
25. Madár, 3. és Molnár, Kemény 6.
26. Molnár, Kemény, 8.
27. Uo.
28. Uo. és Belügyi Közlöny, 1917. júl. 1., 946. o. Közlemények c. sor., Gyöngyösi
tűzkárosultak segélyezésére befolyt adományok.
29. Az idézetek 1.: Székely, 11-30.
30. 1917. máj. 22., 2. Óriási tűz Gyöngyösön
31. 1917. máj. 24., 129.
32. 1917. máj. 26., 1. Gyöngyös büszkesége
33. Molnár, Kemény, 8.
34. Uo., 11. és Kiss, 15., részösszesítés.
35. GYVT VB I, az Ipari és Műszaki Osztály iratai, Gyöngyösi emlékek c. köteg,
az 1917. évi tűz iratai, töredék és Véber, 94.
36. Molnár, Kemény, 11.
37. Molnár: Puky Árpád polgármestersége, 4. (Molnár, Puky) és Chila Jánosné Sza-
nisló Mária közlése
38. Molnár, Kemény, 11., Bachó 62., Véber 94.
39. Molnár, Kemény, 11. és Egri Hírlap, 1917. aug. 15., 1-2. Hiénák a Mátra
alatt.

40. Molnár, Kemény, 8. és Egri Újság, 1917. Máj. 30., 2. Szabadságolják a gyöngyösi katonákat.
41. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg. Az 1917. aug. 1-ji feljegyzés, jelentés. Ezt megerősíti dr. Harrer Ferenc kormánybiztos közlése is.
42. Uo.
43. Uo. és Gyöngyös Város Tűzoltóparancsnokságának Irattára. Az 1917. évi tűz és annak vonatkozásai c. köteg, az 1917. máj. 30-i és az 1921. jún. 10-i jk. (GYVTP I.)
44. Harrer Ferenc kormánybiztos közlése
45. 8. A gyöngyösi katasztrófa
46. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1917. évi tűz c. köteg
47. Csonka Pál: Warga László élete és munkássága. Különlenyomat az Építés-Építészettudomány X. kötet, 3–4. sz., Budapest, 1978, 363–379.
48. Uo. és Molnár, Kemény, 11. Az idézet: Egri Hírlap, 1917. aug. 18., 3. Tavasszal kezdik meg Gyöngyös újjáépítését.
49. Székely, 61–67.
50. Gyöngyösi Újság, 1918. szept. 8., 3. Jelentés, Hevesvármegye Hivatalos Lapja, 1920. jan. 1. Gyöngyös város új kormánybiztosa és Gyöngyösi Néplap, 1921. jún. 4., 1. A gyöngyösi építkezésekről
51. Madár, 12.
52. Molnár, Puky, 11.
53. GYVTP I, Az 1917. évi tűz és annak vonatkozásai c. köteg, az 1930. évi megemlékezések jkvei.
54. Uo.
55. Emléksorok a gyöngyösi nagy tűzről. Hablicsek Ny., Gyöngyös, 1936.
56. GYVT VB I, PI, Barna-féle gy., az 1947. febr. 11-i rendkívüli tanácskozás jkve

Felhasznált irodalom

1. Harrer Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. kötet. Zrínyi Ny., Budapest, 1968. 204–273.
2. Heiszler Vilmos: Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész országos hatása. Havassy Péter–Kecskés Péter: Tanulmányok Gyöngyösről. Borsodi Ny., Miskolc, 1984, 547–562.

3. Molnár József: A gyöngyösi tüzek története. Gyöngyös. A Városi Tanács jubileumi kiadványa. II. évf., 8. sz., GATE, GYMFK SÜ, Gyöngyös, 1984. aug., 12–15.

Rövidítések

c. cím(ű)

gy. gyűjtemény

jk. jegyzőkönyv

l. lásd

Ny. Nyomda

Uo. Ugyanott

sz. szám

AZ ÉBREDŐ MAGYAROK EGYESÜLETE (ÉME) MŰKÖDÉSE 1918–1920

ABSTRACT: (The history of the ÉME, the Union of the Waking Hungarians, between 1918 and 1920) The author presents the history and functioning of a little known political organization, the extreme right ÉME, in its early period. We get acquainted with its foundation, with the leaders and the basic principles. The charter of the union was passed on the general assembly on January 6th, 1919, in Budapest, and it totally determined the predominancy of the central will. It regulated the functioning of a strong, disciplined, courageous and easily mobilizable organization.

The activity of the ÉME can be divided into two periods: the first is the time of the revolutions, and the second is the early period of the counter-revolution. The study surveys the chosen topic in relation to the nation-wide historic events.

A forradalmak leverését követő hónapokban a polgári alkotmányosság leglényegesebb szervei – így a törvényhozó hatalom és az államfő – hiányoztak az állami életből. A hatalom új birtokosai háttérbe szorítva a polgári szabadságjogokat, véres bosszúhadjáratot indítottak elsősorban a Tanácsköztársaság tisztségviselői ellen, de a terrornak sokszor politikailag teljesen indifferens személyek is áldozatul estek. Az egymást felváltó kormányokat – melyek alkalmi kompromisszumok vagy puccsok révén alakultak – csak a várható új területi elrendezés elleni tiltakozás, a keresztény és nemzeti jelszavak, valamint ezek sajátos értelmezése kapcsolta össze. A kormányzáshoz szükséges hatalommal nem rendelkeztek, hatáskörük rendkívül szűk területre terjedt ki, mivel a Duna–Tisza Közét, valamint a Dunántúlt kézben tartó Horthy vezette nemzeti hadsereg a kormány rendeleteit saját szájíze szerint értelmezte és hajtotta végre. A Friedrich-kormány első lépéseként még 1919. augusztus 19-én – az antant misszió jóváhagyásával – bevezette a statáriumot. E rendelet utasította az ügyészeket és bírákat, hogy a gyanúsítottakkal szemben alakoszerű nyomozati eljárásnak helye nincs, és ha a vádlottat halálra ítélték, s kegyelemre nem ajánlották, úgy azonnal ki kell végezni. A véstörvényszékek 18.431 ügyben hoztak elmarasztaló ítéletet.¹ Az új hatalom a forradalomért részben a nemzetietlennek ítélt munkásosztályt, részben az idegennek tekintett zsidóságot tette felelőssé. Az antiszemita propaganda hivatalos szintre emelkedett, a zsidóság el-

leni társadalmi akcióig és állampolgári jogaiknak törvény által való korlátozásáig jutott el.

A Horthy vezette tisztí különítmények útjait mindenütt akasztófák és tömegsírok jelezték. Ezek a különítmények tetszetős keresztény, nemzeti jelszavakkal alakultak, a hangoztatott hazafias eszmék helyett azonban minden becsületes ember által elítélt pogromokat hajtottak végre, a Tiszától a Balatonig, Siófoktól a Bakonynig, Budapesttől Orgoványig. A különítmények gyilkosságai nyomán keletkezett felháborodás olyan méreteket öltött, hogy Friedrich István miniszterelnök 1919. augusztus 23-án a hadügyminiszterhez írt levelében kénytelen volt a fehérgárdisták gyilkosságait a közrend elleni merényletnek nevezhető káros cselekedetté nyilvánítani, hangsúlyozva, hogy a megtorlás nem a hadsereg dolga, erre megvannak az államnak a megfelelő törvényes szervei. A terror ellen felszóltak olyan polgári politikusok is, mint Vázsonyi Vilmos, a Központi Demokrata Párt vezére: "Vidéken izzó a hangulat a szocialisták és zsidók ellen. Rettenetes megtorlás indult meg a kommunisták ellen, tombol az antiszemizmus: Enying–Lepsény–Szent-György–Kenese községekből kiűzték a zsidó lakosságot. Folyik az Ébredő Magyarok izgatása." A Svájcban gyógykezelésen lévő feleségének is beszámol a magyarországi eseményekről 1919 szeptemberében: "Borzalmas dolgok történnek Magyarországon, borzadály és pokol melynek csak a színe változott. Az emberek nem dolgoznak, csak nyüzsögnek és veszekednek. Az emberek leromlottak, és az ország újra kalandorok kezébe került. Fegyveresek rabolnak, zsarolnak, az úzerkedés ellenőrzésének ürügyén irodákba, boltokba hatolnak be, ellenőrizve az élelmiszerek felhasználását, és rekvirálnak."² Károlyi Mihály bécsi emigrációjában írja a fehérterrorról: "Legnagyobb csalást és istenkáromlást a kereszténység jelszavával üzték. A kereszténység, mint a vörös terror ellentéte került műsorra, de a felebaráti szeretet, bűnbocsánat helyett a bosszú tombol, a szegények és védtelenek felemelése helyett éhenhalásra vagy internálásra kárhoztatják őket. Reneszánsz van ezen a téren, de reneszánsza a keresztényüldözésnek zsidó pogromok formájában, reneszánsza a spanyol inkvizíciónak."³

Gróf Apponyi Albert – aki Párizsban a magyar békedelegáció vezetője volt – a kormányhoz írt levelében tiltakozik az egyéni terror ellen, aggasztja annak külföldi visszhangja, melynek hatására "az elcsatolandó területeken a hangulat ellenünk fordult, azokon a helyeken, ahol a magyar békedelegáció népszavazást javasolt. Kérem a kormányt, hasson oda, hogy a törvény uralma az egész vonalon mielőbb helyreálljon. Meg lehet érteni az elkeseredést, de tegye félre a bosszúállást mindenki, mert ezzel óriási nagy nemzeti érdekeket kockáztat."⁴ A magyarországi fehérterror bojkottálására hívta fel a nemzetközi munkásosztály figyelmét a Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége "tagadjanak meg minden olyan munkát, amely

a fehér terror Magyarországnak közvetve, vagy közvetlenül javára szolgálna, e naptól kezdve egyetlen vonat sem haladhat át a magyar határon, egyetlen levél, távirat sem továbbítható, sem szén, sem nyersanyag, sem hajó nem juthat Magyarországra.”⁵ Felhívásában hasonló kéréssel fordul minden ország munkásosztályához a Kommunista Internacionálé II. világtalálkozója is.⁶ A nemzetközi szervezetek felhívására tiltakozó tüntetések zajlottak le a magyarországi fehérterror kegyetlenkedései ellen számos nyugateurópai ország fővárosában, így Rómában és Bécsben is.⁷ Horthy 1955-ben kiadott emlékiratában azt állítja, hogy a fővezérség egyetlen törvénytelen tett elkövetésére sem adott parancsot, de ezen időszak jellemzésére idézi Edgar von Schmidt-Pauly róla írt könyvéből: „Ha a vezető a maga nagy célját el akarja érni, nem szabad holmi csekélység miatt leintenie előre rohamozó csapatát, melynek lendületét és áldozatkészségét minden helyzetben fenn kell tartania, vagy hatáskörüket túllépő tisztjeit mindjárt szigorúan megrendszabályoznia, sőt esetleg agyon is lövetnie. Ezzel ugyanis csak a lázadás veszélyét, vagy még annál is rosszabb következményeket idézne elő. Nagyon is puhaszívű ember semmiképpen sem alkalmas arra, hogy elvadult időkben katonákat vezessen. A földre rászabadult poklot még senki sem csendesítette le azzal, hogy angyal szárnyakkal legyengette.”⁸ Ebben a helyzetben gombamódra szaporodnak a hatalmat védő kommunista- és zsidóellenes, faji alapon szerveződő egyesületek, szervezetek. Ezek között a katonai eredetű és felépítésű szervezetek vitték a vezető szerepet az élet minden területén. Ezen egyesületek tömegbázisát az első világháborút követően deklasszáldott nagybirtokos és nagytőkés osztályok tagjai, a különítmények tisztjei és tiszthelyettesei, az elcsatolt területekről ide özönlött, egzisztenciát vesztett államhivatalnokok és értelmiségi származású egyetemi hallgatók adták. Az egyesületek tagjai között megtalálhatók azok a polgárok, kistisztviselők is, akiket hazafias jelszavakkal megtévesztve toboroztak, és azok is, akik felesküdvé a Tanácsköztársaságra a felelősségrevonástól való félelemből, egzisztenciaféltésből léptek be. A parasztok között végzett szervező munka viszont alig járt eredménnyel. A munkásság körében is csak az ÉME-nek sikerült embereket beszervezni az ellenforradalom első éveiben, tökeellenes jelszavakkal, ami az ébredőknél is csak a zsidó kapitalisták ellen irányult. A legbefolyásosabb ellenforradalmi szervezetek voltak: Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME), Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) mindkettő katonai jellegű és felépítésű, Keresztény Nemzeti Liga, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Magyar Nemzeti Szövetség, Etnoközi Szövetség, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája (TEVÉL). Mozgalmukat a legszélsőségesebb konzervatívizmus nacionalizmus, sovinizmus, revansizmus és a fajvédelem alapján álló féktelen antiszemitizmus jellemezte.

A fenti szervezetek között is a legszélsőségesebben fajvédő a zsidógyűlölő egyesületek az Ébredő Magyarok Egyesülete volt, mely az őszirózsás forradalom győzelme után 1918. december 12-én alakult meg Budapesten. Az alakuló ülésen megválasztották az országos vezetőséget is. Az egyesület országos elnöke Szmrecsányi György dunántúli kormánybiztos lett. Az országos központi választmány és központi igazgatóság tagjai között találjuk Budavári Lászlót, Wolf Károlyt, Turchányi Albert Egont, a Hazánk című ébredő lap főszerkesztőjét, Ulain Ferenc ügyvédet, Héjjas Iván földbirtokost, Hir Györgyöt, Eckhardt Tibort, Benárd Ágostont, Szabó Józsefet, Adorján Gézát, Bajcsy-Zsilinszki Endrét, Herkely Tibort, Fodor Jánost, Sosánszki Mihályt, Borsodi Gyulát, Zákány Gyulát, Heller Istvánt, Kulkafalvi Miklóst, Friedrich Istvánt, Hegedüs Györgyöt, Macky Emilt, Weisz Konrádot, Pröhle Vilmost, Méhely Lajost, Horváth Gézát, Barczay Ferencet, Dániel Sándort, Fodor Gyulát, Lipovniczky Pált, Kukachovich Lajost, Mádl Gézát.⁹

Az ÉME a nemzetvédelmi intézmények között az első helyet foglalta el, vezetőit és tagjait megtaláljuk mind a kormányban, mind a helyi vezetésben. Példaként említem meg, hogy Benárd Ágoston a Simonyi Semadam- és a Teleki-kormányban is miniszter volt. Az ébredők látták el az egyetemi ifjúság különböző bajtársi szövetségeit, karhatalmi alakulatait fegyverekkel, egyéb felszerelésekkel. A pénzübeni kormánytámogatást is az ÉME-n keresztül kapták. Az egyesület igen jó kapcsolatot tartott fenn a Prónai-Héjjas-féle különítményekkel. Az ÉME 1919. január 6-án Budapesten megtartott országos közgyűlése elfogadta az egyesület első alapszabályát, melyet a magyar királyi belügyminiszter az év november 19-én hagyott jóvá. Az alapszabály az egyesület célját az alábbiakban rögzítette: a keresztény és magyar nemzeti közszellem felébresztése, a fajiság védelme mind közgazdasági, kulturális, mind társadalmi téren. Az egyesület célját erkölcsi eszközökkel törekszik elérni. Ezen alapszabály alapján az egyesület rendes tagja lehetett minden 18. életévét betöltött férfi vagy nő, aki a megfelelő tagdíjat befizette, és a tagfelvevő bizottság által rendes tagnak felvétellett. Rendkívüli tag lehetett minden 18. életévnél fiatalabb egyén, aki az egyesület célját felfogni képes, és kilátás van arra, hogy az azért folytatott küzdelemre nevelhető. A rendkívüli tagok az egyesületnek meghatározott külön helyiségeit látogathatták, és az ifjúsági bizottság gondos felügyelete alatt állottak. Az egyesületi tagság alapvető feltétele a keresztény származás és a fedhetetlen jellem volt. Az egyesületnek fentiekén túl voltak még alapító, tiszteletbeli, dísz- és klubtagjai. Minden rendes tag évi 24 korona, klubtag évi 120 korona, a rendkívüli tag évi 6 korona tagdíjat fizetett. Minden tag kötelezettsége három évre szólt, aki ezen idő leteltével az egyesületből ki akart lépni, tartozott kilépési szándékát három hónappal előbb a tagfelvevő bizottságnak írásban bejelenteni, ellenkező esetben további három évet vállalt. Az Egyesületbe való belépés igen

szabályozott volt, de körülményes volt a kilépés is. Azok az egyesületi tagok, akik a szabályszerű három év letelte előtt más helységbe költöztek, tartoztak lakóhelyükhöz legközelebb eső illetékes vidéki csoportnál megérkezésükről jelentést tenni, s kötelezettségeiket e vidéki csoportnál teljesíteni. Az alapszabály a tagok legfontosabb kötelezettségévé tette, hogy egymást az életnek minden körülményei között legodaadóbban támogassák akár egyesületi, akár magánügyekben. A rendkívüli tagság bevezetése az egyesület számára lehetővé tette a fiatalok szervezését és akciójukba való bekapcsolását is, egyben bizonyos mértékben ezen keresztül az utánpótlás is biztosított volt. Az egymás kötelező segítése viszont hallatlan lehetőséget adott az elhelyezkedéseknél, közigazgatási, bírói, rendőrségi eljárásoknál, megfoghatatlan, láthatatlan erőként mozgatta az eseményeket. Az alapszabály III. fejezete az egyesület vezető szerveivel foglalkozik: a közgyűlést a központi választmány minden év első negyedévében volt köteles összehívni, az időpontot és napirendet 15 nappal előbb kellett közzétenni. A közgyűlés hatáskörébe tartozott:

- a) Az évi jelentés, a számvizsgálók kiküldése, a megvizsgált évi számadás jóváhagyása, a felmentvény megadása és a költségelőirányzat megállapítása.
- b) A központi választmány határozatai ellen beadott fellebbezés fölötti határozat, ha a fellebbezés legkésőbb 15 nap alatt, de legalább nyolc nappal az évi rendes közgyűlés előtt beadatik.
- c) Az alapszabály esetleges módosítása.
- d) A tagok által tett indítványok feletti határozathozatal, ha legalább nyolc nappal a közgyűlés megtartása előtt írásban a központi választmányhoz beküldettek.

Személyes ügyekben titkos, minden más ügyben nyilvános volt a szavazás. Az alapszabály rendelkező része szerint a közgyűlés hatáskörébe tartozott az egyesület vezetőségének megválasztása, mely 40 tagú központi választmányt és 20 póttagot választott. Ezek a póttagok a központi választmány időközben megüresedett helyeire (betegség, kizárás, a tisztikarba jutás) kerültek. Megjegyzendő, hogy az összes tisztségviselők, bizottsági elnökök, kivéve ha megbízatásuk ideiglenes jellegű volt, központi választmányi tagsági joggal, a központi választmányi ülésen felszólalási és szavazati joggal bírtak. A központi választmány hatáskörébe tartozott az elnök, az alelnökök és az egész tisztikar megválasztása, valamint a szükségletnek megfelelő bizottságok megválasztása. A központi választmány hetente ülésezett, de (a szükségleteknek megfelelően) rendkívüli üléseket is összehívhatott. Az elnök képviselte az egyesületet kifelé minden vonatkozásban. Ő volt a végrehajtója a központi választmány és közgyűlés határozatainak. Az alapszabály IV. fejezete a vidéki csoportoknak a központhoz való kapcsolatát határozta meg. Kimondta, hogy az egyesület vidéken vagy a saját maga által felállított vagy az illető helység lakosai által alakított helyi csoportokkal a legintenzívebb kapcsolatot tartsa fenn. A vidéki

csoportok 14 napon belül kötelesek voltak a tisztikaruk és választmányuk névsorát a központnak betérjeszteni és a központnak ugyancsak 14 napon belül megtett kívánságait, megjegyzéseit teljesíteni. A vidéki csoportok más programot, más célokat, mint a központ, nem tűzhetek ki. A vidéki csoportok működésükről minden hónap végén írásban vagy szóban kötelesek voltak a központnak jelentést adni.

Az országos központi választmány köteles volt a vidéki csoportoknak minden segítséget megadni a működésükhöz, és a mulasztásokat legszigorúbban megtorolni. A központi választmány minden év 3. negyedévében elnöki konferenciát volt köteles összehívni, melyen valamennyi vidéki csoport elnöke vagy helyettese részt vett, az 500 főnél több taggal rendelkező csoport elnöke szavazati joggal. A központi választmány intézkedései, határozatai felett csak az országos rendes elnöki konferencián lehetett bírálatot gyakorolni, és a vidéki csoportok különleges kívánalmait itt tehették megbeszélés és határozathozatal tárgyává.¹⁰ Az egyesület fenntartását a tagdíjakból, alapítványokból és azok kamataiból, valamint ajándékokból és egyéb bevételekből biztosították (mozi, nyomda, sajtó, jelvények, kiadványok stb.).

Ezen alapszabály, amelynek alkotója nem törekedett teljességre, maradéktalanul biztosította a központi akarat érvényesítését a szervezetben belül. Erős, fegyelmezett, mindenre elszánt, minden pillanatban mozgósítható szervezet működését legalizálta. Az első alapszabály ideiglenesnek tekintendő, mivel több, az egyesületet érintő kérdéscsoporttal nem foglalkozott, azokat a későbbi alapszabályokban pótolták.

Az Ébredő Magyarok Egyesülete első országos propaganda-nagygyűlését 1919. január 19-én tartotta meg a Gólyavárban; a gyűlés botrányba fulladt. Az történt, hogy az ébredő gyűlés idejére öt-hatszáz felfegyverzett csepeli munkás felvonult a Gólyavár udvarába. A teremben az ÉME szónoka a kormányt és a zsidókat szidta, "Ie Pogánnyal, éljen Bartha, éljen a királyság" felkiáltásokkal tüntetett a hallgatóság – mire az udvaron felsorakozott népörség távozásra szólította fel őket. Az ébredők az Internacionálé hangjai mellett kénytelenek voltak levett kalappal kivonulni. A Gólyavárból való sértetlen kivonulásukat a rendőrség emberei biztosították. Nem maradt el most sem az utcán, kávéházakba a zsidónak vélt polgárok inzultálása, amely a későbbiekben szinte szokásossá vált.¹¹ A forradalmak elleni szervezkedés vádjával az ÉME több vezetőjét és tagját vonták bírói úton felelősségre.¹²

A Tanácsköztársaság bukását követően óriási erővel indult meg az ébredők szervezkedése az egész ország területén. A román megszálló csapatok kivonulása Budapestről és Horthy november 16-i budapesti bevonulása újabb lendületet adott az ébredő mozgalomnak. E szervező munka kiemelkedő eseménye volt az Ébredő

Magyaroknak a Vigadó összes termeiben 1919. november 30-án megtartott országos nagygyűlése, melyen határozatban szólították fel a világ összes keresztényeit a Galiciából Magyarországra bevándorolt zsidó lakosság kitelepítésének támogatására, a magyar kormányt pedig a konkrét intézkedés megtételére. Követelték, hogy a kormány vonja katonai ellenőrzés alá a nem magyar kézen lévő élelmiszerkereskedelmet, rendelje el a zsidó lakosság javainak leltározását és a fejadagon felüli élelmiszer mennyiségnek az ÉME által a szegény keresztény lakosság közötti szétosztását. Horthy mindkét követeléssel egyetértett; kijelentette, azon fog munkálkodni, hogy érvényesüljenek a magyar érdekek.¹³ A vidéki szervezőmunka eredményesnek bizonyult, sok városban alakult meg az egyesület, így az elsők között Egerben is 1919. szeptember 7-én. A nagygyűlésen a szónokok az ezeréves Magyarország védelmében a keresztény irányzat érvényesítését követelték. Ez volt a jelszava a gyűlést követő tüntető felvonulásnak is. Bár a szónokok mindig a többség nevében beszéltek, általában komoly ellenzéki magatartás is tapintható. Egerben is letépdesték az ébredők plakátjait. Ennek ellenére szeptember 27-re újabb ébredő nagygyűlést hívtak össze.¹⁴

Az 1920. január 15–16-i nemzetgyűlési választásokat a Friedrich István által 1919 szeptemberében kiadott rendelet alapján szervezték, de az eszközökben nem válogattak. Az ébredők szétverték a szociáldemokrata, liberális és kiscgazda választási gyűléseket, akadályozták az ellenzéki szavazó polgárok megjelenését a választáson. A nemzetvédelmi tiszték olyan utasítást kaptak, hogy csak Horthyhoz hű személyeket engedjenek megválasztani képviselőnek. Budapesten a választóhelyiségeket és középületeket a katonaság szállta meg. Ilyen körülmények között az ország lakosságának valós véleményét nem fejezhette ki a nemzetgyűlés összetétele. Huszár Károly miniszterelnök, az 1920. február 16-i nemzetgyűlésen elmondott bemutatkozó beszédében hangsúlyozta, hogy "a választások bizonyították, hogy az ország keresztény kurzust akar, és nekünk meg kell teremteni a magyar kereszténységnek az intézményes védelmét".¹⁵ A választások mellett az ébredők tevékenységének a középpontjában kiemelt feladatként szerepelt ez évben a kormányzóválasztás, a trianoni békeszerződés elleni tiltakozás megszervezése és a numerus clausus bevezetése.

Az 1920. március 1-jén lezajló kormányzóválasztást országos hálózatán keresztül az ÉME készítette elő radikális agitációval, fenyegetésekkel, fizikai erőszakkal. Mint ismeretes, a választás napján megszállták a parlamentet és előterét, így biztosítva a "szükséges rendet". Közben sorra alakultak a helyi csoportok, megélnékült az egyesületi élet. Ebben az évben alakult meg többek között a füzesbonyi, a békéscsabai csoport. Utóbbiról a Körös című helyi lap 1920. május 20-án a következőkben számol be: "nem politikai pártokon keresztül, hanem társadalmi úton kí-

vánjuk programunkat keresztülvinni, célunk az iskolákban a keresztény nemzeti eszme szellemében való tanítás, a nem odaváló pedagógusok eltávolítása, a sajtó és különféle közművelődési intézmények megtisztítása a destruktív elemektől. A magántulajdon, a kisgazdák, a földhitel és a mezőgazdasági szövetkezeti eszmék felkarolása, az ipari és kereskedelmi nagytőke megnyirbálása, a munkásoknak a haszonból való részesedése, a háború alatt szerzett vagyonok felülvizsgálata, a nemzet megújódását akadályozó egyének megsemmisítése.”¹⁶

A közvéleményt és a parlamenti ellenzékét is felkavarták az ébredők újabb botrányai, gyilkosságai és atrocitásai. Példaként említem a Somogyi-Bacsó gyilkosságot, valamint a Duna-Tisza közti kegyetlenkedéseket, (Kecskemét-Izsák-Orgovány). A zsarolás sem hiányzott az ébredők kelléktárából. Drózdai Győző képviselő a nemzetgyűlés 1920. június 8-i ülésén elmondotta, hogy Páhi községben az ÉME helyi elnöke felhívta a figyelmét az Izsákon és Orgoványban történetekre. Intette, ha nem akar hasonló sorsra jutni, akkor tapassza be a száját bizonyos összeggel az ottani karhatalom spiclijének, ajánlja fel a pénzt a Héjjas-különítmény egyes ott megforduló tisztjei számára. Ez ott szokásos dolog, a környékbeli birtokosok is pénzelik a karhatalmakat és a spiclit. Az elnök tízezer koronát kért, de ő csak négyezer koronát fizetett, mert ennyi volt nála.¹⁷

Héjjas Iván a Magyar Kurir 1920. június 9-i számában rágalomnak nyilvánította a Drozdai által elmondottakat, és megfenyegette: "a Duna-Tisza közé ébredő magyarsága Horthyért rajong, érte minden áldozatra kész. Könnyen megeshetik, hogy az ébredő magyarok felháborodásukat minden kerülgetés nélkül nyíltan és súlyosan fogják kifejezésre juttatni."¹⁸ Héjjas nyilatkozata óriási felháborodást váltott ki az ország közvéleményében. Huszár Károly, gróf Széchenyi Viktor, Soós Károly is elmarasztalja Héjjast, szidva az ébredőket, akik tönkreteszik az országot. Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök Horthyhoz fordul, erőlyesen követelve a katonai szervek hatáskörének korlátozását. A Budapesti Közlönyben június 13-án megjelent a kormány rendelete: "az összes katonai alakulatok, védelmi szervek, különítmények, valamint ezek közegeinek és nyomozóinak működését polgári személyekkel szemben megszünteti, s elrendeli, hogy azok a katonai igazságügyi szervekbe olvasztassanak be. Katonai hatóságok bizonyos kivételtől eltekintve polgári személyekkel szemben nem nyomozhatnak, lefoglalást, személyi motozást, házkutatást nem foganatosíthatnak, s őket le nem tartóztathatják."¹⁹ Soós Károly honvédelmi miniszter katonaságot rendelt ki Pest megye déli részébe, az ott található katonai osztagokat, egyenruhás egyéneket igazoltatták, és a közrend zavarásának részeseit letartóztatták. Ebben Horváth ezredes vezetésével nyolc huszárszázad és két gyalogsági zászlóalj vett részt. Az akció célja az volt, hogy bebizonyítsák: katonai egyenruhába bújt egyének, visszaélve a nemzeti hadsereg nevével, raboltak, gyilkol-

tak.²⁰ Soós Károly 1920. június 22-én számolt be a nemzetgyűlésen a Duna–Tisza Közén végzett akcióról. "Atrocitások, bűncselekmények miatt 80 embert tartóztat-
tak le, ebből 26 fő katonaszökevény volt, 56 fő polgári egyén, aki katonai egyenru-
hát viselt. Az 54 személyből 1 verekedés, 4 lopás, 5 izgatás, 21 rablás-fosztogatás,
3 gyilkosság, 9 csavargás, 5 az állam hadserege ellen elkövetett vétség, 1 láncke-
reskedelem miatt került őrizetbe." Ott tehát visszaélés történt a nemzeti hadsereg
egyenruhájával.²¹ Szilágyi Lajos képviselő haditörvényszéki eljárást kért Prónay,
Héjjas, Ranzenberg Jenő százados, Kende Pál őrnagy, Radó József százados el-
len.²² Az ÉME országos vezetői visszautasították a nemzetgyűlésen és a sajtóban
az egyesületet ért támadásokat, hangoztatva, hogy az egyesület célját kulturális
eszközökkel igyekszik elérni, távol tartja magát minden atrocitástól. Hegedűs
György nemzetgyűlési beszédében azt hangsúlyozta, hogy az ébredők és a különít-
mények mérhetetlen szolgálatot tettek a hazánk. Macky Emil képviselő úgy véleke-
dett, ha az ébredők erősebb kézzel nyúlnak a dolgokba, nem szükséges mindjárt el-
fűteni őket.²³

A közvélemény felháborodását tükröző nemzetgyűlési vita szólásra bírta
Szmrecsányi Györgyöt, az ÉME országos elnökét is. Nemzetgyűlési felszólalásában
a következőket mondta: "Ha az ÉME alapszabályszerű céljaival ellentétbe kerülne,
vagy terrorisztikus lépésekre ragadtatná magát, ott és akkor, ahol és amikor nincs
helye, akkor magunk fogjuk javasolni az egyesület feloszlatását. Az ÉME égisze
alatt egy pár pofon csattant el ugyan, de ehhez a vezetőségnek semmi köze nem
volt. Az egyesület vezetősége állást foglalt ezek ellen. Programunk, felépíteni a ke-
resztény magyar társadalmat. Ennek érdekében a gazdasági életbe be kell vinni a
keresztény szellemet, biztosítani kell intézményesen is a magyar fiataloknak a ke-
reskedelmi pályára történő irányítását. E cél szolgálatában a szervezkedés már
megindult, ugyanis a budapesti kiskereskedőknek, piaci árusoknak, a Duna–Tisza
közi gazdáknak már ÉME szervezetük van. A közvetítő kereskedelmet pedig gaz-
dasági szövetkezeteken keresztül, keresztény magyarok vezetésével kívánjuk lebo-
nyoltítani. Fontos célja az egyesületnek a keresztény magyar társadalom egy tábor-
ba való tömörítése és az európai országok hasonló egyesületeivel érintkezésbe lép-
ve, egy keresztény nemzetközi szövetség létrehozása."²⁴

Kutkafalvi Miklós ébredő képviselő kérvényt nyújtott be a kormányhoz a
numerus clausus azonnali bevezetése érdekében.²⁵

A numerus clausus törvényjavaslat előterjesztője Haller István vallás- és köz-
oktatásügyi miniszter volt. 1920. szeptember 26-án emelték törvényerőre. Az
1920:XXV. tc.-kel korlátozták a zsidó származású fiatalok egyetemi felvételét.
Mindez azt mutatta, hogy a fajvédelem a hivatalos politika részévé vált. E törvény
az országházban későbbiekben is állandó viták középpontjában állt, nyugaton pedig

rendkívüli rosszallást váltott ki. Károly Mihály válogatott írásaiban úgy méltatta, hogy "a magyar parlamentnek sikerült a gettó intézményét elhelyeznie törvénykönyvében."²⁶ Végrehajtására az ÉME felügyelt, napirenden voltak az antiszemita izgatások, verekedésbe fulladó botrányok. Szmrecsányi György az egyesület nevében 25 pontos emlékiratot adott át a Simonyi-Semadam kormányt július 19-én felváltó Teleki kormány miniszterelnökének. Ennek legfontosabb követelése a beözönlött zsidók eltávolítása volt. Az emlékirat 25 pontja az alábbiakat követelte:

1. A numerus clausus azonnali életbe léptetése az egyetemeken és kiterjesztése az összes felső és középiskolákra.
2. Közgazdasági egyetem felállítása.
3. Fővárosi, községi iskolák államosítása.
4. Összes iskolákban az igazolási eljárás újra való lefolytatása, s mindazoknak, akik a kommün alatt a haza ellen a legcsekélyebb mértékben hazaellenes magatartást tanúsítottak, azonnali elbocsájtása.
5. Szegénysorsú egyetemi hallgatók megélhetése társadalmi úton biztosítandó. Egyelőre bel- és külföldi egyetemen, később kollégiumok szervezésével. Ezzel az országos akcióval az egyesület bízattassék meg.
6. Állami iskolákban csak született magyar tanerők alkalmazhatók.
7. Az irodalom és sajtó termékeinek keresztény nemzeti szempontból való ellenőrzése.
8. Újságírói kamara létesítése.
9. Büntetőjogi felelősségre vonása az újságoknak, melyek az ország leromlásában bizonyíthatóan vétkesek. A kommunista újságok haladéktalan beszüntetése.
10. Az újságok szellemi irányítói zsidó fajú és szabadkőműves egyének nem lehetnek.
11. Valamennyi újságíró tartozik esküt tenni, hogy minden írásával a magyar nemzeti állameszmét szolgálja.
12. Cenzorok kizárólag keresztény magyar nemzeti szempontból feltétlenül megbízható egyének lehetnek.
13. A bomlasztó és nemzetellenes zsidó állami támogatásban nem részesülhet. Papírelosztás kizárólag keresztény szervezetek által eszközzendő.
14. Mindennemű állami jogok, jogosítványok, engedélyek (dohányárúsítás, italmérés) legelsősorban hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvak részére biztosítandók.
15. Az összes addig kiadott jogok és jogosítványok legsürgősebben felülvizsgálandók, államtól nyert jogosítványokat zsidók ne kaphassanak.
16. Mindennemű gyárak, vállalatok, intézmények a legsürgősebben kötelesek felállítani a munkásjóléti intézményeket.

17. A munkásbiztosítás azonnali államosítása.
18. Tisztviselők és munkások tüzelővel való sürgős ellátása.
19. Vagonlakók részére lakás biztosítása, akik pedig idegeneket és oláh tiszteteket tartottak, azok a vagonlakók elszállásolásáról kötelesek gondoskodni.
20. A galíciaiak azonnali kitoloncolása. Az 1914 óta nyert állampolgárságok felülvizsgálata. Jövőben településre és állampolgárságra jogot zsidók nem kaphatnak.
21. Az iparigazolványok felülvizsgálatát sürgősen meg kell kezdeni. Kereskedés üzésére engedélyt csak nemzeti szempontból megbízható egyének kaphatnak. A jövőben ilyen engedély zsidónak ki nem adható.
22. A háborús nyereségek azonnali megadóztatása progresszív alapon. Egy bizonyos mérték után pedig az egész vétessék el.
23. Keresztény községi takarékpénztárak felállítása. Zsidók a pénzügyi hatóságok éléről azonnal eltávolítandók.
24. A földreform sürgős letárgyalása. A zsidó vagyonok azonnali felosztása. A zsidók földvásárlási jogának megtiltása.
25. Katonai nyomozóhatóságoknak a régi hatáskörükbe történő visszaállítása.

Az ÉME 25 pontos emlékiratát a Hazánk c. újság 1920. szeptember 20-i számában tette közzé.²⁷ Az emlékirat 20-as pontjával kapcsolatban az országos vezetőség felhívta a helyi csoportok figyelmét, hogy a helyi választmány, illetve a szervezet tagjai segítségével a legrövidebb időn belül írják össze az 1914 óta a községbe beköltözött zsidó lakosokat, hogy a magyar királyi belügyminisztériumnál kitoloncoltatásuk vagy internáltatásuk iránt azonnal intézkedhessenek. Összeírták a zsidó lakosság tulajdonában lévő kocsmát, trafikot, kereskedést, mozit, és az erről szóló jelentést megküldték a Vidéki Főosztálynak. Az összeírást azzal indokolták, hogy a központnak és a helyi csoportnak állandó nyilvántartásra van szüksége a zsidóság státuszáról. A nyilvántartás alapján kifogásokat emeltek, és a zsidóktól megvont engedélyeket arra érdemes egyéneknek juttatták. Az egyesület országos vezetősége követelésük támogatására igyekezett megnyerni a vidéki közvéleményt is. Ennek érdekében igen körültekintően szervezték meg vidéki nagygyűléseiket, ahol a téma központi gondolata a 20. pont azonnali megvalósítása volt.²⁸ Ugyanakkor az ellenzéki pártok nyomására a kormány kénytelen volt elrendelni a vizsgálatot az ÉME-vel szemben. A vizsgálat célját, végrehajtását a belügyminiszter a 36.374/1920. sz. rendeletében jelölte meg. Fenti rendelet alapján a vizsgálat a következőkre terjed ki: az ÉME-nek van-e fiókszervezete az adott törvényhatóság területén, alakulása szabályszerűen be lett-e jelentve, működése szabályszerű-e. A vizsgálat megkezdésekor zár alá vették az egyesület

iratait és vagyonát, egyben utasították az államrendőrség illetékes kapitányait, hogy biztosítsák a szükséges karhatalmat az eljáró közeg számára.²⁹ Az egri csoport vezetőivel felvett jegyzőkönyvből megállapítható, hogy az egyesület az egri érseki jogakadémia helységében működött, 353 korona 90 fillér vagyona volt. A vizsgálati jelentésből megállapítható, hogy az egyesület szabályosan bejelentve nem volt, kompromittált személyeket nem vettek fel, szerencsejátékot az egyesület helyiségeiben nem űztek, jövedelmeiket adományokból és tagdíjakból nyerték, annak kezelése és felhasználása alapszabályszerűen történik. Eger város tanácsa szeptember 7-én kelt határozatával az egyesület lefoglalt ingóságait a zár alól feloldotta, és azokat a helyi csoport vezetőinek visszaszámaztatta.³⁰ A lefolytatott vizsgálat formális volt. Ügyeltek arra, hogy konfliktushelyzet ne teremthető az egyesület vezetői és az eljáró tanácsi és rendőrségi közeg között. Az illetékesek a vizsgálat eredményét jelentették a belügyminiszternek, és minden maradt a régiben. Dr. Nagy János egri képviselő a vizsgálat alatt az Egri Népújság hasábjain keresztül megnyugtatta a párhíveit, hogy téves az a felfogás, hogy egyszersmindenkorra feloszlatták az ÉME-t, erre nincs is ok. A vizsgálat, ami a szervezet ellen folyik, az ÉME országos vezetőségének kérésére történt, az ellentábor ne dicsekedjen, hogy ők eszközölték ki. Az ÉME egri csoportjának vezetősége a belügyminiszter rendeletére reagálva kijelentette, hogy: "az ÉME becsületes céljaitól egy hajszálnyit sem tér el, terror által megát cselekedetében befolyásolni nem engedi. A megindított hajszát és rágalmat visszautasítja. Héjjas Ivánt önzetlen, hazafias munkájában teljes bizalmáról biztosítja és töretlen hűségét fejezi ki Horthy iránt."³¹ Szmrecsányi György parlamenti felszólalásában foglalkozott az egyesület ellen tett intézkedésekkel, kiemelte, hogy több helyen feloszlatták az egyesületet, iratait, pénzt lefoglalták, és emiatt például Kaposváron nagy az elkeseredés. 1920 nyaratól az ébredők további radikalizálódása figyelhető meg, szaporodnak az általuk elkövetett atrocitások, nem kímélve az államhatalom közegeit sem. 1920. július 10-én botokkal és egyéb eszközökkel támadtak a Vígszínház és City Kávéház vendégeire, tömeges sérüléseket okozva.³² Az első Teleki-kormány hivatalba lépését követően volt a Club Kávéházi verekedés, melynek két halottja volt: Verebélyi Arthur, a Magyar Állami Takarékpénztár igazgatója és dr. Varsányi Géza ügyvéd. A két újabb gyilkossággal a külföldi sajtó is foglalkozott, a felháborodás a polgárság körében általános, ennek hatására a gyilkosokat elítélték ugyan, de nem gyilkosságért, hanem lázadásért, végülis amnesztiát kaptak. Ez év október 2-án Landau Adolf bornyagykereskedőt gyilkolták meg, kétmillióhétszázezer koronát követelve tőle.³³ Október 5-én újabb verekedést rendeztek a Klub Kávéházban. Az ÉME országos vezetőségén belül a Friedrich-féle csoport kísérletet tett ugyan arra, hogy a szervezetet átalakítsa, ezáltal megtisztítsa a közrendre veszélyessé vált szélsőséges elemektől,

de akciójuk nem vezetett eredményre. Az ÉME budapesti szervezetében Felébredt Magyarok néven akartak új szervezetet alakítani, de a november 7-re Budapestre a trianoni békeszerződés elleni tiltakozás jegyében összehívott nagygyűlés botrányba fulladt. A gyűlés résztvevő még aznap este rablással egybekötött verekedéseket rendeztek. Zsidónak vélt polgárokat támadtak meg, elvették pénztárcájukat, órájukat, aktatáskájukat, retiküljüket.³⁴ November 10-én a Britannia Szálló környékén újabb brutális támadás éri a békés polgárokat, ennek során az intézkedő rendőrt is lelőtték.³⁵ Az ébredők újabb botrányai annyira felkavarták a közvéleményt, hogy a nemzetgyűlésen a kormánypárti és ellenzéki képviselők követelték a kormánytól, hogy tegyen végre rendet. A kormány intézkedése nyomán a Britannia, a Berlin, a Deák Ferenc és a Savoy szállókban 4 katonai és 26 polgári személyt tartóztattak le. Az Ehmann-telepen fegyveres összeütközésre is sor került, melynek során négy személy életét veszítette. A kormányakció során őrizetbe vették három ÉME kerületi vezetőt – egy ügyvédet, egy mérnököt, egy vasúti ellenőrt –, hangsúlyozva, hogy felelőtlen elemekről van szó. Az ÉME budapesti központjának működését is felfüggesztették.³⁶

Ezen túlmenően a kormány újabb vizsgálatot rendelt el az ÉME ellen, "mert a legutóbbi tapasztalatok szerint a rendzavaró és közbiztonságot is veszélyeztető események előidézésében és a hatósági jogkört bitorló cselekmények elkövetésén az egyesület tagjai, sőt a vezetőség néhány tagja is tevékenyen részt vett. Az újbóli felfüggesztés indoka között szerepelt az ébredők által a miniszterelnökhöz eljuttatott memorandum, melyben közlik a miniszterelnökkel, hogy az ÉME vagonlakók osztálya egy külön lakáshivatalt állít fel, mely működését azonnal megkezdi, ha követelésüket a kormány nem teljesíti. Az elrendelt vizsgálatból az egyesületnek komolyabb problémája nem lett, az ébredőket nem tudja a kormány háttérbe szorítani, nem utolsó sorban ez is hozzájárult a Teleki-kormány lemondásához."³⁷

Az ÉME taglétszáma július közepére közel egymillióhatszáz ezer volt. Tagnak felvettek minden 18. életévét betöltött személyt, aki keresztény származását hivatalos okmányokkal bizonyította. A női tagokból álló kerületi szervezeteik jórészt erre az időre már megalakultak. Minden társadalmi rétegben voltak szervezeteik. 60 kerületi szervezet, illetve vidéki csoport működött. ³⁸ A Hazánk 1920. augusztus 29-i számában megjelent "A magyar Monroe elv kialakulása" c. cikkben olvasható, "ebben az egyesületben minden társadalmi osztály, réteg együtt van, kivétel nélkül mind a magyarság legértékesebb eleme, az aktív, cselekvő egyéniségek. Egymás mellé állítja őket két szenvedély, a magyar faji önérzet és a zsidósággal leszámolni akaró szolidaritás, egyszóval a magyar Monroe elv, mely kimondja, hogy Magyarország a magyaroké. Az ÉME kereteinek végső határát akkor fogja elérni, amikor

az összes magyarságot tagjai között látja, s nem kisebb kilátásokkal éli életét, mint hogy záros határidőn belül az egyesület a teljes Magyarországot fogja jelenteni.”³⁹

Az ÉME szervezeti életének lényeges eseménye volt az országos választmány által 1920. szeptember 7–8–9-re összehívott II. országos elnöki konferencia, melynek határozatát szeptember 12-én az ország minden egyes ébredő szervezetben egyidejűen megtartott nagygyűlésen fogadták el véglegesen. Az elnöki konferencián részt vettek az országos központi választmány tagjai, az egyesület országos elnöke és alelnökei, a Központi Igazgatóság elnöke és az igazgatóság tagjai, vidéki csoportok képviselői, a székesfővárosi szervezetek képviselői, a székesfőváros postás, vasutas, villamos szakcsoportok képviselői.

Szmrecsányi György bevezető előadásában hangsúlyozta, hogy az ÉME nem politizál, nem áll politikai pártoknak, politikai céloknak, egyes politikusoknak szolgálatában. Az ÉME a nemzetnek élő lelkiismerete, követeli, hogy az ország keresztény jellege az állami, társadalmi, gazdasági élet minden területén érvényesüljön. Az egyesületben van képviselve az ország színe-java, vezetésére a középosztály hivatott. Dr. Moskó Mihály, Debreceny István, Zubek Bertalan, Wolf Károly, dr. Somogyi István hozzászólásait a zsidókérdés radikális rendezésének követelése és a zsidóság elleni uszítás jellemezte. Mádl Géza központi igazgatósági tag az I. országos elnöki konferencia óta (1920. február 9.) végzett szervezési munkáról tájékoztatta a résztvevőket. Beszámolójából megtudjuk, hogy 1920 elején Budapesten 40–50 ezer tagja volt az egyesületnek, és tíz kerületben működött szervezet, de a velük való érintkezés igen nehézkes volt. Budapesten az ÉME-nek kétféle tagja van: beszervezett tagok, akik esküt tettek az eszmére, és be nem szervezett tagok, akik önként tagjai az egyesületnek, de esküt még nem tettek, vagy még nem igazoltattak. A kerületben hetente felvilágosító gyűléseket szerveznek a tagok számára, és havonta egyszer propaganda gyűlést a kerület keresztényeinek. A kerületek élén a kerületi vezetőség áll elnökkel az élén, akinek két helyettese van, a címzetes és helyettes kerületi vezető, akik egyben az egyes választókerületek vezetői is. A kerületek kisebb egységeire, úgynevezett választói kerületre oszlanak, s a kerületi vezető irányításával egy külön csoportot képeznek. A rend és fegyelem fenntartására kerületenként fegyelmi bizottságok működnek. Kerületenként hírszerző alosztályok vannak felállítva, ezek a kerület általános hangulatát kísérik figyelemmel. A vidéki csoportokkal kapcsolatban ismertette, hogy meggyorsult a szervezőmunka, például Miskolcon és környékén. Vidéken 198 helyi csoport működik, és széles körben folyik tovább a vidéki szervező munka. Az ÉME-nek a fővároson kívül már sajtója van Győrben, Debrecenben, Mezőtúron, Szervason és Kiskőrösön. Budapesten vasutas, postás és villamos dolgozók szakcsoportja alakult meg, és ezen kívül hét harci szakcsoport is létrejött. A megszállott területeken 46 csoport működik. Az ÉME

ügyészsége igen sok panaszra talált jogorvoslást. A sportosztály edzett, egészséges embereket igyekezik nevelni. A konferencián Lukachovich Lajos nehezményezte, hogy a kormány nem engedélyezi a gyűléseket, és ezzel akadályozza a szervező munkát, míg dr. Marossy Arnold arról beszélt, hogy Székesfehérvárott az ébredők nem viselik a jelvényt, és Az Est c. lapot olvassák. A falu szervezésében is óriásiak a nehézségek, mivel a falusi ember visszahúzódik az egyesülettől. Minden városban 1-2 jól beszélő ember van, nincs elegendő propagandista, mindenüvé ez a két ember megy gyűlést tartani. A vármegye megszervezésére ezzel a két szóval 3-4 évre lenne szükség. A szónevelés megszervezését javasolja az egyesületen belül. A konferencián az alábbi határozati javaslatot fogadta el:

- ipari jogosultsági engedély ezután zsidónak nem adható,
- nyomda-könyvkereskedés-antikvárium engedélyhez kötöttek legyenek,
- nyomda-könyvkereskedés-antikvár-kocsma-trafik 1921. január 1-től zsidóság számarányának megfelelően legyenek általuk folytathatók,
- az így megüresedett üzleteket rokkantak, hadiözvegyek, állásukat veszített tisztviselők kapják,
- utcai árusításra engedélyt csak keresztény rokkant katona kapjon,
- keresztény iparosok és kereskedők védelme és pénzügyi támogatása,
- közszállításokból a zsidó polgárok kirekesztése.

Az ÉME vasutas szakcsoportjának képviselője bejelentette, hogy zsidót nem tűnnek vezető beosztásban.⁴⁰

Az ÉME, hogy a magyar nemzet társadalmát program szerinti akciónál kelően felhasználhassa, s hogy a társadalom minden rétegének kívánsága eleve az egyesület tudomására jusson, társadalmi hadsereget állított fel, amelyik hivatva van megállapítani a magyar nép jogos kívánságait, és kellő formák mellett orvosolni a problémáit. A magyar társadalmat tehát csatasorba állítjuk, hadirend szerint véghezvük a hatalmas munkát. Minden fővárosi kerület katonai fegyelemmel végzi kötelességét, amelynek élén az eddigi 12 választmányi tag helyett 12 csapatkapitány áll a következő elnevezéssel és munkakörrel:

1. Toborzó kapitány: a századával tagokat gyűjt, ellenőrzi, hogy a tagok a propaganda gyűléseken pontosan megjelenjenek, beosztja a századokba a tagokat, és intézkedik, hogy a tagok megfelelő aktív munkát végezzenek.
2. Toborzó kapitány: századával az előkelőségek és a pénzarisztokrácia körében gyűjt tagokat, és állítja be őket a közös harci munkába.
3. Toborzó kapitány: századával a keresztény társadalom nyomorgó rétegeit látogatja, vizsgálja meg bajait és segíti őket, egyszóval népjóléti munkálkodást folytat. A 3. toborzó kapitány kötelessége,

hogy a társadalom minden rétege egymással testvéries megértés alapján álljon.

4. Karhatalmi kapitány: századával gondjára bízva az ébredő magyar társadalmi karhatalom vezetése.
5. Hírszerző kapitány: nyomozásokat folytat.
6. Palotamester kapitány: végzi századával az irodai és adminisztrációs munkálatokat.
7. Udvarmester kapitány: felállítja a közszükségleti ügyeket intéző csoportját.
8. Tábornokmester kapitány: felállítja a közszükségleti ügyeket intéző csoportját.
9. Törzsispán kapitány: századával munka- és kereseti alkalmakat keres a tagoknak.
10. Kincstáros kapitány: századával együtt az eddigi pénztárkezelésen kívül a kintlévő tagdíjak behajtásáról gondoskodik.
11. Ítélmester kapitány: századával együtt intézi a fegyelmi ügyeket és panaszírdát tart.
12. Ébredő Apródok kapitánya: biztosítja a 12–17 éves ifjak beilleszkedését a nemzet mentő munkába, és biztosítja testi, szellemi fejlődésüket, valamint a bajtársak gyermekeinek elhelyezését.

A Hazánk 1920. október 31-i számából arról értesülhetett a közvélemény, hogy a századok legnagyobb része már tökéletes szervezettségben együtt áll, kapitányaik és hadnagyaik nemes csatákat vívnak, és versenyeznek abban, hogy keresztény Magyarország érdekében egymást önzetlen munkájukban túlszárnyalják.⁴¹

Jegyzetek

1. Nemes Dezső: Iratok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1953. 167.
2. Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai. Bp., 1927. 258.
3. Cselényi Zsuzsanna: Szélsőjobboldali szervezetek az irredentizmus szolgálatában. 1975. Kézirat, ELTE tört. könyvtár.
4. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. I. K. 123.
5. Cselényi Zsuzsanna: i. m.. 14.
6. Cselényi Zsuzsanna: i. m.. 15.
7. Cselényi Zsuzsanna: i. m.. 17.
8. Horthy: Emlékirataim. 2. kiadás 120.

9. Szózat, 1918. december 16.
10. ÉME alapszabály 1919.
11. Szózat, 1919. január 20.
12. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. III. k. 436.
13. Egri Népujság, 1919. december 4.
14. Egri Népujság, 1919. szeptember 8.
15. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. I. k. 48.
16. Kőrös, 1920. május 21.
17. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. VI. k. 477.
18. Magyar Kurir, 1920. június 9.
19. Budapesti Közlöny, 1920. június 13.
20. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. III. k. 253.
21. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. III. k. 336.
22. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. III. k. 341.
23. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. III. k. 343.
24. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. IV. 439.
25. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. I. k. 104.
26. Károlyi Mihály válogatott írásai 1920–1946. I. Bp., 1964. 66.
27. Hazánk, 1920. szeptember 20.
28. Kőrös, 1920. szeptember 21.
29. 36.374/1920. BM. sz. rendelet.
30. 12.321/1920. IX. 8, Eger VT. határozata.
31. Egri Népujság, 1920. június 27.
32. Pesti Napló, 1920. július 13.
33. Pesti Napló, 1920. július 29.
34. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. VI. k. 106.
35. Új Nemzedék, 1920. november 9.
36. Új Nemzedék, 1920. november 11.
37. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. VI. k. 474.
38. Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. VI. k. 476.
39. Hazánk, 1920. július 25.
40. Hazánk, 1920. augusztus 29.
41. Hazánk, 1920. szeptember 10.

**A MAGYAR AGRÁRTÁRSADALOM GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI HELYZETE
AZ 1929–33-AS VÁLSÁG IDEJÉN**

ABSTRACT: (The economic and financial status of the Hungarian agrarian population during the crisis of 1929–1933) The economic crisis between 1929 and 1933 afflicted the agriculture high above the average. One reason for that was the regression of the Hungarian agriculture in the foreign markets after the Peace Treaty of Trianon. The protective system of the Dual Monarchy ceased to exist, and the successor states did not keep up a claim to the Hungarian cereals. The other reason was the inadequate Hungarian property system.

In spite of the agrarian reform of the 1920s the 48 percent of the estates belonged to those owners who had more than 100 hectare land. The state determined the income bases for the property tax in a regressive way and according to the official data the small-holders (those with less than 100 hectares) had 40 percent greater income than the owners with more than 100 hectares.

During the crisis the agriculture had to face serious difficulties caused by the bankcredits taken up earlier and by the back taxes. At the end of 1932 the all amount of debt of the agriculture was three times bigger than the value of production of the year. The low prices forced the small-holders to sale their properties.

A magyar mezőgazdaság az 1929–33-as gazdasági válság idején rendkívül súlyos helyzetbe került. A válság szülte általános nehézségen túl két olyan tényező volt, amely a problémákat mélyítette. A trianoni béke után a magyar mezőgazdaság külső piaca beszűkült. Megszűnt a Monarchia védővamos területe, az európai országok a háború alatt kiépítették autarchikus gazdálkodásukat, s nem tartottak igényt a magyar gabonára. Az utódállamok közül Ausztria és Csehszlovákia volt a korábbi felvevő piac, Csehszlovákia azonban mezőgazdasági szükségletét inkább Romániából és Jugoszláviából elégítette ki. A magyar gabonaexport így éveken át csak Ausztriába ment, s csak az 1920-as évek második felében sikerült betörni távolabbi piacokra.

A válságnehezítő másik tényező a rendkívül egészségtelen birtokszerkezet volt. Igaz ugyan, hogy a Nagyatádi Szabó-féle földreform több százezerrel növelte a birtokosok számát, de ez csupán azt jelentette, hogy életképtelen birtokok töme-

gét hozták létre. Egy meglehetősen konzervatív szemléletű statisztikai szakember 1931-ben ezt állapítja meg: "A nincstelenek földhöz juttatásának erélyes keresztülvételét mi sem bizonyítja világosabban, mint az a tény, hogy az egy katasztrális holdnál kisebb területen gazdálkodók aránya 1930-ban 39,7 %-kal volt nagyobb, mint 1925-ben. Az egy-két. kat. holdig terjedő kisgazdaságok aránya ugyanezen időben 7,4 %-kal lett nagyobb".¹ A probléma éppen az volt, hogy az 1 hold alatti birtokok száma 80.000 fővel, az 1-2 holddal rendelkezők száma 93.000 fővel, a 2-3 holdas birtokok száma 31.000 fővel növekedett meg.² Ezek a nyomorparcel-lák azonban nem voltak elegendők ahhoz, hogy egy parasztcsaládnak az önálló megélhetését biztosítsák. Nem véletlen tehát, hogy a kérdés ismét előtérbe került. A durva valóságot megdöbbenően tárja eléink az 1935. évi birtokstatisztikai felvétel.³

A földbirtokok száma, területe, jövedelmi és bérleti viszonyai Magyarországon 1935-ben

Birtoknagyság	A földbirtokok				A földbirtokok kat. tiszta jöv. arany korona	Használatba adott birtokok			
	száma	%	területe kh.	%		száma	%	területe kh	%
1 kh-n alul	628.431	38.5	236.417	1.5	3.158.667	36.703	5.8	236.417	6.3
1-5 kh-ig	556.352	34.2	1.394.828	8.7	15.877.821	47.166	8.5	109.758	7.6
5-10 kh-ig	204.471	12.5	1.477.376	9.2	15.568.179	20.398	8.4	131.679	8.8
10-20 kh-ig	144.186	8.7	2.025.946	12.6	22.171.508	18.056	12.5	204.715	10.1
20-50 kh-ig	73.663	4.5	2.172.300	13.6	23.341.226	12.958	17.5	311.079	15.7
50-100 kh-ig	15.240	1.0	1.036.162	6.4	9.666.154	4.601	30.7	219.788	21.2
100-200 kh-ig	5.792	0.3	805.164	5.0	6.090.721	2.029	35.0	175.540	21.8
200-300 kh-ig	2.126	0.1	516.875	3.2	3.500.887	772	36.2	118.620	22.9
300-500 kh-ig	1.714	0.1	663.676	4.1	4.445.103	601	35.3	141.454	21.3
500-1.000 kh-ig	1.362	0.1	944.250	5.9	6.345.770	509	37.4	192.301	20.3
1.000-2.000 kh-ig	581	-	798.490	5.0	5.886.608	252	43.4	173.252	21.6
2.000-3.000 kh-ig	187	-	452.109	2.8	3.186.291	99	52.9	129.289	28.6
3.000-5.000 kh-ig	117	-	451.376	2.8	3.202.059	65	56.4	99.656	22.7
5.000-10.000 kh-ig	101	-	680.084	4.2	4.979.438	67	66.3	149.444	22.0
10.000-20.000 kh-ig	48	-	690.953	4.2	4.663.083	42	87.0	195.129	28.0
20.000-50.000 kh-ig	25	-	855.106	5.3	5.491.643	23	92.0	178.748	20.9
50.000-100.000 kh-ig	10	-	671.475	4.2	3.633.864	10	100.0	184.542	28.9
100.000 kh fölött	1	-	209.256	1.3	1.625.430	1	100.0	68.519	32.8

A statisztikai kimutatás szerint Magyarország mezőgazdasági területe 16.081.844 katasztrális hold volt, mely 1.643.407 birtokos között oszlott meg. Eszmeileg tehát egy birtokos átlagterülete 9,9 kat. hold volt, ami valóban önálló megélhetést nyújtott volna egy parasztcsalád részére. Vegyünk még ehhez egy, a jelen táblázatban fel nem tüntetett adatot: a mezőgazdaságilag hasznosítható terület 60,8 % szántóföld volt, ami magasan meghaladta az európai átlagot. Ilyen módon tehát az alapvető feltételek adva voltak ahhoz, hogy Magyarország mezőgazdasága, s az abból élő lakosság magas színvonalat érjen el.

A valóság azonban teljesen mást mutat. A táblázatból világosan kitűnik, hogy a magyar birtokviszonyokra a szélsőségek voltak jellemzők. Az 1 hold alatti kategóriában lévő 628.431 "birtokosnak" mindössze 236.417 hold föld volt a tulajdonában, ami a fél holdas átlagot sem érte el. Az összesen 556.352 1-től 5 holdig terjedő törpebirtokosnak 1.349.828 hold volt a kezén, ami alig haladta meg a 2 holdas átlagot. Az ellenforradalmi rendszer számításai úgy vették, hogy 0-tól 5 holdig terjedő birtoknagyság nem elegendő egy család önálló megélhetésére. Ha ilyen alapon a két kategóriát összevonjuk, akkor azt látjuk, hogy az 5 kat. hold alatti tulajdonosok az összes földbirtokosoknak közel háromnegyed részét (72,2 %) alkotják, területük azonban csak az összes földbirtok 10,2 %-át foglalja el. A két kategóriát összevonva az átlagos birtoknagyság 1,3 hold. Az önálló kisparaszti létet biztosító 5–20 kat. holdig terjedő kategória csupán a mezőgazdasági lakosság 21,2 %-át foglalja magában, de a tulajdonosok számának és a terület nagyságának összevetéséből itt is kikerül, hogy az 5–10 holdas kategóriában az átlagos földnagyság 7 kh körül, a 10–20 holdas kategóriában pedig 13 hold körül volt. A 20–100 kh-ig terjedő földbirtokkal rendelkező jobb módú parasztbirtokos csak a tulajdonosok 5,5 %-át alkotja, bár a mezőgazdasági terület 20 %-át birtokolják. Minden esetre, jól érzékelhető, hogy az a paraszti réteg, amely anyagi helyzeténél és önálló egzisztenciájánál fogva beleszólhatott volna akár csak saját sorsának irányításába is, igen vékony volt Magyarországon.

A 100–500 kh közötti kategória, mely részben úri, részben paraszti birtokosokból állt, a tulajdonosoknak 0,5 %-át alkotta, de kezében tartotta a földterület 12,3 %-át, közel kétfélmillió kat. hold földet. Tökés körülmények között pedig ez a középbirtoknak tekintett birtokkategória olyan birtoknagyság volt, amelynek szaporítását még szükségesnek is tartották. Ezeket – amennyiben nem volt bérbe adva – általában a tulajdonos irányította, jelentős mezőgazdasági munkaerőszükséglete volt, ugyanakkor adminisztratív, improduktív munkaerő csak kismértékben terhelte. Erre a közel 10.000 főt számláló rétegre még a földreformot követelők többsége is úgy tekintett, mint "mintagazdákra", akik éppen a dolgozó paraszttal való közvetlen kapcsolatuk miatt a fejlettebb mezőgazdasági technikát közvetíteni tudják a

tömegek felé. A valóságban azonban ennek a követelménynek nem tudtak megfelelni. Igaz ugyan, hogy többségük parasztbirtokos volt, de éppen a birtok nagyságából származó viszonylag stabil jövedelem nem ösztönözte őket új termelési struktúra kialakítására.

Az 500 kh-n felüli nagybirtok mindössze 2.431 valóságos vagy jogi személy kezén halmozódott fel. Ez az összes birtokos 0,15 %-át jelentette, de ezek összesen 5.753.000 holdat, az összes terület 35,7 %-át tartották tulajdonukban. Természetesen még itt is érdemes további differenciálást csinálni, mert az 5.000 hold fölötti birtokokkal rendelkező 185 birtokos – akiknek százalékarányát ki sem tudjuk fejezni – az összes terület 24,2 %-át tartotta kezében, vagyis közel negyedét az ország mezőgazdasági területének. Ilyen adatok ismeretében világos, hogy Magyarország, az 1920-as években végrehajtott földreform ellenére a latifundiumok országa, ahol a nagybirtok mérhetetlen súlyával rátelepszik a falvakra, s még a reményét is kizárja annak, hogy alóla felszabaduljanak.

A gazdasági és társadalmi különbségek még jobban érzékelhetők, ha a megyék adatait nézzük meg. Az 5 kh alatti birtokokkal rendelkezők százalékaránya országosan 72,7 % ugyan, de Fejér megyében 78,2 %, Pest megyében 78,6 %, Hevesben 78 %. Ezekben a megyékben a pauperizálódás tehát még nagyobb mértékű. Nagy az 5 holdon aluli birtokokkal rendelkezők aránya a városok közelében is. Budapest (98,0) Pécs (93,8), Miskolc (94,6) esetében ez a 90 %-ot is meghaladja, de a városok szomszédságában az 1–2 holdas kertészet is többet jelenthetett, mint a várostól távol lévő 8–10 kat. hold.

A helyzet súlyosságát növelte, hogy a kötött birtokok igen tekintélyes részt foglaltak el. Bár a korlátolt forgalmú birtokok száma mindössze 19.483 volt (1,2 %), területük 4.360.622 kh (26,8 %).⁴ Látható tehát, hogy a kötött birtokok közé a nagyobb birtokok tartoztak. A korlátolt forgalmú birtokok területének 74 %-a volt nagybirtok, míg a szabadforgalmúaknál csak 21,4 %. Mindaddig, amíg ezeket a birtokokat elzárták az elidegenítés elől, addig radikálisabb földreformot eleve kilátástalan volt elképzelni is. "A kötött nagybirtok, amely főleg a kincstári, közalapítványi, hitbizományi, egyházi és részvénytársasági birtokok csoportjában óriási területekre terjed, és átléphetetlen falanxként mered a parasztság terjeszkedése elé, egyik legszerencsétlenebb és legkárosabb maradványa a régmúlt időknek".⁵

A másik tényező, amit az ellenforradalmi rendszer birtokviszonyainak vizsgálatánál figyelembe kell vennünk, a földbirtokok kataszteri tiszta jövedelme. Ez azért lényeges, mert mint már korábban említettük, a földadót a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme után vetették ki, ez pedig erősen regresszív volt. A kisbirtokosok katasztrális holdankénti tiszta jövedelmét jóval magasabban állapították meg, mint a nagybirtokosokét. Esterházy herceg fél Dunántúlt kitevő 209.256 kat. hol-

das birtoka után, amely az egész magyarországi földbirtok 1,3 %-át tette ki, hivatalos kimutatás szerint 1.625.430 aranykorona jövedelemmel rendelkezett. A magyarországon élő, 1 kh alatti földtulajdonnal rendelkező összes szegényparasztnak mindössze 27.000 kh-val volt nagyobb földterülete, a jövedelme viszont hivatalos kimutatás szerint duplája volt (3.158.667 aranykorona), mint Esterháznak. A 10.000 hold fölötti 84 nagybirtokosnak 2.426.790 kh földje után 15.414.020 aranykorona jövedelme volt. A több mint félmillió 1–5 kh-val rendelkező szegényparasztnak a kimutatás szerint több mint egy millió holddal volt kevesebb a földje, de jövedelmük 400.000 aranykoronával meghaladta a nagybirtokosét. A 20–50 kh-ig terjedő földtulajdonnal rendelkező parasztnak a terület 13,6 %-át tartották kezükben, s ez után 23.341.226 aranykorona jövedelmük volt. A 200–1.000 kh közötti birtokosok a terület 13,2 %-ának birtoklása után viszont csak 14.291.760 aranykoronával rendelkeztek. Tehát 9 millió aranykoronás eltérés a parasztnak javára.

Ha nem akarunk elfogultak lenni, akkor reálisan megállapíthatjuk, hogy a dolgozó parasztnak átlag egy katasztrális holdja lehetett jobb minőségű, mint a nagybirtokos területének. A dolgozó parasztnak minél kisebb terület volt, annál inkább igyekezett megművelni minden talpalatnyi földet. Gyakran még a földreform során kapott agyagos, szikes, zombékos területet is termővé tette. Az alacsonyabb aranykorona értéket képviselő erdők, legelők, nádasok többsége a nagybirtokosok területéhez tartozott, s az általános birtokviszonyoknak megfelelően természetesen itt volt nagyobb a terméketlen, földadó alá nem eső terület is. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az OMGE és lapja, a Köztelek állandóan hirdette a nagybirtokosok termelékenyebb voltát a kisbirtokosok fölé. Ezek a statisztikai kimutatások nem ezt igazolják. Ha az adatok alapján megnézzük azt, hogy a 100 holdon aluli és 100 holdon felüli birtokosok milyen területtel is milyen jövedelemmel rendelkeztek, akkor azt kapjuk, hogy a 100 holdon aluli birtokosok tulajdonában volt a mezőgazdasági terület 52 %-a, s jövedelmük 90.783.555 aranykorona volt. A 100 hold fölötti birtokosok tulajdonában volt a terület 48 %-a, s jövedelmük 53.050.897 aranykorona volt.

Ezek az adatok természetesen nem tükrözik a valóságot. Nem tudjuk megállapítani, hogy a termelési költségek levonása után valóságban mennyi volt a nagybirtokosok tiszta jövedelme, de biztos, hogy a korszerűbb technika és termelőeszközök alkalmazásával egy katasztrális holdra vetítve magasabb jövedelmet értek el, mint a kisbirtokos parasztnak. Ez az 53 millió aranykoronás tiszta jövedelem nyilván manipulált volt. Mivel az adót a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme után állapították meg, így az állam burkolt formában komoly támogatást nyújtott a nagybirtokosoknak. Mindez nem jelenti azt, hogy a gazdálkodáshoz nem értő, vagy azt úri passzióként folytató nagybirtokosok nem mentek tönkre, nem adósodtak el.

Évente több ezer holdat parcelláztak, és sok volt a kényszeregyezés is. Ha azonban nem lett volna jövedelmező a nagybirtok, akkor a tőkés bérlők hada nem vetette volna magát a mezőgazdaságra. Az 1.000 holdon felüli nagybirtoknak több mint 25 %-a bérlők kezén volt, s ez azt mutatja, hogy a bérlőknek a termelési költség, az állami adó és a haszonbér kifizetése után is kellő jövedelmet biztosított a mezőgazdasági üzem.

A századfordulón kialakult és megcsontosodott bérleti rendszer volt az a sokadik tényező, amely a parasztság életlehetőségei előtt elzárta az utat. 1935-ben Magyarországon 2.798.477 kh részben vagy egészében haszonbérbe adott földbirtok volt, amely az összes földbirtok területének 17,5 %-át jelentette. Látszólag a bérletnél is a végletek dominálnak. Csaknem 37.000 azoknak az 1 hold alatti birtokosoknak a száma, akik földjüket bérletbe adták. Arányaiban azonban ez ennek a kategóriának csak nem egészen 6 %-át tette ki, és a bérbe adott terület is a birtokállományának nem egészen 6 %-át. Itt zömmel nyilván azokról a szegényparasztokról van szó, akik a földreform során lakóhelyüktől távol kaptak pár száz négyszögöl földet, de azt a nagy távolság és felszerelés híján megművelni nem tudták. A nagyobb földterülettel rendelkező csoportok mindegyike arányaiban több földet ad bérbe. A 2.000 hold fölötti kategóriában a birtokok több mint 50 %-a részben vagy teljesen haszonbérben van, területi átlaga pedig meghaladja a 25 %-ot.

Ha már egy társadalmi rendszerben olyan társadalmi és gazdasági aránytalanságok voltak, mint az *ellenforradalmi* Magyarországon és egy földreformmal sem tudták még csökkenteni sem a kiáltó ellentéteket, legalább a bérleti rendszer lehetőséget nyújthatott volna kiségzisztenciák létrejöttére. Elvileg a kormány szorgalmazta is a kisbérletek kialakítását, a nagybirtokosok azonban szívesebben adták birtokukat bérbe nagybérlőknek. A szociális szempontok a kisbérlők mellett szóltak volna, ebben az esetben azonban problémát jelentett a bérleti díj beszedése, a szakszerű művelés és a talajerő-utánpótlás ellenőrzése, s még ezernyi előre nem látható nehézség. A nagybérlő lehet, hogy kedvezőbb feltételek mellett kapta meg a földet, de előre fizetett, hosszabb lejáratú szerződést lehetett vele kötni, meghatározott szankciókat alkalmazni.

A kereken 2,8 millió kat. hold bérbe adott földből egy millió holdat tesz ki a 100 katasztrális hold alatti birtok állománya. Különösen pár holdas birtokok esetén feltételezhető, hogy ezeket a parasztok egymástól bérelték. Számítások alapján nézzük meg, hogy a nagykiterjedésű bérelt föld további része hogy oszlott meg:⁶

A haszonbérletek megoszlása Magyarországon

A 100 kh-n aluli birtokok haszonbérbe adott területe kh	1.000.486
A 100 kh-nál nagyobb birtokok bérbe adott területéből	
100 kh-nál kisebb bérlet kh-ban	508.800
A 100 kh-nál nagyobb birtokok bérbe adott területéből	
100–500 kh-s bérlet kh-ban	440.501
A 100 kh-nál nagyobb birtokok bérbe adott területéből	
500–1.000 kh-s bérlet kh-ban	278.777
A 100 kh-nál nagyobb birtokok bérbe adott területéből	
1.000 kh-nál nagyobb bérlet	581.037
A 100 kh-nál kisebb összes haszonbérletek területe kh-ban	1.509.286

Az összes haszonbérlet területből tehát 1.509.286 katasztrális hold volt a 100 holdon aluli parasztek kezén. Ennek 66,3 %-a 100 holdon aluli, 33,7 %-a 100 holdon felüli birtokokból származott. Természetesen az adatvizsgálat arra már nem terjedt ki, hogy a 100 holdon aluli bérletekből mennyi volt 50–100 holdas gazdag-parasztek és mennyi valóban kis- vagy szegényparasztek kezén. Ilyen valódi kisbérletekről általában az alföldi megyékben beszélhetünk, de ott sem volt általános. Legnagyobb volt a kisbérletek aránya Csongrád megyében (71,9 %), és Csanád megyében (66,6 %), nem érte el az 50 %-ot, de még mindig elég jó Hajdú (48,7 %) és Békés megyében (45,8 %). A megyék többségében a kisbérlet 20–30 % között mozgott.⁷

Egyes nagyhatárú alföldi városoknál döntő volt a kisbérleti rendszer, de ez sem volt általános, inkább a területi adottságok és egyes városok vezető polgárságának szociális érzékenysége határozta meg a bérleti viszonyokat. Ilyen szempontból érdemes megnézni a három legnagyobb határú alföldi város bérleti viszonyait:

A legnagyobb földtulajdonnal rendelkező alföldi városok és bérleti viszonyaik⁸

Város	terület kh	szántó kh	bérbeadott terület kh	ebből 100 kh alatti bérlet
Debrecen	84.889	13.964	25.209	2.143
Szeged	64.574	28.455	49.391	48.826
Kecskemét	49.464	13.843	34.775	33.954

Amint a táblázatból látható, Debrecen városnak volt a legnagyobb kiterjedésű földtulajdona, és legkisebb a 100 holdon aluli bérletbe adott területe. Ez mindenképpen a civis városi vezetőpolgárság érzéketlenségét és szűkkeblűségét mutatta. Így volt ez a Nagyatádi-féle földreform idején is, amikor a környező falvak lakossága nem jutott földhöz, a város pedig több száz holdas területekben árusította bankokon keresztül a földjét. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy ebből a hatalmas földterületből mindössze 14.000 kat. hold volt szántó, 46.127 kh legelő, 18.767 kh erdő és 3.682 kh föld adó alá nem eső terület. A város birtokában volt az egész Hortobágy, amely szikes talaja miatt csak legeltetésre volt alkalmas, mezőgazdasági művelésre nem, a terjedelmes erdőket a kisparasztok között ugyancsak nem lehetett felosztani. Ennek ellenére ez nem menti a város vezetését, mert a közel 14.000 hold szántó bérbe volt adva, de az összes bérletből a kisparasztok mindössze 8 %-ban részesült, 7.547 kh, volt 100–500 holdas középbérlők kezén, 15.519 kh pedig 1.000 holdon felüli bérlőknél.

Sokkal kedvezőbb a kép Szeged esetében, ahol a város földtulajdonának 40 %-a szántóföld volt. A város területének 74 %-a bérletben volt, s 565 hold kivétellel kisbérlők használták. A városban nagy hagyománya volt a kisbérletnek. Már az 1870-es években közel 20.000 hold volt kisbérlők kezén, 1890-ben 31.662 kh volt bérletben, a bérlők száma pedig meghaladta a 4.000 főt. Ez átlagosan 8 holdas bérleteket jelentett.⁹ A kisbérlői rendszer a világháború után még tovább fejlődött, s a 48.000 hold zömmel 10 holdas parcellákban 25 évre került szegényparasztok kezére. Nem volt ez szociális intézmény, ugyanis a bérbeadás árverésen történt a legtöbbet ígérőknek, ami felverte a haszonbért, s emellett még fizetni kellett a földadót is. Bár a gazdasági válság idején a bérlők egy része tönkrement, ez a bérleti forma mégis bizonyos biztonságot jelentett mind a város, mind a bérlők szempontjából.¹⁰ A 25 éves bérleti időtartam már komolyabb beruházásokat tett lehetővé. Ezeken a bérelt földeken indult meg már a múlt század végén a szőlő- és gyümölcssteleptés, a zöldség- és paprikatermesztés. Ezek a kultúrák (a szőlőt kivéve) nem kedvelték a nagyüzemi gazdálkodást. A szegedi paprikatermesztésnek a hírnevét ezek a kisbérlők alapozták meg. Itt tehát a város is jól járt, mert a kibecsüléstől féltő bérlők igyekeztek rendszeresen fizetni, a negyedszázados, hosszú bérlemény pedig egzisztenciális biztonságot jelentett a bérlők számára. Ezeknek a kisbérlőknek földszeretetét és életrealitását mutatja, hogy mikor a gazdasági válság idején a búzatermesztés aláhanyatlott, fellendült a szőlő- és gyümölcsfateleptési kedv.¹¹ A földművelési minisztériumtól kapott állami támogatás segítségével a város 1932-ben ingyen 45.000 gyümölcsfát osztott ki a telepések között.

Némileg eltérő termelési és gazdálkodási feltételek voltak a kecskeméti határban. Míg Szegednek a Tiszától keletre eső területein kötött, a Tiszától nyugatra barna homok volt a jellemző, Kecskemét közel 50.000 holdas határa futóhomok volt. Ezt akarták már a 19. század elején akácfákkal megkötni, majd a 1867-es kiegyezés után felfedezik, hogy szőlőültetéssel és gyümölcsfásítással ugyanezt az eredményt elérhetik.¹² Kedvező fizetési feltételek mellett tehát 5–10 holdas kisbérletek tömegét hozzák létre, megtanítva az embereket a futóhomok művelésére, a századforduló idejére virágzó kertés tanyákat teremtenek. Ez a fejlődési tendencia folytatódik az 1920-as években is. A város határából csak nem egészen 14.000 hold a szántóföld, de a határnak közel 70 %-a bérletben van, s 800 hold kivételével 100 holdon aluli bérlet az egész. A város a két világháború között is újabb és újabb telepeket hozott létre, s az értéktelen homoki legelőkből alakítottak ki gyümölcsösöket, szőlőhegyeket. Itt a város nem akart a kisbérlet rovasára rövid idő alatt meggazdagodni. A cél a kulturtáj kialakítása és megvédése volt, s ebben csak erre a szegény, de szorgalmas bérlőrétegre támaszkodhatott.

A gazdálkodás helyzetét és módját mind a nagybirtoknál, mind a kisbirtoknál erőteljesen meghatározta a pénzügyi helyzet. Az 1920-as években a viszonylag magas gabonaárak mellett birtokának korszerűsítésére sok kisbirtokos kölcsönt vett fel. A pénzügyi viszonyok tisztázása céljából is nehezen várták a földreform lezárását mind a nagybirtokosok, mind a szegényparasztok. A földbirtokosok a tulajdon megszilárdítását és a reform céljára leadott földek árának megfizetését várták, a juttatottak pedig a kapott föld árának megállapítását és a telekkönyvi átírást. A törvény a juttatott földek aranykoronaértékének alapján meghatározta a megváltási összeget is, mely katasztrális holdanként átlag 600 pengőt jelentett, s 52 év alatt 5 %-os kamat mellett kellett törleszteni.¹³ Annak ellenére, hogy az eleve uzsorakamat volt, törlesztése 1929 elején 30 pengős búzáarak mellett még nem jelentett megfizethetetlen terhet, a gazdasági válság idején azonban a szabadkézből eladott földek ára csökkent, és kevesebb mint egyharmadára zuhant a búza ára is. Így búzaértékében számolva a juttatott földek törlesztése már háromszorosára emelkedett, amit nem tudtak megfizetni.

A törvény, illetve végrehajtási rendelkezése úgy intézkedett, hogy a megváltott birtokosok a megváltási összeg felét három év alatt készpénzben, másik felét pedig 25 év alatt, kamatozó kötvényekben kapják meg.¹⁴ A földbirtokosok kártalanításának megszervezésére több hitelintézet bekapcsolásával 1929 januárjában létrehozták a Földbirtok Rendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezetet.¹⁵ Ez, a röviden LEBOSZ-nak nevezett szervezet irányította a törvényben meghatározott kötvények kibocsátását, a juttatottaktól az éves törlesztés vagy haszonbér beszedését, a földbirtokosok kártalanítását. A LEBOSZ létrehozásával a kormányzat a

kisajátított birtokosok és földhözjuttatottak közé iktatott egy olyan intézményt, mely a földbirtokosok érdekében garantálta az éves törlesztési összeg és kamat beszedését. Normális gazdasági körülmények között ez egy szokásos pénzügyi ügylet lett volna, s az 1920-as évek második felének élenkülő gazdasági feltételei között az újonnan földhözjuttatott kisegzisztenciák is általában még további kölcsönt vettek fel gazdálkodásuk megszervezéséhez.

Aztán 1928–29 fordulóján a gazdasági világválság előszeleként bekövetkezett a mezőgazdaság válsága. 1928 őszén még 30 pengő fölött volt a búza tőzsdei árfolyama, 1929 márciusában már 27,60 pengő, s folyamatosan süllyedve 1932 tavaszára 9 pengő alá csökkent. A búza árával arányosan csökkent más mezőgazdasági és állati termékek ára is. Ez azt jelentette, hogy míg a törlesztés megállapításakor kb. egy mázsa búza értékét kellett évi törlesztésként egy hold földért fizetni, az 1930-as évek elején ezt csak 3–4 mázsa búza értékével lehetett teljesíteni. Különösen a kisbirtokos parasztok már 1929–30-ban tömegesen jelentettek fizetési képtelenséget, s nagy méreteket öltött az árverés. A parlament egyesített agrárbizottságának ülésén gróf Hadik János a bizottság elnöke már 1930 december elején azt állapította meg, hogy november elejéig 11.352 árverést tűztek ki kisebb birtokosok ellen.¹⁶ A parlamenti bizottság állást foglalt a tönk szélén álló kisbirtokosok megsegítése érdekében elsősorban azért, mert "az árverések miatt a földárcsökkenés általános hatással lesz". A "Falu" Országos Földműves Szövetség már 1930 tavaszán foglalkozott a földhöz juttatottak helyzetével, és javasolta, hogy a törlesztést a válság idejére függeszék fel.¹⁷

A kormányzat azonban egyelőre semmit sem tett, sem általában a parasztság, sem a juttatottak érdekében. 1930. januárjában Szentesen 700 juttatott ellen indították meg a kimozdítási eljárást, mert az első évi törlesztő részletet nem tudták megfizetni.¹⁸ 1929. december 31-én 25 enyingi földhözjuttatott fordult panaszos levéllel a földművelési miniszterhez, mert a vételár megállapításakor igen magas összeget, holdanként 1.500 pengőt állapítottak meg, melynek évi törlesztési részlete 81 pengő volt. A gazdasági válság idején ezt megfizetni nem tudták. "A földhözjuttatottak nagy része kénytelen lesz lemondani a súlyos terhek miatt a juttatott földekről, pedig valamennyien ragaszkodunk a földhöz, valamennyien szívesen maradnánk azok birtokában, de ekkora terhet nem vállalhatunk magunkra, mert biztos bukás, anyagi tönkrejutás lesz a vége."¹⁹ Hatvan németbólyi lakos a földreform során vagyonváltságföldben részesült. A föld értékét igen magasan, 20 aranykoronában állapították meg, s ennek megfelelően magas volt az évi törlesztés is. Ennek ellenére 1927–28-ban mind a törlesztést, mind az állami adókat kifizették. 1929–30-ban azonban kötelezettségüket nem tudták teljesíteni, s mind a 60 csalá-

dot megfosztották a földjétől, és odaadták három, vitézségi éremmel kitüntetett személynek.²⁰

A banktartozások és a válság természetesen nemcsak a földhözjuttatottakat sújtotta, hanem az egész parasztságot. Fellner Frigyes agrárközgazdász 1927-ben a termőföld tiszta hozadékát 677 millió pengőre becsülte. Imrédy Béla pénzügyminiszter megállapítása szerint viszont 1932 végén a magyar mezőgazdaság adósságoterhe 2.050 millió pengő volt.²¹ A mezőgazdasági adósságállománya tehát háromszorosan meghaladta az évi termelési értéket. Ráadásul 1927-ben 33 pengős búzaár volt, ami 1932 végére egyharmadára csökkent, s hasonló volt a helyzet más termékekkel is. Arányaiban a kisbirtokosokra is érvényesen állapítja meg egy elemzés: "Aki 33 pengős búzaárak idején 100.000 pengő kölcsönt vett fel, az akkori értékben 30 vagon búza árát kapta kölcsön a banktól, ma azonban ezeknek 90 vagon búza árával tartozik, és ennek a 100.000 pengőnek a 10 %-os kamata 1927-ben búzában számolva 3 vagon búza volt, míg ma, ha az államhatalom bevezetné a 4 %-os kamatmaximumot, még mindig többet fizetne terményértékben számítva 4 %-os kamattal mellett is, mint 1927-28-ban 10, vagy akár 11 % kamattal mellett."²² Szintén az egész kisbirtokos parasztság helyzetét foglalja írásba a szegvári tanyai gazdakör elnöke, amikor leírja: "Ma a kisgazdaságok még a tőketartozások kamatait sem tudják fizetni. Bajt baj követett. Aszályos esztendő, rozsdakárok, jégverések és a legutóbb óriási kárt okozó sertésvész. Ezzel a magyar kisgazda sorsa teljesen meg lett pecsételve. A magyar Alföld szívében, a tanyák világában kétségbeesetten küzdenek a gazdák az adósságok tengerével. Minden gazda kötelességének érezte az adófizetést. Most nem látunk mást, mint a folyton folyó foglalásokat az adó fejében... De hátra van még a bankok követelése, az üzemköltség, a szerszám pótlás, a kisgazdacsalád ruházkodása. Erre azonban már nem telik. Így aztán nincs menekvés. Ha a kormány nem segít, kihúzzák a kisgazdák lábát alól az áldott magyar rögöt, amelyhez olyan odaadó, meleg szeretettel ragaszkodik".²³ Egy másik, tönk szélén álló tanyásgazda így panaszkodik: "... ha már itt tartok, említést érdemel, hogy én, e sorok írója szintén nyolc gyermeknek vagyok az apja, s keserű tehetetlenséggel kell néznie öt tanköteles gyermekem hiányos tanszereit és hiányos öltözkéjét, amint reszketve szaladnak a községtől 4 kilométerre fekvő kis tanyánkról az iskolába. És mindemellett, hogy termelő vagyok, hiányos az étkezésük is, mert nemhogy húsfétel, hanem zsíros étel is ritkán kerül az asztalukra. Zsír a napraforgóolaj helyettesíti, mert a sertéseink mind elhulltak, s már az utolsó tehenemet is eladtam, hogy tudjak az adóba és a kamatba fizetni".²⁴

A kormány megkésve és az események után kullogva megpróbált gazdavédő intézkedéseket tenni. 1931-ben a gazdaadósságok rendezésére létrehozták a Földteherrendező Országos Bizottságot. 1932 júniusában – január 1-ig visszamenő ha-

tállal – elrendelték a földhözjuttatottak évi törlesztésének szüneteltetését 1934. decemberéig.²⁵ 1933 októberében a kormány rendeletileg csökkentette a kamatlábat, amely ezután 5,5 %-nál nem lehetett magasabb, és ugyanez a rendelet vezette be a "védtett birtok" intézményét is.²⁶ Ez a védtettség azonban csak azokra a birtokokra vonatkozott, akik az éves fizetési kötelezettségüknek mind a pénzüzeteknél, mind az adózásnál eleget tettek. A válság mélypontján kevés olyan gazda volt, aki ezeknek a feltételeknek megfelelt, de 1933 őszére már egyébként is több ezer gazdaságot árvereznek el. Keserűség és elégedetlenség uralkodott a kisbirtokos parasztok körében, s éppen a gazdavédelmi rendelet bírálataként írja az egyik érintett: "Hogyan fedezheti kiadásait az a kiscgazda, aki a kataszteri tiszta jövedelem 30-szorosáig vagy azon felül adós? Ha a 6–8 pengős búzából, 2,50 pengős kukoricából kifizeti az 5 és fél százalékos kamatot és törlesztést, kifizeti a 32 pengős búza alapon kivetett egyenes és görbeadó, egyházadót, papot, tanítót, kisbíró, levélhorodót, csősz, éjjeliőrt, csordást, kanászt stb., még ha ezeket mind fedezi is a termés, de hát miből tudja pótolni a kikopott ekekormányt, a javítás híján összerogyott vetőgépet, a dróttal összekötözött lószerszámot, mikor ezekenek az árait a kartellek vaskeze irányítja egységesen felfelé. - Üresek az istállók, sok helyen nincs meg a betevő falat, a gazda régi rongyokban jár, mert tönkretette az igazságtalan adórendszer, a magas kamat és a testén élősködő kartellpióca."²⁷

Tényekkel bizonyítható, hogy a mezőgazdaság adósságállománya a válság idején még fokozódott. Ez részben újabb kölcsönökből, részben a kamatok növekedéséből adódott. 1928-ban a hitelintézeti kölcsön állománya 760,1 millió pengő volt, 1931 végén pedig 1.363 millió pengő. Négy év alatt tehát mintegy 80 %-os növekedés következett be. Különösen súlyos volt a földhözjuttatottak eladósodása. Ezek földvásárlással kapcsolatos kölcsönügyleteit a már korábban említett LEBOSZ intézte. A LEBOSZ-kölcsönök 1929–1931 között így alakultak: 1929: 245,4 millió pengő; 1930: 286,1 millió pengő; 1931: 300,6 millió pengő. Mivel 1929 után földjuttatás lényegében már nem volt, a kölcsön állományának emelkedése egyértelműen a kamatok növekedésének a következménye volt.²⁸ A legtöbb adósa a LEBOSZ-nak volt, és katasztrális holdanként a legnagyobb kölcsönt – 615 pengőt – ez a szervezet nyújtotta. A LEBOSZ-nak tartozó társadalmi réteg zömmel a 0-tól 5 holdig terjedő kategóriából került ki. A LEBOSZ-tartozás 1931 végén így állt:²⁹

Adósok száma	290.800 személy (az összes adós 50,4 %-a)
Megterhelt terület	488.700 kh (a termőterület 8,2 %-a)
Kölcsönálladék	300,6 millió pengő (az összes kölcsön 22,1 %-a)

A földhözjuttatottak többségének azonban nemcsak LEBOSZ-kölcsöne volt. A LEBOSZ csupán a juttatott föld vagy háztelek kölcsönét biztosította, de ha a juttatott házhelyre a tulajdonos házat akart építeni, akkor a Falusi Kislakásépítő Szövetkezeten (FAKSZ) keresztül már az Országos Központi Hitelszövetkezethez, vagy más hitelintézethez fordult kölcsönért. A szegényparasztság eladósodása így jóval nagyobb volt, mint a LEBOSZ-kölcsön. A világosabb kép kedvéért nézzük meg az összes, valamint a hitelintézeti kölcsönrel megterhelt és meg nem terhelt földbirtokosok számát és földbirtokaik területét 1931 végén:³⁰

A hitelintézeti kölcsönrel megterhelt és meg nem terhelt földbirtokosok száma

Birtoknagyság- csoport kh	Hitelintézeti kölcsönrel				Az összes		Megterhelés az összes	
	megterhelt		meg nem terhelt					
	földbirtokosok sz.	terület kh	földbirtokosok sz.	földterülete kh	földbirtokosok sz.	területe kh	földbirtokosok számának %-ában	Területének
0-5	456.388	891.048	456.044	814.538	912.432	1.705.586	50.0	52.2
6-10	58.499	452.067	102.017	975.355	160.516	1.427.422	36.4	31.7
11-50	52.318	1.095.787	128.262	3.091.316	180.580	4.187.103	29.0	26.2
51-100	4.916	335.587	7.639	518.129	12.555	853.716	39.1	39.3
101-1.000	4.557	1.360.570	6.235	1.567.215	10.792	2.927.785	42.2	46.5
1.000 kh-n felül	617	1.804.035	625	3.026.771	1.242	4.830.806	49.7	37.3
Ö s s z e s e n:	577.295	5.939.094	700.822	9.993.324	1.278.117	15.932.418	45.2	37.3

Az adatok szerint az 577.000 adósnak 79 %-a 5 kh-nál kisebb földterülettel rendelkező törpebirtokos volt. A törpebirtokosok 50 %-a rendelkezett valamilyen kölcsönrel, ami a törpebirtok 52,2 %-át terhelte meg. Az 5 hold alatti törpebirtokosok a LEBOSZ-nak és más hitelintézeteknek összesen 481.000.000 pengővel tartoztak, ami a mezőgazdasági kölcsönök 30,7 %-át jelentette.³¹ Ilyen adósságállományt normális gazdasági viszonyok mellett is nehéz lett volna törleszteni, a gazdasági válság körülményei között pedig teljesen lehetetlen.

A mezőgazdaság eladósodása ugrásszerűen növekedett. 1928. június 30-án az összes birtokot 1.160 millió pengő terhelte, ami a megterhelt birtokok esetében átlag 168 pengőt jelentett. Ez a teher azonban nem oszlott meg egyenlően. Az 50 hold alatti birtokosok holdanként átlag 400 pengővel, 50–100 holdig 258 pengővel, 100–1.000 holdig 216-tal és 1.000 holdon felül 133 pengővel voltak megterhelve.³² A helyzetet súlyosbította, hogy a válság hatására a földárak rohamosan csökkentek. Míg 1928-ban egy 15–16 aranykorona tiszta hozadékú föld holdankénti ára 1.000 pengő körül volt, 1930-ban már csak 600 pengőt ért, a későbbi években pedig még tovább csökkent.³³ Mindezeket a tartozásokat kiegyérszítették az adó és közterhek, amelyek az 1920-as években is súlyosak voltak, a csökkenő termékárak mellett pedig megfizethetetlenek.

A magyar paraszt mindig lelkiismereti kérdésnek tartotta az állammal szembeni kötelezettségének a teljesítését. Nem elsősorban az állam iránti tisztelet, hanem az az évszázadok óta kialakult ösztön irányította cselekedetét, amely a jobbágykortól kezdve a birtoklás jogát, majd a tulajdonjogot összekapcsolta az adófizetéssel. Az állam által kivetett egyenes és közvetett adók azonban az 1920-as években erőteljesen megnövekedtek. 1913-ban, az utolsó békeévben az adóbevételek pengőre átszámítva 680 millió pengőt tette ki. Az 1930–31. évi költségvetés pedig az egyharmadra csökkent ország területén 509 millió pengőt irányzott elő. Ezen túlmenően a földbirtokra kivetett adót regresszíven állapították meg, s a kis- vagy szegényparaszt egy hold földje után mintegy másfélszer annyi adót fizetett, mint a nagybirtokos. Az átlagos kataszteri tiszta jövedelem aranykoronában számítva birtoknagyságcsoportok szerint országosan így oszlott meg:³⁴

Birtoknagyság kh	0–50	51–100	101–1.000	1000 fölött
Átlagos kat. tiszta jövedelem aranykoronában	10,6	9,4	7,0	6,9

E számítás szerint tehát a szegényparaszt egy holdján 3,7 aranykoronával nagyobb tiszta értéket állított elő, mint az 1.000 holdon felüli földbirtokos. A föld- és ház-

adó azonban csak egy részét alkotta az adóterheknek, melyeknek jelentős hányada a községek által kivetett helyi adó volt.

1932 decemberében Kerék Mihály 12 község 96 munkáscsaládját vizsgálta meg kérdőívek segítségével. Az adatok a családok személyi, vagyoni, kereseti viszonyaira vonatkoztak, de felölelték a bevételeket és kiadásokat, a magán- és köz-tartozásokat s a munkáscsaládok életkörülményeit is. Ezek vagy teljesen vagyontalan, vagy házzal, esetleg két holdig terjedő földdel rendelkező földmunkások voltak.³⁵ A szemléletesség kedvéért nézzük meg csupán egy község nyolc munkáscsaládjának élet- és anyagi körülményeit. Mádón a megvizsgált nyolc család mindegyike két szoba, konyhás saját házban lakott. "Valamennyinek volt 240–3.400 négyszögöl mezőgazdasági, illetőleg szőlőbirtoka, melynek átlagos területe kitett 800 négyszögöl szántót és 500 négyszögöl szőlőt. – Az állatállományt négy munkáscsalád tulajdonában összesen 3 ló, 1 tehén és 1 borjú jelentette, sertés egyáltalán nem volt, és egy darab kecskén kívül öt családnak volt átlag 11 darab vegyes aprójószágga. – Jelzálogos teher, a háromszor 1.500 pengő FAKSZ-kölcsönön kívül, 50-2.000 pengő (átlag 666 pengő) – főleg házépítésre, illetve földvételekre felvett kölcsönökből állt. Négyen kaptak az OFB útján egyenként 800 négyszögöl földet, amelynek vételára még nem volt megállapítva. Az adóhátralék összege 25–277 pengő (átlag 107 pengőt) tett ki. A túlnyomórészt élelmiszer- és ruhabeszerzésből eredő kisebb tartozások is jelentékeny összegre rúgtak.

Az évi közterhek mértékét és összetételét az alábbi kimutatás szemlélteti:

	I.	II.	III.	IV.
Földadó		a d ó m e n t e s		
Házadó	7,00 P	8,40 P	16,80 P	am. P
Rokkantellátási adó	0,05 P	0,30 P	0,40 P	0,20 P
Betegápolási pótagó	1,38 P	1,81 P	3,06 P	1,21 P
Útagó	1,30 P	1,96 P	2,83 P	2,27 P
Vármegyei pótagó	3,18 P	3,89 P	6,50 P	
Községi pótagó	5,19 P	6,71 P	11,33 P	5,57 P
Kéményseprés	2,88 P	2,88 P	2,88 P	2,88 P
Kamarai illeték	0,05 P	0,06 P	0,05 P	-
Közmunka váltság	12,00 P	26,00 P	24,00 P	12,00 P
	33.03 P	52.01 P	67.85 P	24,13 P

Az I. oszlop fizet egy ház és 800 négyszögöl után; a II oszlop egy ház, 800 négyszögöl föld, 1.600 négyszögöl szőlő és egy lófogot után; a III. oszlop egy ház,

2.800 négyszögöl föld és egylovas fogat után; a IV. oszlop egy adómentes ház után.”³⁶ Tisztában kell lennünk azzal, hogy az új házak adómentességet élveztek, és azok a kisbirtokok, melyeknek kataszteri tiszta jövedelme az 50 aranykoronát nem haladta meg, ugyancsak adómentesek voltak. Tévedés lenne azt gondolni, hogy Mádon különleges adónemeket találtak ki. A vizsgált 12 községben ezek az adónemek mind szerepelnek, de sok helyen köztartozásként szedték be az egyházi adót is (felekezeti adó, párbér). Volt, ahol szedtek iskolaadót vagy ármentesítési járulékot is.

Összefoglalásképpen azt állapítja meg a szerző, hogy a földreform után a lakásvizonyok kétségtelen javulása mellett a birtokviszonyok is jobbak, de a rendkívül nagy adósságteher ennek birtoklását teljesen bizonytalanná teszi. „Ott ahol kevés a föld, és a mezőgazdasági munkások, illetve az aratók nem kapnak részes földet, vagy csak nagyon nehezen jutnak ilyenhez (Mezőkövesd, Jászság), igen nagy becsülete van a „proletár” földeknek, görcsösen ragaszkodnak ahhoz, és ilyen vidéken – bár a legnagyobb erőfeszítés árán, – több-kevesebb pontossággal a használati díjakat is fizetik. Másutt azonban az uradalmaktól kapott részesföldeket messze fölébe helyezik az OFB-parcelláknak. A tapasztalat az, hogy a megszántott és az uradalom rendes vetésforgójában művelt és rendszeresen trágyázott részföldeket többre értékelik, mert azok néha harmadában is többet teremnek, mint az OFB-parcellák. A sárréti községekben a juttatottak fele ezért bérbe adta földjeit kisgazdáknak, mások pedig – félve a nagy hátralékoktól – átratták tehetősebb és vállalkozóbb szellemű társaikra. Különösen a gyermektelen munkások szedik össze ezeket a földeket, és veszik át a kényszerhelyzetbe jutottaktól 4–5 q búza lelépéséért”.³⁷ A továbbiakban kimutatja Kerék, hogy a megvizsgált 96 munkáscsalád évi átlagbevétele 318 pengő. Ebből az összegből az 1932. évi adóra, adóhátraléokra, adósságkamatra, és egyéb tartozások törlesztésére 191 pengőt kellett volna kifizetni. Ha mindezeknek eleget tesznek, akkor a bruttó bevétel 60 %-át erre adták volna. Ténylegesen ezekre az adósságokra fizettek 29 pengőt. Az átlag öt tagú családoknak a fenntartására így is csak 290 pengő maradt, ami éves viszonylatban napi 79 fillér ellátást jelentett. Ebből az összegből kellett testi erejét, egészségét fenntartani, a nélkülözhetetlen ruhadarabokat beszerezni, az iskolázási költségeket fedezni.

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a falusi szegények között nem vetődött fel a újabb földosztás eszméje. 1920-tól kezdve annyi remény és csalódás érte őket, hogy már beletörődtek sorsukba, és annak jobbrafordulását nem remélték. A gazdasági válság évei súlyos megpróbáltatást jelentettek a komoly gazdasággal rendelkezők számára is, és semmiképpen nem látszott alkalmasnak újabb földreform-elképzelések megvalósítására.

J e g y z e t e k

1. Sajóhelyi István: Gazdaságaink nagyságmegoszlása 1930-ban. Magyar Statisztikai Szemle. 1931. 669.
2. Uo.
3. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. II. k. Bp., 1937. 19.
4. Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., 1939. 311.
5. Uo. 312.
6. A bérletekkel kapcsolatos további számításokat és elemzéseket Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., 1939. 313–332., valamint vö.: A haszonbérletek Magyarországon, különös tekintettel a kishaszonbérletekre c. (Magyar Statisztikai Szemle. 1938. május – június.)
7. Kerék Mihály: A magyar földbirtokpolitika időszerű kérdései. Magyar Statisztikai Szemle. 1931. 178.
8. Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár) Bp., 1925. II. k. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek tulajdonosai.
9. Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon. Bp., 1983. 45.
10. Kerék Mihály: A telepítés kérdéséhez. Magyar Szemle, 1932. nov. 229.
11. Für Lajos: I. m. 76.
12. Für Lajos: I. m. 46.
13. Magyarországi Rendeleték Tára, 1929. 35. A Magyar Kir. Min. 1929. évi 1.300. ME. sz. rendelete a földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről.
14. Uo. 38.
15. Hunyadi Ferenc: A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének 50 éves működése. 1880–1929. Bp., 1930. 73.
16. Előőrs. 1930. december 6.
17. Előőrs. 1930. április 12.
18. Előőrs. 1930. január 18.
19. Parasztsors – parasztgond. 1919–1944. Bp., 1960. 100.
20. Uo. 210.
21. Levatic László: Az agráradósságok rendezésének és a földbirtok szanálásnak kérdése. Köztelek, 1933. január 1.
22. Uo.
23. Fekete Imre: A kisgazdák tönkremenésének okai. Köztelek, 1933. január 1.
24. Köztelek, 1933. február 12. Kisgazda az örvény szélén.
25. 3.200/1932. ME. sz. rendelet 1932. június 11. Magyarországi Rendeleték Tára, 1933. 329.

26. 14.000/1933. ME. sz. rendelet 1933. október 11. Magyarországi rendeletek Tára, 1933. 2630.
27. Független Kisgazda. 1933. december 15.
28. Konkoly Thege Gyula: A magyar föld jelzálogos terhei az 1931. év végén. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. 923.
29. Konkoly Thege Gyula: I. m. 927.
30. Konkoly Thege Gyula: I. m. 928.
31. Konkoly Thege Gyula: I. m. 932.
32. Nádass József: A magyarországi agrárválság a számok tükrében. Szocializmus. 1931. 219.
33. Nádass. I. m. 218.
34. Konkoly Thege Gyula: I. m. 934.
35. Kerék Mihály: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. Magyar Gazdák Szemléje. 1933. 593. A vizsgált községek: Szerep, Sárrétudvari, Bucsatelep, Sövényháza, Jászárokszállás, Jászdózsa, Mezőkövesd, Kál, Erdőtelek, Mád, Ercsi, Sárszentlászló.
36. Kerék Mihály: I. m. 605.
37. Kerék Mihály: I. m. 608.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS M. P. POGODYIN TÖRTÉNETÍRÓI
TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

ABSTRACT: (Notes on the evaluation of M. P. Pogodin as a historiographer) N. G. Tsernishevsky regarded M. P. Pogodin's academic works as "writings of no academic value". Although Pogodin thought that history was "the guide and the defender of public order". It is impossible to agree with Tsernishevsky's evaluation. The evaluation is not acceptable. In 1850 Pogodin published the first book on Andrey Bogolyubsky, prince of Vladimir-Suzdal. It was edited in Moscow. The aim of my essay is to show Pogodin's concept of history through his book and the appreciation of Bogolyubsky is also important. V. O. Klyutsevsky accomplished the most authentic appreciation of Bogolyubsky and Pogodin fell far behind it. Historiographic activity in exploring and analysing sources is remarkable.

Andrej Jurjevics Bogoljubszkij vlagyimir-szuzdali fejedelemmel ha nem is könyvtárnyi, de jó néhány könyvszekrény megtöltésére elegendő irodalom foglalkozik, többnyire orosz nyelven. Azonban ő ezeknek a könyveknek általában nem főszereplője. A XII. századi óorosz történelem feldolgozásakor uralkodását mégsem lehet megkerülni. Hiába ült csak 17 évig (1157–1174) a vlagyimiri trónon, a gazdaság- és társadalom-, különösen pedig a politika- és kultúrtörténet egyes kérdéseit kutatva a szakembereknek feltétlenül figyelmet kell fordítaniok a tevékenységére. Ez a rövid 17 év azt is jelenti, hogy a források nem látnak el bennünket rá vonatkozó adatok tömkelegével. Egyrészt ennek a számlájára írható, hogy olyan összefoglaló munka, amely csak az ő uralkodását tárgyalja, mostanáig alig-alig jelent meg. A másik fő ok az orosz és a szovjet történészeknek a széttagoltság időszakával kapcsolatos értékelésében keresendő. Jelentős részük ugyanis ezt a korszakot zavarosnak, az egységes Kijevi Oroszországhoz képest néhány vonatkozásban visszalépésnek tartotta. Sajnos egy ilyen dolgot szerény keretei nem teszik lehetővé a részfejedelmi Oroszországról a történetírásban kialakult vélemények bemutatását. Ezek ismertetése alapos kutatást és jelentős terjedelmű tanulmányt igényel.

Mindenesetre Jurij Dolgorukij fia nem elhanyagolható történelmi szerepe miatt nem lett monográfiák főszereplője. Ezt tapasztaljuk, ha végigkísérjük a Bogoljubszkij-értékelés történetét az orosz historiográfiában. Karamzin és követői, valamint az államjogi iskolához tartozók általában pozitív Bogoljubszkij-képet hoztak létre. A dekabristák és a forradalmi demokraták nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a fejedelemnek. Nem pozitív vagy egyenesen negatív véleményt többféle koncepciót képviselő történészek (V. Ny. Tatyiscsev, K. Ny. Besztuzsev-Rjumin, Ny. I. Kosztomarov, V. O. Kljucsevszkij, A. Je. Presznyakov, M. Ny. Pokrovszkij) is formáltak.¹ Azonban bármilyen előjelű értékelést adtak is az orosz történetírók Andrej Bogoljubszkijról, túlnyomó többségük jelentős történelmi személyiségnek tartotta. A szovjet történetírásban hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy a téma kifejtése publikált tanulmány formájában még nem olvasható.

Az első könyv a vlagyimir-szuzdali uralkodóról 1850-ben jelent meg Moszkvában. A szerzőnek, M. P. Pogogyinnak nem ez a legismertebb műve. Híresebb munkái közül a "Tanulmányok, megjegyzések és előadások az orosz történelemről" kiadása ekkor még nem fejeződött be, "Az óorosz történelem a mongol uralomig" pedig csak két évtized múlva látott napvilágot. A vlagyimir-szuzdali fejedelemről szóló könyvét azonban érdemes bemutatni, mert az Pogogyin történetírói koncepcióját jól szemlélteti, és a Bogoljubszkij-értékelés szempontjából sem mellékes.

Ny. G. Csernisevszkijnek az volt a véleménye, hogy Pogogyin tudományos munkáinak "egyáltalán semmilyen tudományos jelentőségük nincs".² Ez a kijelentés meglehetősen sommásnak tűnik. Arra vezethető vissza, hogy a forradalmi demokraták bírálták Ny. M. Karamzinnak és követőinek tevékenységét. Pogogyin pedig annak a Karamzinnak a nyomdokain haladt, aki Oroszország történetét az állam történetével, az utóbbit pedig az egyeduralom történetével azonosította, és az államférfiak tetteinek eszmei és erkölcsi motivációit igyekezett feltárni. Mindketten azt tartották, hogy a történelemben a döntő szerepet a kiemelkedő személyiségek játsszák. A múlt eseményeit, folyamatait elsősorban az uralkodók tevékenységét alapul véve mutatták be.

Pogogyin csaknem két évtizedig tanított a moszkvai egyetemen. Először egyetemes, majd orosz történelmet. Az egyetemes történeti kérdésekben Guizot nézeteit fogadta el. Érdeklődésének homlokterében azonban a szláv népek, kiváltképpen az óorosz nép múltja állt. Jól felépített és egységes koncepcióval nem rendelkezett. Az orosz történelmet teljesen eredetinek, máshoz nem hasonlíthatónak fogta fel. Azt tartotta, hogy azt következtetések és általánosítások segítségével lehetetlenség megérteni, értelmezni. Bár egyes nézetei, például a pravoszlávia szerepének értékelése, a szlavofilokhoz közelítették, a hivatalos irányzathoz

tartozott. A történelem feladatát abban látta, hogy az "a közrend őre és védelmezője legyen".³

Pogogyin politikai nézeteiről egyébként is könnyű véleményt formálni. Már az elég, ha a dolgozat további részében ismertetésre kerülő művét kézbe vesszük és kinyitjuk. Az elején ugyanis ajánlás található. A szerző a könyvét a pravoszlávia, az önkényuralom és a népiesség jelszavait hangoztató "hivatalos népiesség" irányzata vezéralakjának, az I. Miklós-féle reakciós politika prominens képviselőjének, Sz. Sz. Uvarov grófnak ajánlotta, hálája jeléül. Ez természetesen a tisztelet vagy éppen a karrierizmus megnyilvánulásának is felfogható, lévén Uvarov akkor már harmincharmadik éve a Tudományos Akadémia elnöke, tehát Pogogyin akadémikus főnöke. A könyv azonban azt bizonyítja, hogy ők ketten elvbarátok is voltak.

Pogogyint az egyeduralom védelmezői közé soroljuk. Mivel ő Andrej Bogoljubszkijt az egyeduralom korai képviselőjének tekintette, fontos szerepet szánt neki. Annnyira fontosat, hogy egy teljes művet az ő tevékenységének szentelt. Annak ellenére tette ezt, hogy a széttagoltság időszakát zavarosnak tartotta.⁴ Nem volt azonban könnyű dolga, mert a fejedelem uralkodásának bemutatása a gazdasági és társadalmi környezet és a részfejedelmi Oroszország többi területén végbemenő, a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségre hatást gyakorló események, folyamatok feltárása nélkül nehezen lehetett egy csak Bogoljubszkijjal foglalkozó könyvet megírni. A munka végül megszületett, "Andrej Jurjevics Bogoljubszkij fejedelem" címmel. Azonban nem túlságosan eredeti, nem árulkodik szerzőjének rendkívüli talentumáról. Korábban már több részletben megjelent a "Moszkvityanyin"-ban és a "Közzoktatási Minisztérium Lapja"-ban. Három részből áll: az "Elbeszélés"-ből, a "Tanulmány"-ból és a "Bizonyítékok"-ból. Az előszóban Pogogyin azzal kecsegtette a könyvet kézbe vevőket, hogy meg fogják látni, az elbeszélés forrásokon alapul, a forrásokat pedig elemezte a tanulmányban.

A mű első fejezete nemcsak elbeszélés, hanem bizonyos kérdésekben értékelés is. Pogogyin végigkísérte benne Andrej Jurjevics életét. Írt származásáról, családjáról, vlagyimiri uralkodását megelőző harcairól. Az 1157-et követő időszakból kiemelte nagy hadjáratainak jelentőségét. Aránytalanul sokat foglalkozott Bogoljubszkij meggyilkolásának körülményeivel, de érthetően, hiszen a tragikus eseményről igen sok adattal rendelkezett.

A második fejezet elején rövid összefoglalást közölt a fejedelem tevékenységéről, és megpróbált rávilágítani jelentőségére. Ez ismétlésnek hat. Az okát már említettük: a három rész külön-külön is megjelent. Amikor a cikkeket összeszedték a kötet megjelentetéséhez, Pogogyin nem szüntette meg az átfedéseket. A továbbiakban a források alapján megpróbált sok fontos (időnként kevésbé lényeges, sőt néhány esetben egyenesen lényegtelen) kérdésre választ találni a források elemzése

alapján. Fontos kérdésnek tekinthető az, hogy miért hagyta el a fejedelem Visgorodot és Dél-Oroszországot. Azonban az, hogy mikor kötött házasságot, vagy holt élt, miután megnősült, nem igazán tartozik az életét és tevékenységét meghatározó tények közé. A tanulmány következő részében Pogogyin felsorolta azokat a forrásokat, amelyeket adatokat tartalmaznak Bogoljubszkijről. De ezek csak a tények egy részét tartalmazzák, ezért rendet akart teremteni. Igyekezett összegyűjteni, megszerezni a források által nyújtott anyagot. Mintegy tíz oldalon keresztül ismertette, hogy az események milyen évszám alatt szerepelnek az egyes évkönyvekben, ha egyáltalán szerepelnek, és megjelölte, szerint melyik évben történtek. A következő – szintén hasonló terjedelmű – részben azt igyekezett megmagyarázni, miért éppen az általa feltüntetett évben zajlott ez vagy az az esemény.

Mint később látni fogjuk, Pogogyin nemcsak a szakembereknek szánta művét. Azonban kétséges, hogy ezzel az adathalmazzal azok is meg tudtak bírkózni, akik csak érdeklődtek a történelem iránt. Ráadásul az olvasók megpróbáltatásai még nem is értek véget. A továbbiakban a szerző az eseményeket kronologikus sorrendbe állította, majd az általa megállapított évszámokat összehasonlította az évkönyvekben találhatóakkal. Könyvének ezt a második fejezetét a források tartalmának ismertetésével zárta Pogogyin. Andrej Bogoljubszkij tevékenységét két részre bontotta: bel- és külpolitikára. Az előbbiből rokonai elűzését és az egyházhoz való viszonyát emelte ki. A külpolitikában a volgai bolgárokkal, valamint Novgoroddal és Kijevvel kapcsolatos lépéseit tartotta fontosnak.

A mű harmadik fejezete órosz nyelvű forrásokat tartalmaz. A szerző – sajátos módon értelmezve a forráskritikát – a részleteket abból az évkönyvből vette ki, amelyben világosabbnak, érthetőbbnek tünnek. A kisebb eltérésekre nem fordított különösebb figyelmet.

Pogogyin Andrej Bogoljubszkijt a "régmúlt" egyik legnevezetesebb,⁵ sőt saját kora legokosabb és legagilisabb fejedelmének tartotta.⁶ Szerinte az uralkodó nagyhatalmú volt. Az egész elbeszélés és a tanulmány egy része is ezt próbálja alátámasztani. Ezenkívül Pogogyin lágyszívűnek, békeszeretőnek és bátornak láttatta Bogoljubszkijt.⁷ A források alapján meg is tudta indokolni. Engedtesék meg, hogy néhány gondolatot hozzáfűzzünk e jellemzéshez. Pogogyin az elbeszélésben Andrej Jurjevicset leginkább az 1149. évi események miatt mutathatta be egyszerre lágyszívűnek, békeszeretőnek és bátornak is. Ekkor Jurij Dolgorukij – fia aktív részvételével – hetekig ostromolta a nagy ellenfele, Izjaszlav Msztyiszlavics katonái által védelt Luckot. Izjaszlav végül hajlott a békekötésre, Andrej pedig támogatta a kérést: nem úgy rokonai, akik a háború folytatását szorgalmazták. Az nem zavarta a szerzőt, hogy a fejedelem életének valamennyi lépését számba véve a legkevésbé sem volt békeszerető és bátor. Elegendő, ha a Pogogyin által is jól is-

mert vlagyimiri uralkodására utalunk: 1157-től kezdve ugyanis öt nagy hadjáratot szervezett. Ezek közül csak egyet vezetett személyesen, az 1164. évit a volgai bolgárok ellen, de akkor sem tűnt ki vitézségével. Még inkább megkérdőjelezhető a bátorsága, ha tudjuk, hogy az évkönyvekben az 1157 előtti harcairól szóló elbeszéléseket nagy valószínűség szerint maga Bogoljubszkij állította össze.⁸ Azt pedig, hogy mennyire nem volt lágyszívű, többek között a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségből elűzött rokonai és udvartartásának tagjai tapasztalhatták.

Pogogyin szemlélete, koncepciója szempontjából még a fenti jellemzésnél is fontosabb az, hogy értékelté könyvében Bogoljubszkij tevékenységét. Gondos gazda képét helyezte az olvasók elé: "Tíz évig élt Andrej nyugodtan a fejedelemségében. Rendbe tette gazdasági ügyeit, jól megfért szomszédaival, erőt gyűjtött a későbbi lépésekhez, templomokat emeltetett és (más - M. J.) épületekkel ékesítette fővárosát".⁹ Ez alatt a tíz év alatt (1157–1167) került sor a bolgárok elleni első hadjáratra. Mivel "gazdag zsákmánnyal és dicsőséggel tért haza a szuzdali nagyfejedelemtől",¹⁰ a kivívott győzelmet a szerző nagyra értékelte.

Pogogyin a nemesi történetírás hagyományait követve állapította meg a vlagyimiri uralkodónak az orosz történelemben játszott szerepét, aki szerinte azzal érdemelt ki különleges helyet az évkönyvekben, hogy "az orosz állam súlypontját áthelyezte, és a történelem színpadára másik törzset vezetett ki, a nagyoroszt, amely a legfiatalabb valamennyi szláv törzs közül".¹¹ Mielőtt bárki is elítélhetné a szerző ezen nézetét, megjegyezzük, hogy a kérdésre a mai napig sem adtak egyértelmű és mindenki által elfogadható választ a történészek, vagyis felelőtlenség lenne megállapítani: az 1160-as évek végétől még mindig Kijev volt az óorosz területek politikai központja. E sorok írójának meggyőződése, hogy több centrum létezett, s ezek között ott volt Vlagyimir is. A probléma megnyugtató megoldásához azonban további alapos kutatásra van szükség.

Mindenesetre Pogogyin Bogoljubszkijt "második Rurik"-nak tartotta, mivel szerinte egy új fejedelemség alapját rakta le.¹² Úgy ítélte meg, hogy az orosz történelemben elfoglalt helyét tekintve a vlagyimiri Andrej úgy viszonyul a moszkvai Kalitához, mint a novgorodi Rurik a kijevi Oleghez.¹³ Még így sem tudta túllícitálni Karamzint, aki – igaz, az értelmi képességeit figyelembe véve – egyenesen Salamon királyhoz hasonlította Bogoljubszkijt.¹⁴

Pogogyin az uralkodó hegemonista törekvéseivel kapcsolatban rámutatott, hogy a szomszédos rjazanyi, muromi, szmolenszki és polocki fejedelmek "így vagy úgy" tiszteletben tartották akaratát.¹⁵ Egy másik helyen még tovább ment Bogoljubszkij befolyásának ecsetelésében, mondván, meg tudta szerezni a hatalmat csaknem egész rokonsága felett. Azt készséggel elismerjük, hogy Rosztov, Szuzdal,

Vlagyimir és a fent említett fejedelemségek engedelmeskedtek neki, de Kijevet, Novgorodot és Volhínát ide csak részlegesen és ideiglenesen sorolhatjuk.¹⁶

Kijev 1169. évi bevétele és kirablása mindig is központi kérdés volt a Bogoljubszkij-értékelésben. Nem egyszer okozott már szinte megoldhatatlan problémát a fejedelmet dicsőítőknek. Pogogyinnak is meg kellett küzdenie vele. Ő nem stélte el a tragikus eseményeket, sőt azt hangoztatta, hogy mindez büntetés volt a kijevi metropolita egyik lépéséért.¹⁷ Mivel ez esetben a déli és északkeleti források eltérnek egymástól, felhasználásuk meglehetősen tendeciózusan történt.

Mint a "hivatalos népiesség" irányvonalának követője, Pogogyin is felhasználta a Bogoljubszkij-apologéták kedvenc idézeteit. Elsőnek azt az üzenetet, amelyet a fejedelem az után küldött, miután rokonai, a Rosztyiszlavicsok megtagadták öccse, Gleb Jurjevics korábbi kijevi fejedelem feltételezett gyilkosainak kiszolgáltatását. A Roman Rosztyiszlavicsnak szóló szavak kétségkívül magabiztosan hangzottak: "fivéreiddel nem az én akaratom szerint jársz el, így hagyd el Kijevet, Dávid Visgorodból, Msztyiszlav Belgorodból (távozzon – M. J.), menjetek valamennyien Szmoleszkbe, és osztozkodjatok ott!"¹⁸ Pogogyin ezt az üzenetet a következőképpen kommentálta: "Andrej olyan erős volt, hogy egyetlen szavát elegendőnek tartotta arra, hogy több fejedelmet száműzzön."¹⁹ Ezután azonban el kellett ismernie, hogy Roman ugyan elhagyta Kijevet, de testvérei maradtak, sőt – miután sikertelen kísérletet tettek a vlagyimiri fejedelemmel való megegyezésre – erőszakkal megszerzték az egykor olyan nagybecsű trónt, amelyet Rurik Rosztyiszlavics foglalt el.²⁰ Bogoljubszkij ekkor újabb utasítást adott, melynek értelmében Ruriknak Szmoleszkbe, Dávidnak Berladba kellett mennie, Msztyiszlávnak pedig az egész Orosz Földet el kellett hagynia.²¹ Msztyiszlav Rosztyiszlavics csattanós választ adott. Ez előrevetítette egy nagy összeütközés árnyékát: "mi eddig tiszteltünk téged, mint atyánkat ... de ha te ilyen szavakkal küldték (követet – M. J.) hozzánk, nem mint fejedelemhez, hanem mint podrucsnikhoz és egyszerű emberhez, akkor cselekedj úgy, ahogy kigondoltad!"²² A második idézet is Pogogyin koncepciójának malmára hajtotta a vizet, mert szerepel benne a lényegében szolgát jelentő "podrucsnik" szó. Az 1173. évi hadjárat azonban az északkeleti és a szövetséges csapatok szempontjából katasztrofálisan végződött. Véleményünk szerint a vlagyimiri uralkodó fenyegetései csak annyit értek, amennyi erő állt mögöttük. A visgorodi vereség viszont azt bizonyította, hogy nem képes a Kijevi Fejedelemséget függésben tartani.

Pogogyin kiemelte, hogy az 1173. évi hadjárat után a Rosztyiszlavicsok, érezve erejét, látva, hogy Kijevet – amely egyik kézből a másikba került – Andrej akarata és segítsége nélkül nem tudják megszerezni, kibékültek vele, és követet küldtek hozzá.²³ A műből úgy tűnik, mintha némi elégtételnek tartotta volna ezt a szerző. A tanulmányban Pogogyin rávilágított az 1173. évi események utáni hely-

zetre is, de értékelése mai ismereteink szerint nem állja meg a helyét. Szerinte Bogoljubszkij "visgorodi veresége, a novgorodihoz hasonlóan, nem jelentette erejének csökkenését, és Kijev, mint korábban Novgorod, a szuzdali sereg veresége ellenére a fennhatósága alatt maradt".²⁴

A vlagyimiri fejedelem 1173 után már nem tudta befolyásolni az órosz területeken folyó küzdelmeket, mert 1174-ben saját rezidenciáján összeesküvés áldozata lett. A gyilkosság okait kutatva Pogogyin meglehetősen leegyszerűsített magyarázatot adott: ez véletlen esemény volt. Gyilkosait személyes bosszú vezette. Könnyen lehet, az történt, hogy a semmiféle akadályt nem ismerő Andrej lobbanékony természete öreg korában kegyetlenebbé, szigorúbbá vált, és a velük való bánásmód kihozta a bojárokat és a szolgálakat a sodrúkból.²⁵

Ilyen magyarázat után a szerző természetesen nem tudott mit kezdeni a Bogoljubszkij halála után kirobbant felkeléssel. Az eseményeket azonban mégsem hallgatta el: "nem volt, aki megbüntesse a gyilkosokat; a bogoljuboviai akarva-akaratlanul melléjük álltak, a vlagyimiriak pedig csak rövid ideig maradtak semlegesek; olyan kevés dvorjanyinja volt, hogy könnyű volt valamennyit lekasabolni. Hivatalnokait gyűlölték. Egyetlen hang sem hallatszott a megmaradt családtagok védelmében. Gyermeküket cserbenhagyták, elfelejtették, teljesen megfosztották atyai örökségüktől, és arra kényszerítették őket, hogy idegen országokban bolyongjanak".²⁶

A gyilkosság és a felkelés közötti összefüggést tehát nem tárta fel a szerző, de a tragikus eseményeket – ismét a "hivatalos népiesség" elméletének megfelelően – fel tudta használni az önkényuralom védelmezésére. Az elbeszélésben kis történetet ismertetett, mely szerint Vlagyimirtól hét vesztára, a Kljazma folyótól nem messze van egy mohával borított tó. Ebben állandóan valamilyen sötét tárgyak úsznak, és gyakran hordja őket a szél az egyik parttól a másikig. Azt tartják, egyszer egy évben, június 29-én, Andrej meggyilkolásának napján a tó mélyéről emberi sóhajtozás hallatszik. Az egyszerű emberek úgy gondolják, hogy a később a fejedelem öccse, Mihalko által kivégeztetett gyilkosok testét kosarakba varrták, és itt vetették vízbe.²⁷ Csak éppen azt nem tette hozzá Pogogyin, hogy így jár mindenki, aki uralkodójára kezdet emel.

A szerző a "hivatalos népesség" pravoszlávia jelszavát is szem előtt tartva propagandát fejtett ki Bogoljubszkij emlékének megőrzéséért. Az olvasókat arra szólította fel, hogy ha eljutnak Vlagyimirba, menjenek el a Szent Istenanya székesegyházába, és tisztelegjenek az istenfélő Andrej fejedelem földi maradványai előtt.²⁸

Végül mindenképpen ki kell emelni a műből még két dolgot. Egyrészt azt, hogy Pogogyin helyesen ismerte fel, hogy Bogoljubszkij tevékenységét csak öccse,

Vszevolod Bolsoje Gnyezdo tevékenységével összehasonlítva lehet megfelelően értékelni.²⁹ Másrészt figyelemre méltó módon értelmezte a fejedelem hegemonista törekvéseit. Szerint Andrej leginkább csak arra törekedett, hogy elsőbbsége adók és adományok fizetésében, a fejedelmek trónra ültetésében és elűzésében nyilvánuljon meg.³⁰

Az orosz historiográfiában véleményünk szerint a leghelytállóbb Bogoljubszkij-értékelést V. O. Kljucsevszkij hozta létre, melynek lényege a következő: az uralkodó kiemelkedő történelmi személyiség volt. Hatalmának növelése érdekében saját fejedelemségét "zord és szeszélyes gazda"-ként irányította, és beavatkozott a többi orosz terület ügyeibe. Azonban kül- és belpolitikája sikertelen maradt. Cselekedeteit jelleme és a társadalmi környezet is befolyásolta.³¹ Ettől az értékeléstől Pogogyin, aki teljesen pozitív Bogoljubszkij-képet alkotott, messze elmaradt. Igaz, a vlagyimir-szuzdali fejedelem uralkodásának bemutatásában is Karamzint követte.

Pogogyin azonban képességeit, műveinek színvonalát és hatását tekintve nem vetekedhetett Karamzinnal. A követőjének tekinthető ugyan, de az óorosz történelemmel kapcsolatos koncepcióját nem fejlesztette tovább, azt kiegészíteni legfeljebb részletkérdésekben tudta. Történetírói tevékenysége leginkább a források feltárása és publikálása miatt figyelemre méltó. Ezen a téren nagyon hasznos munkát végzett. Sok esetben a források értelmezésével is megpróbálkozott, ez azonban nem volt igazán erős oldala.

Ny. G. Csernisevszkij fentebb idézett gondolata erősen vitatható. A történeszeknek az ismeretek gyűjtése felhalmozása, az események, folyamatok értékelése, az összefüggések és törvényszerűségek feltárása a feladata. Ezek közül a feladatok közül Pogogyin az elsőt megoldotta. A történetírás korabeli színvonalát tekintve sem érthetünk egyet Csernisevszkijjel. Az is igaz azonban, hogy Pogogyin történetírói tevékenysége a kortársak egy részének tevékenységéhez viszonyítva sem kiemelkedő. Elégséges, ha csak Sz. M. Szolovjov műveire utalunk. Szolovjov viszont már egy új irányzat, az államjogi iskola prominens képviselője volt.

J e g y z e t e k

1. Makai János: A Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történetírásban. Világtörténet 1988/3, 66–83.
2. Ny. G. Csernisevszkij: Polnoje szobranijje szocsinyenyij v 16-i tomah, t. VII., M., 1950, 296.
3. M. P. Pogogyin: Vzgljad na russzkuju isztoriju, t. 1., M., 1842, 16.

4. M. P. Pogogyin: Isszedovanyija, zamescsanyija i lekcii o russzkoj isztorii, t. IV., M., 850, VI.
5. M. P. Pogogyin: Knyaz Andrej Jurjevics Bogoljubzskij. M., 1850, Isszedovanyija (a továbbiakban: II.), 2.
6. I. m. Povesztvovanyije (a továbbiakban: I.), 38.
6. I. m. I., 4–5.
8. Ny. Ny. Voronyin: Szuscsesztvoval li "Letopiszec Andreja Bogoljubzskovo"? In. "Pamjatnyiki isztorii i kulturi". Jaroslavl, 1976, 43.
9. M. P. Pogogyin: Knyaz Andrej Jurjevics Bogoljubzskij, I., 12.
10. I. m. I., 15.
11. I. m. I., 39.
12. I. m. I., 39.
13. I. m. II., 2.
14. Ny. M. Karamzin: Isztorija Goszudarsztva Rosszjiszskovo, t. III., Sz-Pb. 1892, 19.
15. M. P. Pogogyin: Knyaz Andrej Jurjevics Bogoljubzskij, I., 15.
16. I. m. I., 38–39.
17. I. m. I., 19.
18. Ipatyevszkaja letopisz. Szpb., 1871, 388.
19. M. P. Pogogyin: Knyaz Andrej Jurjevics Bogoljubzskij, I., 26.
20. I. m. I., 26–27.
21. I. m. I., 27.
22. Ipatyevszkaja letopisz, 390.
23. M. P. Pogogyin: Knyaz Andrej Jurjevics Bogoljubzskij, I., 31.
24. I. m. II., 68.
25. I. m. II., 69.
26. I. m. II., 69.
27. I. m. I., 40.
28. I. m. I., 38.
29. I. m. I., 48.
30. I. m. II., 68.
31. Makai János, 76–77., 81.

1920

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

HERZEN AZ ÉPÍTÉSZETRŐL

ABSTRACT: (Herzen on architecture) Herzen is well-known as an outstanding Russian thinker, writer, publicist and literary critic but his works on the Arts-theatre, music and architecture - are of great value, too.

His writings on architecture, only fragments of which have survived, were written during exile in Viatka under the influence of Vitberg, a Russian architect.

Herzen considered him an excellent architect who, under the contemporary conditions in Russia, could not realize his ideas.

Herzen wrote about architectural styles, old Russian churches in Vladimir, Italian towns like Venice emphasizing the relationship between the Arts, in this case between architecture and reality.

These miscellaneous writings are not Herzen's most important but they demonstrate his versatility.

A. I. Herzen (1812–1870) érdeklődésének sokszínűségével, tevékenységének sokoldalúságával kiemelkedő helyet foglal el a XIX. századi orosz társadalom, szellemi élet nagyjai között. Filozófiai, politikai, történelmi nézetei, szépírói munkássága, az orosz valóság európai megismertetése érdekében kifejtett, egy új, egy más Oroszországért harcoló publicisztikája nagy hatással voltak a kortársakra, több vonatkozásban a későbbi nemzedékre is.

Lényegieknek, sok esetben időtállóan bizonyultak azok a nézetei, megjegyzései is, amelyek a művészetekre vonatkoznak. Gyermekkorától megkülönböztetett figyelemmel kísérte az orosz és európai irodalmat, irodalomszeretete élete végéig töretlen maradt. Az emigrációs években az orosz irodalom általános képének megrajzolására is vállalkozott. Írásaiból kitűnik, hogy az irodalom feladatát a haladó eszmék, a társadalmi valóság tükrözésében jelölte meg. A színház iránti érdeklődése azzal is magyarázható, hogy – szerinte – a művészetek közül a színház képes legközvetlenebb kapcsolatot teremteni a közönséggel, következképpen komoly erőt, az aktuális társadalmi, politikai kérdések felvetésének, a haladó eszmék, értékálló erkölcsi normák terjesztésének nagy lehetőségét látta a színművészetben. A zenével kapcsolatos megnyilatkozásainak lényege, hogy az operában a szabadság- eszmét, a hősi-függetlenségi tartalmat hordozó cselekmény is fontos. A festészet

iránti vonzódása is egész életében végigkövethető. A reneszánszról, egy-egy alkotójáról, valamint a korabeli orosz és európai festészet kimagasló tehetségeiről, alkotásairól írottak máig értékesek.

Herzen és az építészet kapcsolatát keresve szembetűnő, hogy a művészet ezen területével életének csupán egyetlen szakaszában (a vjatkai, vlagyimíri száműzetés éveiben) foglalkozott mélyebben. Ekkor születtek a töredékekben fennmaradt "Cikkek az építészetről" (1836–38), valamint a 30-as évek végén írt leveleiben is gyakori téma az építészet, de a későbbi visszaemlékezések is lényegében ezen évek élményein alapulnak. Ezeket követően csaknem harminc évig jóformán az építészet említésének nyomát sem találjuk nála, csak a 60-as évek végén az itáliai városok – Velence, Milano – váltottak ki Herzenben egy-egy elragadtatást, vagy éppen értetlenséget tükröző építészeti vonatkozású megjegyzést.

Az okokat, magyarázatot kutatva feltétlenül szólnunk kell arról, hogy az ifjú Herzen a száműzetés meglehetősen nehéz, szűkös keretei közepette is szenvedélyesen kereste az aktivitás, a cselekvés lehetőségeit, a társadalmi kérdések felvetésének, megoldásának és az önmegvalósításnak módzatait. A száműzetés éveire kötődnek Herzen első irodalmi próbálkozásai. Vjatkában fejezte be a moszkvai börtönben megkezdett, Szent Teodóra legendáját feldolgozó művét, itt írta a német romantika, idealizmus hatását mutató, de sokban önéletrajzi ihletettségű Német utazó c. elbeszélését. A vlagyimíri évekhez (1838–39) drámai kísérletei (Licinius, William Penn) tartoznak, amelyek – ha különösebb irodalmi értékeket nem hordoznak is – a fiatal Herzen útkeresésének, tennivágyásának bizonyítékai.

A fentieket figyelembe véve nem meglepő az sem, hogy érdeklődése az építészet felé fordult. (Az, hogy a későbbiekben ezt mellőzi, minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az őt magát, a kortársakat foglalkoztató kérdések kifejtésére az irodalom, a színház, a publicisztika jobb, teljesebb lehetőségeket kínált.)

Az építészethez vonzódás, további, úgy gondolom legjelentősebb okaként azonban azt a hatást kell tekintenünk, amelyet a vjatkai száműzetés zord napjait részben enyhítő, hozzá emberileg is közel álló Alekszandr Lavrentyevics Vitberg (1787–1855) tett Herzenre. Ahhoz, hogy megértsük kettejük barátságát, a kölcsönös hatást, röviden érintenünk kell e vitatott művészegyéniség útját.

A svéd származású, de már Oroszországban született Vitberg a pétervári Művészeti Főiskolán tanult festészetet, tanulmányait aranyéremmel fejezte be. Még ezekben az években kezdett önállóan foglalkozni az építészettel is. Fordulatot, s mint később kiderült, egész életére szóló hányattatást jelentett pályáján, hogy a mélyen vallásos I. Sándor cár a Napóleon fölött aratott győzelmének emlékére – az eseményhez méreteiben is, hatásában is méltó – templom építésére gondolt. Az

1815-ben kiírt pályázatot merész, grandiózus tervezetével – megelőzve a kor ismert építészeit – a nyugtalan természetű, vallásos misztikus festő nyerte meg. A cár őt nevezte ki a templom építőjévé és az építési bizottság vezetőjévé is. Ezzel kezdődött el kálváriája, hisz a fiatal művész irigykedők, gáncsokodók mesterkedéseivel, buktatókkal s ezernyi objektív nehézséggel találta szembe magát, ami lehetlenné tette az egyébként is igen összetett, bonyolult munkát. I. Sándor halála után a különböző vádaskodásoknak helytadó I. Miklós cár Vjatkába száműzte Vitberget, aki kezdetben, saját igazában meggyőződve, teljes erejével küzdött becsületéért, de a száműzetés éveit megtörték, helyzete egyre inkább kilátástalanná vált, reményt veszve még jobban elmerült vallásos-misztikus világába.

Herzen ebben a szituációban találkozott vele, s a vjatkai két és fél év alatt a Vitberg család bensőséges *emberi* társasága, barátsága jelentette számára a bizakodás halvány reménysugarát, egyúttal azonban a misztikum felé hajlás okát is döntően e kapcsolatban találhatjuk meg. A megszokott moszkvai környezetből kiszakított, a viszonylagosan pezsgő szellemi élettől távolkerülő Herzen együttérzéssel figyelte Vitberg küzdelmét, tanúja volt a gyötrelmes beletörődésnek is. Ugyanakkor a misztikus, de művelt, széles látókörű művésszel folytatott beszélgetések a szellem ébrentartását is jelentették számára. Ez az emberi közelség teljes mértékben érthetővé teszi a szép portrét, amelyet 1852–53-ban az "Emlékezések és elmélkedések"-ben rajzolt Herzen Vitbergről. (2. rész, "Börtön és száműzetés", XVI. fejezet.)

Túl az emberi közelségen, mint művészt is kivételes tehetségnek, zseniálisnak tartotta. Már az első találkozások után, 1835 novemberében azt írta Herzen Ketcsernek, hogy Vitberg "... fejében egy fenséges gondolat született"..., s szerinte "...egy nagy ember e sivár időben".¹

A legapróbb részletekig, a precizitásig kimunkált tervezet Herzent is magával ragadta. Az 1817-ben a Verébhegyen megkezdett (soha be nem fejezett) templom három egységből állt volna, mindegyik sajátos kultikus funkcióval. A hegybe vájt, paralelogramma formájú altemplom díszes főbejáratával, kandelábereivel méltó nyughelyül szolgált volna 1812 elesett hőseinek, akiknek nevét az altemplom falai-
ba vésték volna. E jelképes koporsó, temető fölé Vitberg egy görögkereszt formájú templomot tervezett, melynek oszlopcsarnokához ószövetségi szoboralakok sorai között lehetett eljutni, a bejáratnál pedig a próféták szobrai álltak. A templombelső evangéliumi történeteket, az apostolok cselekedeteit mutatta be. A kettő fölött magasodott az impozáns kupolával lezárt, jól megvilágított harmadik egység: a lélek, az örök béke, az örökkévalóság temploma.

A tervet Herzen is úgy ítélte meg, hogy abban túlteng a misztikum, de ezt magától értetődőnek tartotta, mert "Nincs egyetlen művészet sem, amely annyira rokon lenne a miszticizmussal, mint az építészet; ... a szimbolika, a képek, az utalá-

sok révén létezik. ... Az épület, a templom önmaga nem tartalmazza célját, mint a szobor vagy a kép, a poéma vagy a szimfónia; ... Maga a templomépítés mindig is tele volt misztikus szertartásokkal, allegóriákkal, titokzatos beavatásokkal..."²

Herzen megrajzolásában Vitberg úgy áll előttünk, mint akinek zseniális művészete a cári Oroszország intrikái, sajtósági viszonyai miatt nem bontakozhatott ki. Valamiféle természetes párhuzamot lelhetünk a Tolvaj szarka c. elbeszélés színésznőjének tragikusra forduló sorsa és Vitberg megvalósulatlan álmai között, hiszen mindkét esetben azonos körülmény, az önkényuralmi orosz társadalmi viszonyok akadályozták meg a tehetség kiteljesedését, sőt végsősoron annak elpusztulásához vezettek.

Az elmondottakhoz nem érdektelen hozzáfűzni, hogy az ismert művészeti kritikus, V. V. Sztaszov nem osztotta a fenti véleményt. Nemcsak nem lelkesedett Vitberg tervezetért, hanem "Az orosz művészet huszonöt éve. Építészetünk" (1882–83) c. cikkében egyértelműen azt a célt tűzte maga elé, hogy megváltoztassa a köztudatot, amelyben az élt, hogy Vitberg személyében kimagasló művészt és egy különlegesen nagyszerű építményt veszített el Oroszország. Sztaszov elismerte ugyan, hogy Vitberg valóban rágalmak és intrikák áldozata lett, megértően szót sorsának alakulásáról, szenvedéseiről, de szerinte "... hogy zseniális művész volt, ... abban az igazságnak szemernyi része sincs. Vitberg nemcsak nagy művész nem volt, hanem egyáltalán semmilyen művész sem. Csupán dilettáns autodidakta..."³ Egyenesen Herzent okolta, hiszen írásával ő alakította ki a kedvező képet. A tervezet sikerét ő a miszticizmussal magyarázta, sőt Herzen rajongását is ezzel hozta összefüggésbe: "Herzen lelkesen dicsért minden építészeti semmiséget, ... mert ekkoriban ő maga is misztikus volt, ráadásul egész életében, hatalmas tehetsége ellenére, soha semmit sem értett meg semmilyen művészetben."⁴

Úgy gondolom, hogy Sztaszov elutasító értékelése csak részben fogadható el. A realista művészet mellett kardoskodva a vallásos misztikával telített építészeti irány elutasítása talán helyes. Még az az öröme is érthető, hogy e misztikus tervek nem öltöttek testet, mert valóban hihetetlen áldozatot követelt volna a szegény néptől. Az akadémiai festészeti és építészeti irányzat elleni harcban azonban néhány igaztalanul túlzó megállapítást is találunk. Vitberg tehetségének kategorikus tagadása megkérdőjelezhető, hiszen a festészeti tanulmányait aranyéremmel zárta, sőt – az említett balszerencsés tervezeten kívül – a megpróbáltatás súlyos éveit alatt, 1838-ban is tervezett egy templomot, amely 1839–64 között Vjatkában fel is épült. (Alekszandr Nyevszkij neogótikus székesegyház), tehát az építészethez is volt érzéke, valamelyes szakertelme.

Nem egészen helytálló az sem, hogy Herzen csupán misztikus nézetei miatt rajongott a tervezetért, értékelte nagyra Vitberg tehetségét. A 30-as évek végén va-

lóban hatott a miszticizmus nála, de amikor az "Emlékezések és elmélkedések" vonatkozó fejezetét írta (1852–53), erről már szó sem lehetett. Az pedig, hogy a művészetekhez nem értett, nem igaz, mert – bár sokoldalú tehetségének kibontakoztatása nem e területen jutott csúcspontra –, a művészetekkel kapcsolatos nézetei sok esetben máig is értékesek, helyállóak, s azok szervesen illeszkednek a forradalmi demokraták esztétikai vonalába.

A Vitberg-tervezet elmélyedt tanulmányozásán túlmenően, Herzen igen szak-szerű építészeti leírását adta a vlagyimíri templomoknak is (Uzspenszkij- és Dmitrij-székesegyházak), amikor tudomást szerzett arról, hogy a Vjatkában élő építész dolgozni kezdett a már említett tervezetén. A Vitberghez írott levélből (Vlagyimir, 1838. december 8.) a szakszerűség mellett kiemelendő, hogy abban Herzen érintette a XIX. századi orosz építészet jelentős alakjának, K. A. Tonnak (1794–1888) munkásságát is. Az eklektikus orosz-bizánci stílusban alkotó (Nagy Kreml-palota, 1839–49; Fegyverterem, 1844–51; pályaudvarok Moszkvában és Péterváron) építész tervei azért nem tetszettek különösebben Herzennek, mert nem eléggé eredetiek, másrészt Ton nem eléggé értékelte a bizánci stílust, aminek viszont Herzen szemében "... igen nagy jövője van..." az orosz építészetben.⁵

Kétségtelenül Vitberg hatásának tudható be az is, hogy Herzen 1836–38-ban az építészet történetéről szóló cikkek írásához látott. A hozzánk csak részleteiben eljutott írást maga a szerző igen jelentős műnek tartotta, az általa addig írott cikkek közül a legjobbnak. (Ld: Levél N. A. Zaharinához, 1838. február 13.).

Az építészet fejlődésének történetéről szóló fejtegetések lényege az, hogy igyekezett bizonyítani a gót és a mór stílus rokonságát, másrészt arra a megállapításra jutott, hogy a görög stílus eredete Egyiptom, sőt Etiópia történetéhez nyúlik vissza, a görögök csak a tökéletesítő szerepét töltötték be.⁶ A cikkekben szembe-tűnő az a tájékozottság is, mellyel nyomon követte Herzen – az akkori idők, viszonyok lehetőségeihez mérten igen jól – az európai tudományos felfedezéseket az építészet területén. Hivatkozott például F. Cailliaud francia utazóra, aki feltárta a Nílus partján Etiópia ősi fővárosának romjait, s meglátásait 1826–27-ben publikálta.

A fentiek értékén túl a leglényegesebb mégis az a vonal, amely áthatja a cikksorozatot, amely világosan tükrözi Herzennek azon nézetét, hogy a művészet jelenségei – természetesen az építészet is – elválaszthatatlan kapcsolatban vannak a korrallal, az adott történelmi helyzettel, a viszonyokkal, amelyekben létrejöttek. "Ideje félretenni azt a káros tévedést, hogy a művészet a művész személyes ízlésétől vagy a véletlentől függ. A vallás, a tudomány és a *művészet* [kiemelés tőlem, K. F.] a legkevésbé a véletlentől és az egyéntől függ; ... az igazán nagy művész nem lehet korától független."⁷ – írta Herzen az építészetről.

A művész és a kor kapcsolatának általános érvényű megállapításán túl, konkrét példákat is említett az építészet területén erre a feltételezettségre. Így hozta létre a katolicizmus a gótikus stílusú templom-építészetet, mivel ez felelt meg leginkább a katolikus eszmerendszernek: "... a gótika a katolicizmus világában lehetőségeinek felső határáig fejlődött. Az eleget tett a katolikus tanok és rituálék minden feltételének, minden követelményének. Jellemzője a felfelétörekvés, az épület minden elemével az ég felé tör, és összeszűkülve elvész a távolban; az épület nem a szépséget, hanem az átszellemesítést keresi; ... a gót épület nem hordozza magában a befejezettséget, a görög templomok zártságát, csak félig mondja ki saját alapvető eszméjét, mert semmiféle földit nem képes teljesen kifejezni, csupán utal az istenség végtelenségére, kimondhatatlanságára."⁸ Ilyen vonatkozásban talált hasonlóságot Herzen a gótika és az egyiptomi piramisok között, hisz az eltérő külsőségek mögött ott él a szellemi rokonság, "... a minden világit, örömtelit elutasító, minden földi dolgot megvető..."⁹ ridegség.

Ahogy az eddigiekben láthattuk az építészettel való foglalkozás döntő mértékben Vitberg hatásaként alakult ki Herzennél. A kép teljességéhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy ez az érdeklődés kétségkívül múltba menekülés is volt nála. Azért is kutatta az építészet múltját, mert joggal érezhette, hogy az emberiség régmúlt történelmében voltak, lehettek értékes dolgok, de a XIX. századi Oroszországban a nagy álmok, tervek nem valósíthatók meg. (Erre saját addigi sorsán kívül Vitberg tragédiája is bizonyítékként szolgált.) A Zaharinához írt egyik levelében (Vjatka, 1837. január 9.) ezt világosan meg is vallotta: "Folytatom az építészettel való foglalkozást – a letűnt korok megelevenednek piramisokkal, templomaikkal, székesegyházaikkal, és elmesélik életüket; hála Istennek, hogy át lehet költözni a korba, amikor még nem ijedtek meg a nagyszerűtől, amikor a szépet még elkerülhetetlen szükségletnek tekintették. De most ... minden magasztos szunnyad..."¹⁰

Van valami megrázó abban, hogy a száműzetés lélekölő kilátástalansága következtében a múlt (vélt vagy valódi) nagyszerűsége szembekerült a jelen (sok-sok vonatkozásában teljességgel valóságos) sivárságával Herzen gondolatvilágában.

A vjatkai, vlagyimiri száműzetés éveit követően Herzen már nem írt cikket, tanulmányt az építészetről. A leveleiben fellelhető, e témával kapcsolatos mozaikokból érdemes még kiemelni az 1839-es pétervári tartózkodás során szerzett élményeket, valamint a hatvanas évek végén az itáliai városok építészeti sajátosságairól tett említést.

A Palota-térnek 1819–29 között folyó, a kiemeikédő építész Carlo Rossi által irányított átépítése nyomán kialakult épületegyüttest szemlélve Herzen felfedezte annak különösségében rejlő szépségét. Feleségének elragadtatással számolt be leve-

leben (1839. december 15.) erről: "Legjobban a Téli Palota lepett meg külsejével, az oszlopnál [ti. a Sándor-oszlopnál; megjegyzés tőlem K. F.] állva sem a vezérkar, sem a minisztérium épületét nem néztem, csak a palotát – impozánsabbat még képeken sem láttam, valahogy az Escorialra emlékeztet, ..."11 A felesége vlagyimiri barátnőjéhez egy nappal később írt levelében (J. F. Kurutanak, Pétervár, 1839. december 16.) is aláhúzta: "... csodálatosan gyönyörű épület, ... az egymáshoz épületeknek, kiegészítéseknek különössége, az egyes részek sokfélesége, elütő jellege – mindez olyan sokszínű eleganciát, bájt kölcsönöz az együttesnek, mely csupán Shakespeare tragédiáiban található meg."12

Az itáliai városok építészeti vonatkozású említéseiből figyelmet kell fordítanunk az alábbiakra. Egyrészt Herzen csodálattal, elismeréssel adózott ezen városoknak, főként Velencének, hiszen az ember a természetet legyűrve építette fel e várost, ahol szobrok, freskók, mozaikok, Veronese, Tintoretto, Tizian festményeinek garmadája színesíti az épületeket.¹³ Másrészt viszont úgy vélte, hogy ezen építészeti emlékekben gazdag városok nem teremtenek megfelelő lehetőséget a XIX. század emberének, hogy igazán otthonosan érezze magát: "A mai ember nincs otthon bennük, hanem mintegy olyan színház kényelmetlen páholyában érzi magát, melynek színpadán fenséges dekorációkat mutatnak be. Az élet bennük kiegyensúlyozatlan, nem természetes, és kényelmetlen ... Az ember nem mindig akar ámulatba esni, ... meghatódni és gondolatban a távoli múltba visszarepülni, Itália pedig ... szüntelenül emlékeztet, hogy utcája nem egyszerűen utca, hanem emlék is, hogy terein nem csak járnod kell, hanem tanulmányozni is köteles vagy azokat."14

Nem mehetünk el szó nélkül a mellett a különös ellenszenv mellett, amellyel Herzen a milánói dómnal szemben viseltetett. Levelekben (pl: az 1867. december 18-án írt M. Meysenburgnak), de az "Emlékezések és elmélkedések"-ben is helyt adott az építménnyel szembeni antipátiájának. Az utóbbiban írta: "Kinek a fejében született ennek a Milánói dómnak nevezett köcördőnek a terve? Kinek volt mersze, hogy megvalósítsa ennek az örült építésznek az álmát ... és ki adta rá a pénzt, a valószínűtlenül hatalmas összeget!"15

Az ellenérvés magyarázatát minden bizonnyal abban találhatjuk meg, hogy Herzen a művészet fejlődésének perspektíváját a művészi és az eszmei-gondolati elem összekapcsolódásában képzelte el – ahogyan ezt az ismert Herzen-kutató, J. Elszberg is kiemeli –,¹⁶ s a dóm e vonatkozásában nagyon is távol volt az elképzelésektől, sőt egyenesen ellenbizonyítékként szolgálhatott Herzen számára.

Fejtegetéseink zárásaként azt kell hangsúlyoznunk, hogy az építészeti, az építészetről frottak (hasonlóan a zenéhez) nem foglalnak el igazán lényeges helyet Herzen szerteágazó tevékenységében. Az olvasottak, a leírtak alapján mégis vélhet-

jük, hogy e nézeteinek, megjegyzéseinek felidézése is kiegészíti, színesíti, gazdagítja azt a képet, amelyet Herzenről megrajzolhatunk.

J e g y z e t e k

1. Szobr. szocs. T. XXI, sztr. 55.
2. Szobr. szocs. T. VIII, sztr. 278
3. V. V. Sztaszov: Izbrannije szocsinyenija v 3-h tomah.
M., 1952, T. 2, sztr. 502
4. V. V. Sztaszov, T. 2, sztr. 503
5. Szobr. szocs. T. XXI, sztr. 398
6. Szobr. szocs. T. I, sztr. 326
7. Szobr.szocs. T. I, sztr. 326-327
8. Szobr.szocs. T. I, sztr. 327
9. Szobr.szocs. T. I, sztr. 320
10. Szobr.szocs. T. XXI, sztr. 135
11. Szobr.szocs. T. XXII, sztr. 61
12. Szobr.szocs. T. XXII, sztr. 63
13. Szobr. szocs. T. XI, sztr. 468
14. Szobr. szocs. T. XI, sztr. 442
15. Szobr. szocs. T. XI, sztr. 442
16. J. Elszberg: Esztetyicseszkiye vzgljadi A. I. Gercena.
(V knyige: A. I. Gercen ob iszkussztve M., 1954, sztr. 30)

TARTALOM

Bozsik Rafael: Az egri érsekség birtokainak előtörténete az 1799. évi conscriptio tükrében	3.
Kozári József: Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyék Állandó Statisztikai Bizottságának megalakulása és tevékenysége 1860-tól 1866-ig	19.
Misóczki Lajos: Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész	31.
Cselényi Zsuzsanna: Az Ébredő Magyarok Egyesülete működése (1918–1920)	51.
Nagy József: A magyar agrártársadalom gazdasági és pénzügyi helyzete az 1929–33-as válság idején	69.
Makai János: Néhány megjegyzés M. P. Pogogyin történetírói tevékenységének értékeléséhez	89.
Kaló Ferenc: Herzen az építészetről	99.

CONTENTS

Bozsik, Rafael: The prehistory of the properties of Eger archbishopric by the 1799 registration	3.
Kozári, József: The Statistical Committee of the legally united counties called Heves and Külső-Szolnok. Establishing and functioning between 1860 and 1866	19.
Misóczki, Lajos: The great fire of Gyöngyös in 1917	31.
Cselényi, Zsuzsanna: The history of the ÉME the Union of the Waking Hungarians, between 1918 and 1920	51.
Nagy, József: The economic and financial status of the Hungarian agrarian population during the crisis of 1929–1933	69.
Makai, János: Notes on the evaluation of N. P. Pogodin as a historiographer	89.
Kaló, Ferenc: Herzen on architecture	99.